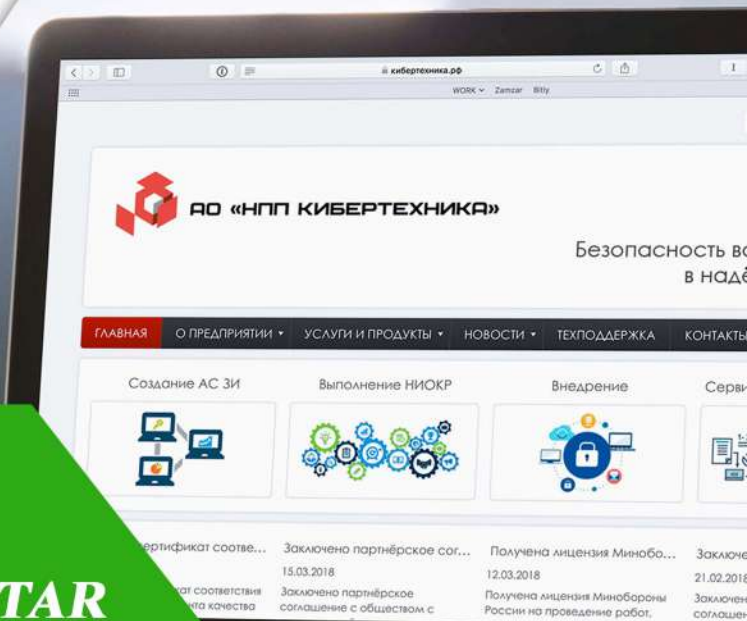

VOLUME #3
ISSUE#10,
OKTABR 2025

**«YANGI O‘ZBEKISTONDA
TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR» RESPUBLIKA ILMIIY-AMALIIY
KONFERENSIYASI**

**Research Science and
Innovation House**

 <https://universalpublishings.com>
editor@universalpublishings.com

ISSN INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER

**«YANGI O'ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR» RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI.**

31.10.2025-yil.

Ushbu to'plamda « **YANGI O'ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR**» ilmiy konferensiyasi 2025-yil 3-soni 10-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

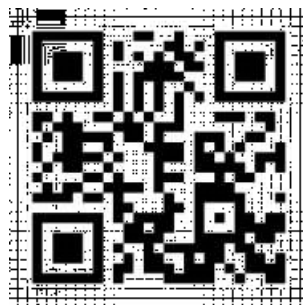
Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Zenodo, Open Aire, Google
Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Konferensiya materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Konferensiya materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

**“RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION
HOUSE” MCHJ**

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir: Eshqarayev Sadridin Chorievich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrasini mudiri, kimyo fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O'zbekiston.

Mas'ul kotib: Boboyorov Sardor Uchqun o'g'li Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali magistranti

Nashrga tayyorlovchi: Eshqarayev Samariddin Sadridin o'g'li Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti magistranti

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

Texnika fanlari muharriri, Eshqarayev Ulug'bek Chorievich – Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasini dotsenti, texnika fanlari nomzodi, Denov, O'zbekiston.

Texnika fanlari muharriri Babamuratov Bekzod Ergashevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, falsafa fanlari doktori, Termiz, O'zbekiston.

Kimyo fanlari muharriri Mirabbos Xojamberdiev Ikromovich- Berlin Technische Universität dotsenti, kimyo fanlari doktori, Berlin, Germaniya

Kimyo fanlari muharriri, Eshqurbonov Furqat Bozorovich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, kimyo fanlari doktori, Termiz, O'zbekiston.

Iqtisodiyot fanlari muharriri Otamurodov Shavkat Tillayevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti prorektori, iqtisod fanlari doktori, Termiz, O'zbekiston.

Ijtimoiy va gumanitar fanlar muharriri, Xudoyberdiyev Xursand Xudoyberdiyevich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, ijtimoiy-gumanitar fanlar doktori, Termiz, O'zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Otamurodov Furqat Abduraimovich, Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali direktori, Termiz, O'zbekiston tibbiyot fanlari falsafa doktori, Termiz, O'zbekiston.

Biologiya fanlari muharriri Nurova Zamira Annakulovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali. Termiz, O'zbekiston, biologiya fanlari doktori, dots., Termiz, O'zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Turabayeva Zarina Kenjabekovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, tibbiyot falsafa fanlari doktori, Termiz, O'zbekiston.

Sotsiologiya fani muharriri Eryigitova Lobar Qodirovna Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa sotsiologiya fanlari doktori, Termiz, O'zbekiston.

Filologiya fanlari muharriri Jo'rayeva Ramziya Abdurahimovna Qo'qon davlat pedagogika instituti. Qo'qon, O'zbekiston filologiya fanlari doktori (PhD), katta o'qituvchi.

Fizika-matematika-fanlari muharriri Bobamuratov Ulug'bek Erkinovich Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa fanlari doktori, fizika-matematika-fanlari, Termiz, O'zbekiston.

**"YANGI O‘ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR" RESPUBLIKA ILMIIY-AMALIIY KONFERENSIYASI**
Volume 3, Issue 10, Oktabr 2025

Tibbiyot fanlari muharriri Axmedov Kamoliddin Xakimovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali 1-son davolash fakulteti dekani, tibbiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tibbiyot fanlari muharriri Vohidov Alisher Shavkatovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali Umumiy xirurgiya, bolalar xirurgiyasi va bolalar urologiyasi kafedrasi mudiri Tibbiyot fanlari doktori, professor

Gumanitar fanlar muharriri Rahmonov Abduqahhor Abdusattorovich Ma’naviy-axloqiy tarbiya va yoshlar bilan ishlash bo‘yicha direktor o‘rinbosari, falsafa fanlari doktori (PhD)

ЮРАК ИШЕМИК КАСАЛЛИГИ БИЛАН ОҒРИГАН КЕКСА БЕМОРЛАРНИНГ ҲАЁТ СИФАТИНИ БАҲОЛАШ.

Собирова Ш.С., Тулабоева Г.М., Авазбеков Б.А

Тиббиёт ходимларининг касбий малакасини ривожлантириш маркази
Бухоро Давлат тиббиёт институти, Тиббиёт ходимларининг касбий малакасини
ривожлантириш маркази, Андижон давлат тиббиёт институти

Мақсади. Кекса ёшли беморларда юрак-қон томир ва буйрак фаолиятида икки томонлама бузилишлар фониди кечувчи клиник белгиланишларнинг хусусиятларини таҳлил қилиш.

Текширув объекти ва усуллари: Тадқиқотда 125 та ЮИК ва хавфли аритмияларга эга бўлган кекса ёшдаги беморлар жалб этилди. Улар касаллик тарихида аритмиялар мавжудлиги ёки мавжуд эмаслигига кўра икки гуруҳга бўлинди: 1-гуруҳ (n=65) ЮИК ва хавфли аритмия билан боғлиқ беморлар ва 2-гуруҳ (n=60) ЮИК ва хавфли аритмияларсиз беморлар. Тадқиқотлар Республика ихтисослаштирилган кардиология илмий амалий тиббиёт маркази Бухоро вилоят минтақавий филиалида олиб борилди. Тадқиқотда иштирок этган беморлар ҳаёт сифати, яъни кундалик турмуш фаолияти, жисмоний қобилият, руҳий ҳолат ва ижтимоий фаоллик бўйича баҳоланди. Бунинг учун MLHFQ (Minnesota Living with Heart Failure Questionnaire) сўровномасидан фойдаланилди. Бу сўровнома юрак етишмовчилиги бўлган беморларда ҳаёт сифатига таъсир этувчи омилларни аниқлашда халқаро миқёсда тан олинган инструмент ҳисобланади.

Олинган натижалар таҳлили: Энг кўп учрайдиган шикоятлардан бири бу юрак уришининг беқарорлиги бўлиб, 1-гуруҳдаги беморларнинг 73,8%ида қайд этилди, 2-гуруҳда эса бу кўрсаткич 20% ни ташкил этди ($p < 0,001$) (3.2.2. жадвал). Бу ҳолат аритмиянинг клиник кўринишларидан бири бўлиб, аритмия бўлмаган беморларда у камроқ кузатилади. Юрак уришининг беқарорлиги аритмоген хужайра фаолиятининг юқорилиги, реполяризация жараёнларининг бузилиши ва миокард ишемияси оқибатида вужудга келади. Ҳалсизлик ва тез чарчаш аломати ҳар икки гуруҳда кенг тарқалган бўлиб, 1-гуруҳда 84,6%, 2-гуруҳда 81,7% ҳолатда аниқланди. Бу ҳолат юрак чиқиш ҳажми камайиши, перфузиянинг етарли эмаслиги, орган ва тўқималарнинг кислород билан таъминланишининг бузилиши билан изоҳланади. Шунини алоҳида қайд этиш

лозимки, кекса ёшда трофик ўзгаришлар ва кўплаб соматик патологиялар фониди бу аломат янада яққол намоён бўлади.

Бош айланиши ва хушни йўқотиш каби неврологик аломатлар 1-гурухда 30,8% ҳолатда учраган бўлса, 2-гурухда атиги 3,3% ҳолатда кузатилди ($p < 0,001$). Бу симптомлар аритмиянинг гемодинамикага кучли таъсири, айниқса тахи- ёки брадиаритмиялар туфайли мияга қон оқими узлуксизлигининг бузилиши билан боғлиқ. Кўкракда оғриқ (ангиноз оғриқлар) 1-гурухда 53,8% ва 2-гурухда 63,3%да қайд этилди, яъни статистик аҳамиятли фарқ кузатилмади. Бу ҳолат миокард ишемиясига боғлиқ бўлиб, ҳар иккала гурухдаги ЮИК борлиги билан изоҳланади. Шу билан бирга, аритмия бўлган беморларда баъзан оғриқ симптоматикаси аниқланмаслиги мумкин, бу уларда ишемия "сукутда" кечиши эҳтимоли юқорилигини англатади.

Нафас етишмаслиги – СЮЕ энг кўп учрайдиган аломатлардан бири бўлиб, 1-гурухда 76,9% ва 2-гурухда 70% ҳолатда аниқланган. Бу ҳолат юракнинг систолик ёки диастолик функциясининг бузилиши, ўпка венос гипертензияси, интерстициал шиш ва ўпкада трофик ўзгаришлар билан изоҳланади. Аритмиялар нафас билан боғлиқ ҳолатни янада оғирлаштириши мумкин, чунки юрак чиқшининг тебранишлари перфузияни янада камайтиради. Оёқларда шиш 1-гурухда 67,7% ва 2-гурухда 66,7%да кузатилди. Бу белги суюқлик ҳаддан ташқари тўпланиши, ренин-ангиотензин-альдостерон тизимининг фаоллашиши ва буйрак фаолиятининг сусайиши натижасида ривожланади. Уйқусизлик, безовталиқ 1-гурухда 50,8% ва 2-гурухда 46,7%да учради. Бу психоэмоционал фоннинг ўзгариши, гипоксия, тўлиқ дам ололмаслик ва аритмияга хос ётганда юзага келувчи субектив симптомлар билан изоҳланади.

Хулоса. Таҳлил натижаларига кўра, 1-гурух ($n=65$) беморларда ҳаёт сифати кўрсаткичлари жиддий даражада пасайгани кузатилди. Уларнинг умумий балли ўртача $67,4 \pm 8,2$ баллни ташкил этди. Бу юқори функционал чекловлар, чарчоқ, нафас қисиши, уйқу бузилиши ва руҳий тушкунлик каби симптомларнинг жадаллиги билан боғлиқ. 2-гурух ($n=60$) беморларда эса ҳаёт сифати кўрсаткичлари нисбатан яхшироқ бўлиб, ўртача $53,6 \pm 7,9$ баллни ташкил этди ($p < 0,01$), бу эса ишонарли статистик фарқ ҳисобланади. Ушбу беморларда нафас қисиш, чарчоқ ва руҳий ҳолатдаги бузилишлар камроқ учради. Хавфли аритмиялар ҳаёт сифатига сезиларли салбий таъсир кўрсатади. Бундай беморларда терапевтик ёндашув нафақат гемодинамик барқарорликка, балки руҳий ва ижтимоий кўмакни ўз ичига олган комплекс реабилитацияга қаратилмоғи зарур.

ИНТЕГРАЦИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГОСПИТАЛЬНЫХ ШКОЛ.

Д.Р.Иногамова. НПУУзб. имени Низами.

Проф.кафедры “Сурдопедагогика и клинические основы специальной педагогика” (PhD).

E-mail: inogamova.dilya@gmail.com

Аннотация: В статье изложены педагогические условия, способствующие решению проблем об изменениях в подготовке педагогов – госпитальных школ. Раскрывается авторский взгляд по организации и прохождению педагогической практики в госпитальных школах, организованных в стационарах, которые позволяют педагогу всесторонне развивать свои педагогические навыки работы с длительно болеющими детьми обучающие в школах, организованных в стационарах. Отмечается, что совместная деятельность института и госпитальных школ, способствует профессиональному становлению будущих педагогов госпитальных школ и предоставляет опыт «погружения» педагогов в профессиональную педагогическую среду.

Ключевые слова: длительно болеющие дети, госпитальные школы, совместная деятельность, подготовка педагогических кадров.

Annatosiya: Maqolada kasalxona maktablari o'qituvchilarini tayyorlashdagi o'zgarishlar masalasini hal qilishga yordam beradigan pedagogik shartlar ko'rsatilgan. Muallif o'qituvchilarga kasalxona maktablarida o'qiyotgan uzoq muddatli kasal bolalar bilan ishlashda o'z pedagogik ko'nikmalarini har tomonlama rivojlantirish imkonini beradigan kasalxona maktablarida pedagogik amaliyotlarni tashkil etish va amalga oshirish bo'yicha o'z fakrlarini taklif qiladi. Qayd etilishicha, institut va kasalxona maktablarining hamkorlikdagi faoliyati bo'lajak shifoxona maktabi o'qituvchilarining malakasini oshirishga xizmat qiladi va ularni professional o'quv muhitiga singdirish tajribasini beradi.

Kalit so'zlar: uzoq muddatli kasal bolalar, shifoxona maktablari, birgalikdagi tadbirlar, pedagogik kadrlar tayyorlash.

В последние годы в нашей стране были приняты ряд законов и положений, такие как Закон Республики Узбекистан «Об образовании», «Концепция развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года», постановление «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с

особыми образовательными потребностями» и постановление «О мерах по дальнейшему развитию системы образования детей, находящихся на длительном стационарном и амбулаторном лечении с заболеваниями гематологического, онкологического и иммунологического профиля» направленные на модернизацию системы образования для длительно болеющих детей, включающие изменения и улучшения государственного образовательного стандарта, тем самым позволяющие будущему педагогу всесторонне развивать и формировать познавательные умения и навыки детей находящихся на длительном лечении в школах организованных в стационарах и которые не могут посещать образовательные учреждения [1, 2, 3, 4].

Несмотря на изменения по улучшению системы госпитального образования, существует актуальная тенденция, как сложность формирования практического навыка по специализации будущих педагогов госпитального образования, которую в данной статье мы постараемся изложить.

Проблема формирования практического навыка будущих госпитальных педагогов также является актуальной в ведущих зарубежных странах Франции, Англии, США, Европы и др. Данная тенденция становится все более актуальной и все больше исследователей данного вопроса сходятся во мнении, что будущие педагоги госпитального образования, кроме освоения предметов и дисциплин общего образовательного характера, должны параллельно формировать практические навыки специализированного и междисциплинарного преподавания приводящим к улучшению общения и воспитания детей [5, 6].

Одним из базовых условий определяющую готовность будущих педагогов к педагогической деятельности является формирование их педагогической направленности, путем внедрения практических занятий в учреждениях госпитального образования, тем самым формируя готовность к педагогической деятельности будущих педагогов госпитальных школ образованных в медицинских учреждениях (стационарах, больницах).

Включенность будущего педагога в реальный образовательный процесс в госпитальной школе уже на этапе подготовки к профессиональной деятельности, способствует пониманию сущности педагогической профессии и осознанию психологических основ выбора данной профессии. Приобщение к практической педагогической деятельности позволяет получить соответствующий опыт и инициировать процесс качественного преобразования педагогом своего внутреннего мира, осознать его и прийти к пониманию своей выбранной профессии госпитального педагога [7].

Ведь педагогическая практика позволяет студентам узнать все аспекты выбранной профессии. Педагогическая практика помогает студенту более осознанно изучать свою выбранную профессию, способствует формированию педагогической направленности студента и, готовности посвятить себя в педагогическую деятельность госпитального педагога. Таким образом, интегрированное образование совместно с практической деятельностью, является необходимой частью формирования будущих студентов в качестве профессиональных педагогов, работающих с детьми находящимися на длительном лечении в стационарах.

В рамках существующих образовательных стандартов Республики Узбекистан на кафедре “Сурдопедагогики и клинические основы специальной педагогики” Национального педагогического университета Узбекистана имени Низами, отводится отдельное внимание на исследование вопросов применения практики и межпредметной интеграции в педагогической деятельности студентов факультета «Педагогика, дошкольное и дефектологическое образования».

Как показывают практические результаты и методологические исследования, использование интегративного перехода, то есть формирование практических междисциплинарных навыков, совместно с педагогической деятельностью, показало позитивное влияние на качество процесса обучения и улучшение итоговых результатов студентов [8]. За счет междисциплинарной интеграции дополнительно отмечается качественное обновление применяемых методических подходов и повышение профессионализма студентов.

Отдельно можно выделить следующие результаты интегрированного обучения проведенных в экспериментальных группах. Студенты в данных экспериментальных группах обучались по утвержденной программе включающую в себя интегрированный междисциплинарные предметы.

Установлено что, включение междисциплинарных предметов в процесс обучения:

- существенно улучшает академическую успеваемость студентов, позволяя достигать высоких результатов в учебе, относительно групп, обучавшихся по стандартной программе;
- позволяет студентам успешно переходить от «поверхностного» обучения и охвата содержания к «глубокому пониманию» изучаемой проблематики. Студенты берут на себя инициативу и ведущую роль в обучении;
- значительно повышает самооценку, эмоциональную уверенность и уровень самосознания студентов.

В целом, междисциплинарный подход значительно сокращает разрыв в достижениях сильных и слабых студентов, усиливает мотивацию студентов

к обучению, их вовлеченность в учебный процесс и даже способствует значительному сокращению прогулов и дисциплинарных нарушений.

Интересными представляются результаты исследования, проведенные профессорско-преподавательским составом кафедры. Например, была организована работа, в ходе которой дисциплинарные блоки «Возрастная физиология и гигиена», «Основы генетики и наследственные нарушения в развитии детей», «Педагогика и психология», «Уход за длительно болеющими детьми школьного возраста», «Информатика и математика», иностранные языки: английский, русский и другие были тематически интегрированы и направлены к одной идее, то есть к тематике «Обучение длительно болеющих детей школьного возраста».

Разработанная программа апробировалась в Национальном педагогическом университете Узбекистана имени Низами совместно с несколькими педагогическими образовательными учреждениями. Сравнительный анализ полученных результатов показал, что более эффективным оказались программы с практическим применением междисциплинарных навыков.

Необходимо отметить, что даже если учебные программы были тематически интегрированы, но обучение осуществлялось без практических навыков, студенты не показывали заинтересованность к профессии и итоговые результаты были значительно ниже экспериментальной группы. Другими словами, стало очевидно, одной интеграции учебных планов и программ недостаточно для повышения эффективности обучения. Можно сделать вывод, что для достижения дальнейшей эффективности в обучении и в формировании будущих госпитальных педагогов, необходимо междисциплинарное интегрированное обучение с применением практики в госпитальных школах, организованных в стационарах, позволяющее студентам обобщиться к проблемам реальной педагогической деятельности госпитального педагога в центре которой является вопрос лечение, воспитание и обучение длительно больного ребенка.

Образовательную систему государства, как известно, олицетворяет учитель-педагог. И от этого, какая обстановка создана для него, во многом зависит и качество обучения. Как говорил Отто фон Бисмарк: – «Отношение государства к учителю – это государственная политика, которая свидетельствует либо о силе государства, либо о его слабости», что можно видеть в примере нашего государства [9].

Заключение. Как показывает мировая практика, ключевой проблемой, стоящей перед современным образованием, является низкая мотивация учителей, связанная с их собственным развитием и профессиональным ростом. Данная проблема также должна решаться в высших учебных заведениях, занимающихся подготовкой педагогических

кадров. Для этого требуется большое внимание к формированию идеологии и непрерывного развития профессиональной подготовки студентов.

Таким образом, формирование идеологии постоянного саморазвития и профессиональная подготовка студентов, должна стать первостепенной задачей, затрагивая всех студентов факультета, а не только активных.

Литература:

1. Закон Республики Узбекистан об образовании. Настоящий Закон утратил силу в соответствии с Законом Республики Узбекистан от 23 сентября 2020 года № ЗРУ-637 «Об образовании».

2. Указ Президента от 29 апреля 2019 года № ПФ-5712 «Об утверждении Концепции развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года»

3. Постановление № ПП-4860 от 13 октября 2020 года «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями»,

4. Постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан № 134 от 29 марта 2023 года «О мерах по дальнейшему развитию системы образования детей, находящихся на длительном стационарном и амбулаторном лечении с заболеваниями гематологического, онкологического и иммунологического профиля».

5. Адамян Е.И. Опыт госпитальных школ Великобритании и США: цели обучения, воспитания и создаваемая инфраструктура / Е.И.Адамян // Проблемы современного образования. – 2022. № 2. – С. 59–71.

6. Жаркова Т.Г. и другие «Некоторые аспекты межпредметной интеграции в зарубежном школьном образовании». Научно теоритический журнал Российской академии образования. «Педагогика» 2019 года № 12стр.102.

7. Иванова О.А. Подготовка педагогических кадров для госпитальных школ. // Журнал «Мир науки, культуры, образования». – 2022.

8. Dilfuza Inogamova, Nodira Rustamova. Using of interactive teaching methods in the process of self- education of future teachers// International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol.24, Issue 09, 2020.

9. Отто фон Бисмарк. «Цитаты». Электронный ресурс. Режим доступа: <https://ru.citaty.net/avtory/otto-fon-bismark/>.

«**IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O'ZBEKISTON ENGIL VA
MAHALLIY SANOATIDAGI O'ZGARISHLAR.**»

Sirojov Qilich Ochilovich.

Buxoro Davlat Universiteti mustaqil tadqiqodchisi.

Annotatsiya

Fashizmga qarshi urush yillarida, ya'ni Ikkinchi jahon urushi davrida, O'zbekistonda sanoatning harbiy izga ko'chirilishi muhim tarixiy jarayonlardan biri bo'ldi. Urushning boshlanishi bilan, Sovet Ittifoqi frontga zarur qurol-yarog' va materiallarni yetkazib berish uchun sanoatni va ishlab chiqarishni o'zgartirishga majbur bo'ldi. O'zbekiston ham bu jarayonga o'z hissasini qo'shdi. 1941-yilning iyunida urush boshlangach, frontdagi sanoatni saqlab qolish maqsadida ko'plab sanoat korxonalari, zavodlar va fabrikalar, ayniqsa, og'ir sanoat va qurollanish bilan bog'liq ishlab chiqarish ob'ektlari, urush zonasidan chetga ko'chirildi. O'zbekistonning Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg'ona va boshqa shaharlariga juda ko'plab korxonalar, jumladan, qurol-yarog' ishlab chiqarish zavodlari va boshqa strategik sanoat tarmoqlari ko'chirildi. Bu hududlar frontga yaqin bo'lib, Sovet Ittifoqining o'zining xavfsiz hududi hisoblangan.

O'zbekistonning engil sanoat sohalarida ham o'zgartirishlar yuz berdi. Misol uchun, matolar va poyabzal ishlab chiqarish, turli xil kiyim-kechak va boshqa mahsulotlar harbiy ehtiyojlarga moslashtirildi. Mahalliy sanoat tarmoqlari, masalan, paxta sanoati va kimyo sanoati, urush davrida harbiy maqsadlar uchun qayta tashkil etildi. Paxtadan olingan turli xom ashyolar (masalan, kimyoviy moddalar) va boshqa resurslar, qurollar ishlab chiqarish uchun ishlatildi. Urush davrida tashqi iqtisodiy aloqalar o'zgardi. O'zbekistonda yangi qurollar, aviatsiya motorlari, tanklar, artilleriya uchun qismlar ishlab chiqarildi. Buning uchun yangi korxonalar tashkil etildi.

Toshkentda aviatsiya motorlari zavodi ochildi, bu zavod frontga zarur bo'lgan barcha texnikalarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan edi. Shuningdek, navbatdagi yengil sanoat korxonalari ham harbiy izga ko'chirildi, ya'ni kiyim-kechak, ovqatlanish va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarilishi va frontdagi askarlarga ta'minot qilindi. Paxta O'zbekiston uchun muhim resurs bo'lib, bu mahsulotlar ham urush davrida harbiy maqsadlar uchun ishlatildi. O'zbekiston paxta tolasini ishlab chiqarish va qayta ishlashda katta ahamiyatga ega

edi, va bu jarayonlar urush uchun zarur bo'lgan materiallar ishlab chiqarishda ham yordam berdi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston sanoat tarmoqlarini ham qo'llab-quvvatlashini ko'rsatdi. Harbiy izga ko'chirilgan sanoat, shu jumladan engil va mahalliy sanoat, urushning harbiy ehtiyojlarini ta'minlashda katta rol o'ynadi.

Kalit so'zlar

Ikkinchi jahon urushi, front, qahramon, fashizm, harbiy sanoat Buxoro, Toshkent, Samarqand mehnatkashlari, sanoat, engil sanoat, mahalliy sanoat, aviatsiya, harbiy kiyim-kechak, qurol-yaroq, paxta sanoati, kimyo sanoati, harbiy bo'linmalar, aviatsiya, tank, tank motorlari, snaryad, artilleriya o'qlari.

Abstract

During the years of the war against fascism, that is, during the Second World War, the transfer of industry to the military path in Uzbekistan was one of the important historical processes. With the beginning of the war, the Soviet Union was forced to transform industry and production in order to supply the front with the necessary weapons and materials. Uzbekistan also made its contribution to this process. When the war began in June 1941, in order to preserve industry at the front, many industrial enterprises, plants and factories, especially heavy industry and production facilities related to armaments, were relocated from the war zone. A large number of enterprises, including arms factories and other strategic industries, were relocated to Tashkent, Samarkand, Bukhara, Fergana and other cities of Uzbekistan. These territories were close to the front and were considered a safe zone for the Soviet Union.

Changes also occurred in the light industry of Uzbekistan. For example, the production of fabrics and shoes, various types of clothing and other products were adapted to military needs. Local industries, such as the cotton industry and the chemical industry, were reorganized for military purposes during the war. Various raw materials (for example, chemicals) and other resources obtained from cotton were used to produce weapons. Foreign economic relations changed during the war. New weapons, aircraft engines, tanks, and artillery parts were produced in Uzbekistan. New enterprises were created for this.

An aircraft engine plant was opened in Tashkent, which specialized in the production of all equipment needed for the front. Other light industry enterprises were also transferred to the military path, that is, to the production of clothing, food and other products and supplies for soldiers at the front. Cotton was an important resource for Uzbekistan, and these products were also used for military purposes during the war. Uzbekistan was of great

importance in the production and processing of cotton fiber, and these processes also helped in the production of materials necessary for the war.

During the war years, Uzbekistan provided the front with militia, military special units and human resources, and also played a major role in the development of materials, weapons and other means necessary for the military industry. Light and local industry of Uzbekistan actively participated in many processing and production processes.

During the Second World War, Uzbekistan provided significant support not only in human resources, but also in industrial sectors. The industry transferred to the military path, including light and local industry, played a major role in ensuring the military needs of the war.

Keywords

World War II, front, hero, fascism, military industry, workers of Bukhara, Tashkent, Samarkand, industry, light industry, local industry, aviation, military uniforms, weapons, cotton industry, chemical industry, military units, aviation, tank, tank engines, projectile, artillery shells.

Аннотация

В годы войны с фашизмом, то есть в годы Великой Отечественной войны, перевод промышленности Узбекистана на военные рельсы был одним из важных исторических процессов. С началом войны Советскому Союзу пришлось трансформировать промышленность и производство, чтобы обеспечить фронт необходимым вооружением и материалами. Узбекистан также внес свой вклад в этот процесс. С началом войны в июне 1941 года многие промышленные предприятия, заводы и фабрики, особенно предприятия тяжелой промышленности и производства вооружений, были выведены из зоны боевых действий, чтобы сохранить промышленность на фронте. Многие предприятия, в том числе оружейные заводы и другие стратегические отрасли промышленности, были переведены в Ташкент, Самарканд, Бухару, Фергану и другие города Узбекистана. Эти районы находились близко к линии фронта и считались безопасными зонами для Советского Союза.

Изменения произошли и в легкой промышленности Узбекистана. Например, производство тканей и обуви, различных видов одежды и других изделий было адаптировано к военным нуждам. Местные отрасли промышленности, такие как хлопчатобумажная и химическая, во время войны были реорганизованы в военных целях. Различное сырье (например, химикаты) и другие ресурсы, полученные из хлопка, использовались для производства оружия. Внешнеэкономические связи изменились во

время войны. В Узбекистане производились новые виды оружия, авиадвигатели, танки, детали для артиллерии. Для этой цели были созданы новые предприятия.

В Ташкенте был открыт завод авиадвигателей, специализирующийся на производстве всей необходимой фронтальной техники. Также следующее поколение предприятий легкой промышленности было переведено на военный путь, то есть на производство одежды, продуктов питания и других товаров и снабжение солдат на фронте. Хлопок является важным ресурсом для Узбекистана, и эта продукция также использовалась в военных целях во время войны. Узбекистан имел большое значение в производстве и переработке хлопкового волокна, и эти процессы также способствовали производству материалов, необходимых для войны.

В годы войны Узбекистан обеспечивал фронт милицией, воинскими спецподразделениями, людскими ресурсами, а также играл большую роль в создании необходимых для военной промышленности материалов, вооружения и других средств. Легкая и бытовая промышленность Узбекистана активно участвовала во многих процессах переработки и производства.

Во время Второй мировой войны Узбекистан оказывал значительную поддержку не только в людских ресурсах, но и в промышленных секторах. Промышленность, в том числе легкая и кустарная, переведенная на военный лад, сыграла важную роль в обеспечении военных нужд войны.

Ключевые слова

Вторая мировая война, фронт, герой, фашизм, военная промышленность, рабочие Бухары, Ташкента, Самарканда, промышленность, легкая промышленность, местная промышленность, авиация, военная форма, оружие, хлопчатобумажная промышленность, химическая промышленность, воинские части, авиация, танк, танковые двигатели, снаряд, артиллерийские снаряды.

Kirish

1941 -yil 22 iyun. Bu kunni butun insoniyat shu'm kun sifatda esiga keladi. Xuddi shu kun nemis-fashist bosqinchilari sobiq SSSRning chegaralariga bostirib kirdi. Oqibatda xalqimizning fashist bosqinchilariga qarshi kurashi boshlandi.

Mamlakatimiz bu urushga tayyorgarlikni to'la amalga oshirgan emas edi. Bundan foydalangan dushman chegara xududlarini qisqa mudatlarda ishg'ol qilib, mamlakat ichkarisiga qarab siljiy boshladi. Ana shunday og'ir damda, Hukumat nemis-fashist bosqinchilariga qarshi umumiy xalk kurashini tashkil qildi va bu urushda biz albatta galaba

qozonishimizga xalqimizda ishonch ruhini tugdira oldi. 1941-yil 30 uyil Davlat Mudofaa Qo'mitasi tuzilib, unga katta rejalar berildi. Davlat Mudofaa Qo'mitasi o'ziga berilgan huquqlardan foydalanib, mamlakat xalq xo'jaligini harbiy izga ko'chirish, mehnatkashlar ommasini safarbar qilish va harbiy mahsulotlar ishlab chiqarish bo'yicha samarali ishlarni amalga oshirilishi, bular g'alabani ta'minlashdagi asosiy omili bo'ldi.

Fashizmga qarshi urush yillarida, ya'ni Ikkinchi jahon urushi davrida, O'zbekistonda sanoatning harbiy izga ko'chirilishi muhim tarixiy jarayonlardan biri bo'ldi. Urushning boshlanishi bilan, Sovet Ittifoqi frontga zarur qurol-yarog' va materiallarni yetkazib berish uchun sanoatni va ishlab chiqarishni o'zgartirishga majbur bo'ldi. O'zbekiston ham bu jarayonga o'z hissasini qo'shdi. 1941-yilning iyunida urush boshlangach, frontdagi sanoatni saqlab qolish maqsadida ko'plab sanoat korxonalari, zavodlar va fabrikalar, ayniqsa, og'ir sanoat va qurollanish bilan bog'liq ishlab chiqarish ob'ektlari, urush zonasidan chetga ko'chirildi. O'zbekistonning Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg'ona va boshqa shaharlariga juda ko'plab korxonalar, jumladan, qurol-yarog' ishlab chiqarish zavodlari va boshqa strategik sanoat tarmoqlari ko'chirildi. Bu hududlar frontga yaqin bo'lib, Sovet Ittifoqining o'zining xavfsiz hududi hisoblangan.

O'zbekistonning engil sanoat sohasida ham o'zgartirishlar yuz berdi. Misol uchun, matolar va poyabzal ishlab chiqarish, turli xil kiyim-kechak va boshqa mahsulotlar harbiy ehtiyojlarga moslashtirildi. Mahalliy sanoat tarmoqlari, masalan, paxta sanoati va kimyo sanoati, urush davrida harbiy maqsadlar uchun qayta tashkil etildi. Paxtadan olingan turli xom ashyolar (masalan, kimyoviy moddalar) va boshqa resurslar, qurollar ishlab chiqarish uchun ishlatildi. Urush davrida tashqi iqtisodiy aloqalar o'zgardi. O'zbekistonda yangi qurollar, aviatsiya motorlari, tanklar, artilleriya uchun qismlar ishlab chiqarildi. Buning uchun yangi korxonalar tashkil etildi.

Toshkentda aviatsiya motorlari zavodi ochildi, bu zavod frontga zarur bo'lgan barcha texnikalarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan edi. Shuningdek, navbatdagi yengil sanoat korxonalari ham harbiy izga ko'chirildi, ya'ni kiyim-kechak, ovqatlanish va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarilishi va frontdagi askarlarga ta'minot qilindi. Paxta O'zbekiston uchun muhim resurs bo'lib, bu mahsulotlar ham urush davrida harbiy maqsadlar uchun ishlatildi. O'zbekiston paxta tolasini ishlab chiqarish va qayta ishlashda katta ahamiyatga ega edi, va bu jarayonlar urush uchun zarur bo'lgan materiallar ishlab chiqarishda ham yordam berdi.

Ikkinchi jahon urushi boshlanishi bilan, ko'plab sanoat korxonalari va zavodlar Ukrainadan, Rossiyadan va boshqa frontga yaqin hududlardan O'zbekistonga ko'chirilgan. Bu

yerda ularga yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratildi, va bu ko'chirish sanoatning tez rivojlanishiga olib keldi. Urush davrida paxta yetishtirish O'zbekistonda asosiy sanoat tarmog'i bo'lib qolgan, ammo sanoat sektorining boshqa sohalari ham rivojlandi. Masalan, kimyo sanoati, paxta tozalash zavodlari, metallurgiya va to'qimachilik sanoati kengaygan.

O'zbekiston sanoati, asosan, urush ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan edi. Urush paytida O'zbekistonga ko'plab harbiy texnikalar ishlab chiqarish, kiyim-kechak va oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish vazifasi yuklatilgan edi. Urush davrida O'zbekistonning energetika sektori ham kuchli rivojlanishga yuz tutdi. Bu davrda yangi energetika manbalari va ishlab chiqarish zavodlari qurildi. Urush yillarida sanoat O'zbekistonda tez rivojlanib, yangi ishlab chiqarish tarmoqlari va texnologiyalar paydo bo'ldi. Bu rivojlanish, ayniqsa, urushning oxiriga kelib, mintaqaning iqtisodiy salohiyatini oshirdi.

Urush yillarida Toshkent aviatsiya zavodi (Toshkent aviatsiya ishlab chiqarish birlashmasi) Sovet Ittifoqi davrida, ayniqsa Ikkinchi jahon urushi yillarida juda muhim ro'l o'ynagan. Zavod 1938 yilda tashkil etilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi aviatsiya texnikasini ishlab chiqarish edi. Urush davrida zavod frontga kerakli samolyotlarni ishlab chiqarish va ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Zavodda o'z vaqtida bombalar, jangovar samolyotlar va boshqa harbiy aviatsiya qismlarini ishlab chiqarish amalga oshirilgan. Bu zavodning ishlab chiqarish quvvati va texnik salohiyati urush davomida butun front uchun kerakli samolyotlarni taqdim etishga yordam berdi. Zavodning xodimlari va muhandislari urush davrida juda ko'p mehnat qilib, ayrim hollarda ishlab chiqarishning yuqori natijalarga erishdi. Toshkent aviatsiya zavodi urushdan keyin ham o'z faoliyatini davom ettirdi va o'sha davrda aviatsiya sanoatining rivojlanishida muhim o'rin tutdi.

1943-yilda respublikadagi harbiy zavod va fabrikalar jumladan, Buxorodagi Xarkov velosiped zavodi ham shu yili front uchun 5 mingga yaqin avtomat, 7600 dona mina, 250 ming dona patron, 120 mingta aviabombalar ishlab chiqardi. Bu bilan nemis-fashist bosqinchilari ustidan g'alaba qozonishga zavod ishchilari o'z hissalarini qo'shdilar. Ana shu harbiy asbob-anjomlarni tayyorlashda Buxoro mehnatkashlarining ham munosib ulushi bor. Xarkovdan ko'chib kelgan velosiped zavodi birorta ham velosiped ishlab chiqarmagan, zavod miltiq va avtomat qundoqlari, minalar ishlab chiqargan va ularni frontga yuborgan. 1942 yil boshida O'zbekiston Respublikasining yangi elektr stantsiyalari ishlab chiqarish taklifi Davlat Mudofaa Qo'mitasi yordami bilan ma'qullandi va O'zbekistonda 5 ta elektr stantsiyalari ishga tushirildi, Farhod gidro elektr stansiyasi elektr energiyasini ishlab chiqarishga kirishdi. Nihoyat elektr stansiyalarini qurishni zarbdor qurilish deb e'lon qilindi va uni qurilishiga 600 million so'm ajratildi. Bulardan tashqari ham quvvatli kichik-kichik GESlarni

ham qurish mo'ljallangandi. Respublikada urush yillarida qurilgan GESlar o'zining qayd etilishi jihatdan mamlakatdagi GESlar orasida, bular orasida Farhod GESi qurilishi uchun 16 million kub metr tuprok ishlari, 400 ming kub metr qo'ya va 300 ming kub metrdan ortig'i beton ishlarini amalga oshirish kerak edi. Farhod stansiyasi qurilishiga Buxorodan 557 ta kishi ishtirok etgan. Bular yosh, voyaga etmagan bolalar va beva qogan xotin-qizlar edi. Farhod GESining 2 bloki qurilib ishga tushirildi. Natijada respublikada 1940 yildan boshlab 1945 yilga kelib elektr energiyasi ishlab chiqarish 2,5 barobarga oshdi. Bu yutuqlar ortida 500 dan ortiq buxoroliklarning katta mehnati borligi va bu g'alabaga munosib hissa qo'shdi. Mazkur soha ishchilari frontni va front orqasidagi korxonalarni kerakli elektr energiyasi bilan ta'minlab turdi. 1942 yil urush davriga moslashtirish maqsadida, Kogon aralash-o'g'it zavodi yangidan jihozlandi. Bu tadbirlar o'z samarasini berdi. Bu korxonalar front etiyojlari uchun mahsulot ishlab chiqardi va frontga yubordi.

Urush yillari davomida O'zbekiston Respublikasi frontga 210 ta samolyot, 17 mingta samolyot motori, 17100 dona minamyot, 27 ming tankkka qarshi o'q otadigan zambarak, minamyot qismlari, 60 ming harbiy kimyoviy anjomlar, 22 million dona mina, 560 ming dona sinaryad, 2 million 300 ming aviatsiya bombalari, 1 million dona granata, 100 ming metrdan ortiq sim, 3 million donadan ortiq radiolampa, 5 ta bronopoezd, 18 ta harbiy sanitariya ko'chma hammomlar, 2200 ta ko'chma oshxona va boshqa narsalarni etkazib berdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Urush yillarida O'zbekiston sanoati haqida gapirganda, Ikkinchi jahon urushi davri O'zbekiston sanoatining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatganini aytish mumkin. Sanoat rivojlanishi va iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash uchun ko'plab o'zgarishlar amalga oshirilgan.

Ikkinchi jahon urushi boshlanishi bilan, ko'plab sanoat korxonalari va zavodlar Ukrainadan, Rossiyadan va boshqa frontga yaqin hududlardan O'zbekistonga ko'chirilgan. Bu yerda ularga yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratildi, va bu ko'chirish sanoatning tez rivojlanishiga olib keldi. Urush davrida paxta yetishtirish O'zbekistonda asosiy sanoat tarmog'i bo'lib qolgan, ammo sanoat sektorining boshqa sohalari ham rivojlandi. Masalan, kimyo sanoati, paxta tozalash zavodlari, metallurgiya va to'qimachilik sanoati kengaygan.

O'zbekiston sanoati, asosan, urush ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan edi. Urush paytida O'zbekistonga ko'plab harbiy texnikalar ishlab chiqarish, kiyim-kechak va oziq-ovqat

mahsulotlari ishlab chiqarish vazifasi yuklatilgan edi. Urush davrida O'zbekistonning energetika sektori ham kuchli rivojlanishga yuz tutdi. Bu davrda yangi energetika manbalari va ishlab chiqarish zavodlari qurildi. Urush yillarida sanoat O'zbekistonda tez rivojlanib, yangi ishlab chiqarish tarmoqlari va texnologiyalar paydo bo'ldi. Bu rivojlanish, ayniqsa, urushning oxiriga kelib, mintaqaning iqtisodiy salohiyatini oshirdi.

MUXOKAMA VA NATIJALAR

Fashizmga qarshi urush yillarida, ya'ni Ikkinchi jahon urushi davrida, O'zbekistonda sanoatning harbiy izga ko'chirilishi muhim tarixiy jarayonlardan biri bo'ldi. Urushning boshlanishi bilan, Sovet Ittifoqi frontga zarur qurol-yarog' va materiallarni yetkazib berish uchun sanoatni va ishlab chiqarishni o'zgartirishga majbur bo'ldi. O'zbekiston ham bu jarayonga o'z hissasini qo'shdi. 1941-yilning iyunida urush boshlangach, frontdagi sanoatni saqlab qolish maqsadida ko'plab sanoat korxonalarini, zavodlar va fabrikalar, ayniqsa, og'ir sanoat va qurollanish bilan bog'liq ishlab chiqarish ob'ektlari, urush zonasidan chetga ko'chirildi. O'zbekistonning Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg'ona va boshqa shaharlariga juda ko'plab korxonalar, jumladan, qurol-yarog' ishlab chiqarish zavodlari va boshqa strategik sanoat tarmoqlari ko'chirildi. Bu hududlar frontga yaqin bo'lib, Sovet Ittifoqining o'zining xavfsiz hududi hisoblangan.

O'zbekistonning engil sanoat sohalarida ham o'zgartirishlar yuz berdi. Misol uchun, matolar va poyabzal ishlab chiqarish, turli xil kiyim-kechak va boshqa mahsulotlar harbiy ehtiyojlarga moslashtirildi. Mahalliy sanoat tarmoqlari, masalan, paxta sanoati va kimyo sanoati, urush davrida harbiy maqsadlar uchun qayta tashkil etildi. Paxtadan olingan turli xom ashyolar (masalan, kimyoviy moddalar) va boshqa resurslar, qurollar ishlab chiqarish uchun ishlatildi. Urush davrida tashqi iqtisodiy aloqalar o'zgardi. O'zbekistonda yangi qurollar, aviatsiya motorlari, tanklar, artilleriya uchun qismlar ishlab chiqarildi. Buning uchun yangi korxonalar tashkil etildi.

Toshkentda aviatsiya motorlari zavodi ochildi, bu zavod frontga zarur bo'lgan barcha texnikalarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan edi. Shuningdek, navbatdagi yengil sanoat korxonalarini ham harbiy izga ko'chirildi, ya'ni kiyim-kechak, ovqatlanish va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarilishi va frontdagi askarlarga ta'minot qilindi. Paxta O'zbekiston uchun muhim resurs bo'lib, bu mahsulotlar ham urush davrida harbiy maqsadlar uchun ishlatildi. O'zbekiston paxta tolasini ishlab chiqarish va qayta ishlashda katta ahamiyatga ega edi, va bu jarayonlar urush uchun zarur bo'lgan materiallar ishlab chiqarishda ham yordam berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1-jild .T; O'zbekiston,2018.396 b.
2. Buxoro viloyat davlat arxivi,1157f. 1-ro'yxat.
3. "Sovet jangchisi" front gazetasi.1944 yil 10 mart.
4. "Pravda Vostoka" ,14 noyabr 1943 yil.
5. "Qizil Armiya", front gazetasi,1943 yil,10 mart.
6. O'zbekiston SSR tarixi,T;Fan,1975,300-480 betlar.

КЛИНИКО-ИММУНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА БОЛЬНЫХ С РАЗЛИЧНЫМИ ИСХОДАМИ ЛИПОФИЛИНГА

Номуродов Валижон Қобилжонович

<https://orcid.org/0009-0002-8891-0182>

Бухарский медицинский институт

Резюме. Наиболее выраженные иммунологические нарушения отмечены при липофилинге молочных желез, что соответствует и высокой клинической частоте осложнений в этой зоне. Полученные данные подтверждают наличие иммунологической предрасположенности к неблагоприятному исходу вмешательства и могут служить основой для разработки системы прогнозирования риска.

Ключевые слова: липофилинг, иммунитет, осложнение

Актуальность. Проведенный анализ источников литературы относительно проблемы приживления жировой ткани после липофилинга показало, что изучение причин и механизмов осложненного исхода данной операции требует всестороннего анализа не только клинических данных, но и иммунологического и морфологического контекста, в котором формируется неблагоприятный результат вмешательства (1,3,5,7,9,11). При этом учитывая, что операция липофилинг сопряжена с перемещением и интеграцией аутологичной ткани, исход вмешательства определяется не только техническими параметрами, но и реактивными возможностями организма, прежде всего - иммунной системы (2,4,6,8,10,12).

Нарушение приживаемости жирового трансплантата с формированием некроза, кист, уплотнений и других осложнений, как показывают клинические наблюдения, не всегда объясняется анатомическими или операционными причинами, а может быть связано с индивидуальными иммунологическими особенностями пациента (13).

Цель исследования. комплексное исследование системных и локальных изменений иммунного профиля у пациентов, перенесших липофилинг, с различным клиническим исходом.

Материал и методы. В рамках настоящего исследования была проведена оценка частоты осложнений липофилинга в контрольной группе больных, включавшей 93 пациента, у которых не применялись методы иммунологического прогнозирования и профилактики. Анализ распределения неблагоприятных исходов по анатомическим зонам вмешательства позволил выявить отчетливую зависимость частоты осложнений от локализации введения жирового трансплантата.

Результаты и их обсуждение. Наименьший процент осложнений зафиксирован при липофилинге лица в количестве 4 случая из 24 (16,7%). Значительно более высокая частота осложнений зарегистрирована при липофилинге грудных желез. Они были отмечены в 17 случаев из 37 (45,9%). Клинически у таких пациенток отмечались формирование плотных образований, отечность, а также асимметрия формы. У ряда женщин верифицированы образования по типу кисты или липогранулемы при УЗИ, в отдельных случаях была выполнена аспирационная биопсия. Сопоставимые показатели частоты осложнений получены и при липофилинге ягодичной области. Так, из 21 вмешательства на ягодичной области осложнения были отмечены в 9 случаях (42,9%). В этом сегменте основными жалобами были образование плотных участков, болезненность при пальпации и объемная асимметрия.

В зонах, отнесенных к условной категории «прочие» (включая тыльную поверхность кистей, переднюю брюшную стенку и лобковую область), осложнения наблюдались в 4 из 11 случаев (36,4%). В целом частота неблагоприятных исходов в контрольной группе составила 36,6%. Полученные данные служат исходной клинической картиной, на фоне которой в дальнейшем будут сопоставлены иммунологические особенности пациентов и типы морфологических изменений в осложненных случаях.

На первом этапе сравнительный анализ клеточного иммунного статуса у пациентов, перенесших липофилинг, в зависимости от клинического исхода вмешательства, а также по отношению к референтной группе здоровых лиц показал, что уровень CD3⁺ Т-лимфоцитов, отражающий общую Т-клеточную составляющую иммунной системы, не демонстрировал статистически значимых различий между группами, что может указывать на сохранность общего Т-клеточного пула как у пациентов без осложнений, так и у лиц, у которых впоследствии развились неблагоприятные исходы липофилинга.

Аналогично, содержание CD19⁺ В-клеток оставалось в пределах физиологической нормы во всех подгруппах, без достоверных колебаний, что позволяет предположить ограниченное участие гуморального звена адаптивного иммунитета в патогенезе исходов. Наибольшее внимание привлекли различия в соотношении CD4⁺ и CD8⁺ Т-клеток.

У пациентов с неблагоприятным исходом липофилинга выявлены достоверные иммунологические сдвиги в виде повышения CD4⁺, снижения CD8⁺ и NK-клеток, а также увеличения соотношения CD4⁺/CD8⁺, что может расцениваться как маркеры субклинической иммунной дисрегуляции.

Для оценки прогностической ценности системных воспалительных маркеров и цитокинов до выполнения липофилинга был проведен сравнительный анализ уровней IL-6, IL-10, TNF- α , TGF- β 1 и СРБ в сыворотке крови у пациентов с различными клиническими исходами, а также у здоровых референтных лиц.

Уровень TNF- α , как ключевого провоспалительного цитокина врожденного иммунитета, также оказался повышенным у пациентов с осложненным исходом. Средний уровень TNF- α в данной группе составил $9,2 \pm 2,7$ пг/мл, что достоверно превышало значения как в референтной группе ($p < 0,01$), так и у пациентов без осложнений ($p < 0,01$), что напрямую свидетельствовало о фоновой активации провоспалительного каскада, предрасполагающую к гиперреакции на локальные изменения в зоне трансплантации. Так, например, у пациента Б., 44 лет, с TNF- α на уровне 10,6 пг/мл до операции, уже через 6 недель после липофилинга ягодиц возникла болезненная инфильтрация, потребовавшая аспирации и последующего хирургического дренирования.

Интерес представляют значения TGF- β 1, одного из ключевых регуляторов фиброобразования и тканевого ремоделирования. В группе с осложнениями его уровень составил $3,8 \pm 1,0$ нг/мл, что достоверно выше, чем у референтных лиц ($p < 0,05$), и выше, чем у пациентов без осложнений ($p < 0,05$). Напротив, уровень IL-10 (противовоспалительного регуляторного цитокина) не имел достоверных различий между группами. У пациентов с осложнениями IL-10 был ниже, чем у здоровых, однако статистической значимости не достиг ($p > 0,05$), что может указывать на недостаточную противовоспалительную компенсацию у части пациентов, но требует дальнейшего анализа на больших выборках.

Уровень СРБ также демонстрировал закономерную тенденцию. Так, при нормальных значениях у здоровых лиц на уровне $1,2 \pm 0,4$ мг/л и умеренно повышенных у пациентов без осложнений, в группе с неблагоприятным исходом СРБ повышался более чем в 2 раза ($p < 0,001$), что может свидетельствовать о наличии субклинического воспаления до вмешательства.

Таким образом, дооперационное повышение IL-6, TNF- α , TGF- β 1 и СРБ может расцениваться как иммунологическая предрасположенность к развитию осложнений липофилинга.

Проведенный корреляционный анализ выявил закономерные функциональные связи между нарушениями клеточного иммунитета (особенно CD4⁺/CD8⁺, CD4⁺, NK) и усилением воспалительного цитокинового ответа (IL-6, TNF- α , СРБ). Полученные данные подтверждают, что иммунный дисбаланс, присутствующий до хирургического

вмешательства, может являться ключевым предиктором неблагоприятного исхода липофилинга и требует учета при планировании профилактических мероприятий.

С целью установления анатомо-зависимой специфики иммунологических изменений у пациентов с осложненным исходом липофилинга был проведен сравнительный анализ уровня значимых иммунных показателей в зависимости от локализации вмешательства.

Наибольшую выраженность изменений продемонстрировали пациенты, перенесшие липофилинг грудных желез. В данной группе отмечались максимально высокие уровни IL-6 и СРБ, что достоверно отличалось от аналогичных показателей при липофилинге лица ($p < 0,05$). Полученные различия свидетельствуют о наиболее выраженной системной провоспалительной активности у пациенток, у которых жировая ткань вводилась в молочные железы, что, вероятно, связано как с особенностями сосудистого русла и тканевого сопротивления в данной зоне, так и с гормонально-обусловленной реактивностью.

Таким образом, наиболее выраженные отклонения значимых иммунологических показателей при осложненном исходе липофилинга наблюдаются в зоне молочных желез. Полученные данные могут напрямую свидетельствовать о высокой анатомо-функциональной уязвимости данной зоны к нарушению приживления жирового трансплантата в условиях субклинической иммунной активации.

Проведенное клинико-иммунологическое исследование показало, что пациенты с осложненным исходом липофилинга уже на дооперационном этапе имели выраженные признаки субклинического иммунного дисбаланса. Наиболее значимыми отличиями в группе осложненных случаев явились повышение уровня IL-6, TNF- α , СРБ, TGF- β 1, увеличение содержания CD4⁺-лимфоцитов и индекса CD4⁺/CD8⁺ при одновременном снижении CD8⁺ и NK-клеток. Так же между клеточными и цитокиновыми звеньями иммунитета были установлены достоверные положительные корреляции, усиливающиеся в направлении от референтных значений к осложненным исходам.

Наиболее выраженные иммунологические нарушения отмечены при липофилинге молочных желез, что соответствует и высокой клинической частоте осложнений в этой зоне. Полученные данные подтверждают наличие иммунологической предрасположенности к неблагоприятному исходу вмешательства и могут служить основой для разработки системы прогнозирования риска.

Выводы:

1. Проведенное клинико-иммунологическое исследование показало, что пациенты с осложненным исходом липофилинга уже на дооперационном этапе имели выраженные признаки субклинического иммунного дисбаланса.

2. Наиболее выраженные иммунологические нарушения отмечены при липофилинге молочных желез, что соответствует и высокой клинической частоте осложнений в этой зоне. Полученные данные подтверждают наличие иммунологической предрасположенности к неблагоприятному исходу вмешательства и могут служить основой для разработки системы прогнозирования риска.

Литература

1. Божок А. А., Кораблева Н. П., Лебедева Ю. В. и др. Липофилинг в пластической и реконструктивной хирургии молочной железы: Учебное пособие. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный педиатрический медицинский университет Министерства здравоохранения Российской Федерации, 2023. – 52 с. – (Библиотека педиатрического университета). ISBN: 978-5-907649-50-7.
2. Галицкая Ю. И., Дундаров З. А., Евсеенко Д. А., Адамович Д. М. Анализ возможностей и перспектив метода липофилинга у пациентов с атрофическими рубцовыми изменениями кожи: обзор литературы // Хирургия. Восточная Европа. – 2023. – Т. 12, № 2. – С. 176–185. DOI: 10.34883/PI.2023.12.2.020.
3. De Oliveira G., Taha M., Da Silva M. et al. Chronic inflammation as a barrier to adipose tissue regeneration: role of macrophages and cytokines // Front Immunol. 2020;11:576234. DOI: 10.3389/fimmu.2020.576234.
4. Khamdamova M.T., Akramova D. E. Genetic aspects of genital prolapse in women of reproductive age // New day in medicine. Bukhara, 2023. - No. 5 (55). - P. 638-643.
5. Khamdamova M.T., Teshayev Sh.Zh., Hikmatova M.F. Morphological changes of the thymus and spleen in renal failure in rats and correction with pomegranate seed oil // New day in medicine. Bukhara, 2024. - N. 3(65). - P. 167-187.
6. Khamdamova M.T., Khasanova M.T. Various mechanisms of pathogenesis of endometrial hyperplasia in postmenopausal women (literature review) // New day in medicine. Bukhara. 2023. - No. 8 (58). - P. 103-107.
7. Khamdamova M.T., Zhaloldinova M.M., Khamdamov I.B. The state of nitric oxide in blood serum in patients with cutaneous leishmaniasis // New day in medicine. Bukhara, 2023. - No. 5 (55). - P. 638-643.
8. Khamdamova M.T., Zhaloldinova M.M., Khamdamov I.B. The value of ceruloplasmin and copper in blood serum in women wearing copper-containing intrauterine device // New day in medicine. Bukhara, 2023. - No. 6 (56). - P. 2-7.
9. Khamdamova M.T., Akramova D. E. Immediate and long-term results of surgical treatment of genital prolapse in elderly women // New day in medicine. Bukhara, 2025. - N3 (77). - P. 201-206.

10. Khamdamova M. T., Khasanova M.T. Genetic mechanisms of development of endometrial hyperplastic processes in women in menopacteric age // New day in medicine. Bukhara, 2025. - N3 (77). - P. 207-211.
11. Khamdamova M. T., Umidova N. N. Genetic factors of genital endometriosis // New day in medicine. Bukhara, 2025. – N4 (78). - P. 82-87.
12. Moak T.N., Ebersole T.G., Tandon D. et al. Assessing clinical outcomes in autologous fat grafting: a current literature review // Aesthetic Surgery Journal. – 2021. – Vol. 41, Suppl. 1. – P. S50–S60. DOI: 10.1093/asj/sjab148.
13. Park J.H., Lee S.Y., Choi H.G. et al. Anatomic considerations and complication patterns in gluteal and breast lipofilling: A systematic review // Aesthetic Plast Surg. 2021;45(2):482–490. DOI: 10.1007/s00266-020-01967-0.

ХИРУРГИЧЕСКАЯ ТАКТИКА ПРИ РЕЦИДИВНЫХ ГРЫЖАХ БРЮШНОЙ СТЕНКИ У БОЛЬНЫХ ПОЖИЛОГО И СТАРЧЕСКОГО ВОЗРАСТА

Зухуров Сухроб Элмуротович

yakkashoh@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0007-7788-6558>

Хамдамов Бахтиёр Зарифович

xamdamov.baxtiyor@bsmi.uz

<https://orcid.org/0000-0003-3569-6688>

Бухарский медицинский институт

Резюме. Предложенная модель стратификации риска и индивидуализации хирургической тактики грыж передней брюшной стенки позволяет не только снизить частоту осложнений и рецидивов, но и существенно улучшить параметры непосредственного послеоперационного периода: сократить сроки пребывания в стационаре, ускорить активизацию пациента и восстановление повседневной активности

Ключевые слова: грыжа, передняя брюшная стенка, рецидив

Актуальность. Рецидивные грыжи у больных характеризуются более выраженными морфологическими изменениями в области грыжевых ворот, утратой эластичности и прочности апоневротических структур, а также наличием выраженного спаечного процесса в брюшной полости [2, 7,9].

В целом, грыжа брюшной стенки встречается у каждого 3-5-го жителя планеты. Ежегодно в мире выполняют более 20 млн. хирургических операций, из которых 10-15% составляют грыжи [1, 10, 11]. В структуре хирургических операций грыжесечение занимает третье место после аппендэктомии и холецистэктомии [2,12,13]. Вместе с тем паховые грыжи составляют основную часть среди общего числа грыженосителей. На сегодняшний день основная нерешенная проблема данной патологии - частота рецидива, который при прямых паховых грыжах достигает 10%, а вероятность повторного рецидива при пластике послеоперационных и паховых грыж может составлять 40% [3, 14]. Количество рецидивов при косой паховой грыже колеблется от 5 до 12%, а в случаях значительного разрушения задней стенки пахового канала достигает 25-30% наблюдений [1,15]. Рецидивы паховых грыж являются актуальной

проблемой хирургии и герниологии, так как они представляют большие трудности как в их лечении, так и в профилактике.

Особенно большое количество рецидивов паховых грыж наблюдается у пожилых лиц. По разным данным рецидив через 3 года, и более, после первичной операции лица пожилого и старческого возраста составили 80,5% [3, 8]. По другим данным, на больных 50 лет и старше, рецидивы, приходятся 67,6% [3,15,16,17,18].

Эти особенности значительно осложняют как первичное, так и повторное лапароскопическое вмешательство, увеличивая риск интраоперационных повреждений и послеоперационных осложнений.

Цель исследования: анализ эффективности усовершенствованной модели стратификации риска и индивидуализации хирургической тактики грыж передней брюшной стенки

Материал и методы. В данной работе проводится клинико-статистическая оценка эффективности предложенной индивидуализированной тактики лапароскопических операций у больных ПСВ с рецидивными грыжами ПБС. Оценка эффективности базируется на частоте повторных рецидивов, частоте послеоперационных осложнений, длительности госпитализации, динамике функционального восстановления и других клинико-практических показателях.

Основная группа включала 87 пациентов, перенесших лапароскопические операции по поводу рецидивных грыж ПБС. Среди них 51 пациент пожилого возраста (58,6%) и 36 - старческого возраста (41,4%). Все пациенты были оперированы по единым критериям включения: наличие документированного рецидива после ранее выполненной грыжесечения, подтвержденного клинически и инструментально (УЗИ, КТ). Исключались больные с неоперабельными состояниями, острыми инфекциями, декомпенсированными системными заболеваниями и отказом от вмешательства.

Результаты и их обсуждение. Тактические решения в основной группе строго соответствовали алгоритму, предложенному выше: при низком риске выполнялись стандартные IPOM-операции с легкими имплантатами и минимальной фиксацией; при умеренном - расширенные IPOM с комбинированной фиксацией и двухслойными сетками; при высоком - eTEP, TAR и ретромускулярные методики с шовной фиксацией и обширной мобилизацией. Таким образом, тактика вмешательства была адаптирована к уровню риска, а не к типу грыжи или предпочтениям хирурга, что позволило достичь сопоставимых результатов даже в высокорисковых подгруппах.

Анализ частоты рецидивов и послеоперационных осложнений в основной и контрольной группах показал, что применение индивидуализированной тактики,

построенной на балльной модели стратификации риска, достоверно снижает вероятность неблагоприятных исходов.

Наиболее выраженные различия отмечены по частоте повторного рецидива грыжи, который развился у 9 из 87 пациентов основной группы (10,3%) против 22 из 89 больных контрольной группы (24,7%) ($p < 0,01$). Таким образом, внедрение тактики, адаптированной к анатомо-функциональному статусу пациента, позволило снизить вероятность повторного образования грыж более чем в 2,4 раза. Это особенно важно, учитывая, что значительная часть пациентов основной группы (26,4%) находилась в категории высокого риска и ранее перенесла рецидивную пластическую операцию.

Различия касались и структуры осложнений. Частота расхождения краев раны и несостоятельности швов в основной группе составила 5,7% против 12,4% в контрольной группе ($p=0,04$). Этот показатель особенно критичен, так как напрямую связан с качеством фиксации импланта и состоянием апоневротических краев. В основной группе несостоятельность возникала в основном у пациентов с высоким баллом по шкале риска (более 35), что подчеркивает необходимость применения усиленной фиксации и ретромускулярных методик именно в этих случаях. Частота сером и гематом составила 9,2% в основной группе против 16,9% в контрольной ($p=0,08$). Хотя различие не достигло статистической значимости, оно имеет клиническую ценность, особенно в свете того, что в основной группе профилактика сером включала ограниченную мобилизацию у пациентов с низким риском и обязательную дренажную систему при высоком риске. При анализе осложнений в основной группе оказалось, что серомы чаще встречались у пациентов, получивших комбинированную фиксацию, но без предоперационной белковой коррекции что подчеркивает роль системной подготовки в профилактике жидкостных осложнений.

Гнойно-воспалительные осложнения (нагноение раны, инфицирование импланта) встречались в обеих группах редко (3,4% в основной группе против 6,7% в контрольной; $p=0,310$). Однако даже такие незначительные абсолютные различия имеют практическое значение, поскольку в контрольной группе случаи инфицирования потребовали удаления сетки в 2 наблюдениях. В основной группе благодаря применению сеток с барьерным покрытием и соблюдению расширенного алгоритма профилактики (предоперационная санация, коррекция гипоальбуминемии, антибактериальная терапия) осложнения купировались консервативно.

Суммарная частота пациентов, у которых было зафиксировано хотя бы одно послеоперационное осложнение, составила 25,3% в основной группе против 41,6% в контрольной ($p=0,02$). Это ключевой интегральный показатель, подтверждающий, что

тактическая персонализация снижает общую операционную нагрузку на пациента, даже при условии применения технически более сложных методик (TAR, eTEP и др.).

Особенно важным результатом является то, что среди пациентов с высоким риском (≥ 31 балл) в основной группе частота осложнений составила 39,1%, в то время как среди аналогичных по профилю пациентов контрольной группы (64,7%). Это позволяет утверждать, что адаптированная тактика эффективна не только у пациентов с низкой операционной нагрузкой, но и в клинически наиболее уязвимой категории.

Таким образом, представленные данные подтверждают, что использование стратифицированного алгоритма ведет к достоверному снижению как частоты рецидивов, так и числа послеоперационных осложнений, и демонстрирует реальную клиническую ценность предложенной модели индивидуализированного подхода при лапароскопических операциях у больных ПСВ.

Предложенная модель стратификации риска и индивидуализации хирургической тактики позволяет не только снизить частоту осложнений и рецидивов, но и существенно улучшить параметры непосредственного послеоперационного периода: сократить сроки пребывания в стационаре, ускорить активизацию пациента и восстановление повседневной активности. Это, в свою очередь, повышает удовлетворенность пациентов лечением, снижает нагрузку на стационарный ресурс и обеспечивает лучший клинико-экономический профиль хирургической помощи.

Выводы:

1. Сравнительный анализ продолжительности операции, сроков госпитализации, времени до активизации пациента и темпов функционального восстановления позволил оценить влияние индивидуализированной тактики не только на отдаленные результаты, но и на непосредственное послеоперационное течение.
2. Предложенная модель стратификации риска и индивидуализации хирургической тактики позволяет не только снизить частоту осложнений и рецидивов, но и существенно улучшить параметры непосредственного послеоперационного периода: сократить сроки пребывания в стационаре, ускорить активизацию пациента и восстановление повседневной активности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллин М.М., Саянко Р.Т. Персонализированный выбор метода герниопластики у лиц старших возрастных групп // Вестник хирургии им. И.И. Грекова. – 2021. – Т. 180, №5. – С. 101–106

2. Абдурахманов А.И., Юнусов Ш.Б. Интеграция гериатрических индексов в хирургическую стратификацию риска при грыжах передней брюшной стенки // Медицинский альманах. – 2023. – №2. – С. 58–62
3. Агапов А.И., Кокошко И.В. Клиническая анатомия и классификация вентральных грыж // Вестник новой медицинской технологии. – 2021. – Т. 28, №2. – С. 155–159
4. Ахмедов М.А., Давлатов Ш.Б. Миниинвазивная герниопластика: от выбора доступа к контролю качества // Хирургия. – 2021. – №7. – С. 61–65
4. Khamdamova M.T., Akramova D. E. Genetic aspects of genital prolapse in women of reproductive age // New day in medicine. Bukhara, 2023. - No. 5 (55). - P. 638-643.
5. Khamdamova M.T., Teshayev Sh.Zh., Hikmatova M.F. Morphological changes of the thymus and spleen in renal failure in rats and correction with pomegranate seed oil // New day in medicine. Bukhara, 2024. - N. 3(65). - P. 167-187.
6. Khamdamova M.T., Khasanova M.T. Various mechanisms of pathogenesis of endometrial hyperplasia in postmenopausal women (literature review) // New day in medicine. Bukhara. 2023. - No. 8 (58). - P. 103-107.
7. Khamdamova M.T., Zhaloldinova M.M., Khamdamov I.B. The state of nitric oxide in blood serum in patients with cutaneous leishmaniasis // New day in medicine. Bukhara, 2023. - No. 5 (55). - P. 638-643.
8. Khamdamova M.T., Zhaloldinova M.M., Khamdamov I.B. The value of ceruloplasmin and copper in blood serum in women wearing copper-containing intrauterine device // New day in medicine. Bukhara, 2023. - No. 6 (56). - P. 2-7.
9. Khamdamova M.T., Akramova D. E. Immediate and long-term results of surgical treatment of genital prolapse in elderly women // New day in medicine. Bukhara, 2025. - N3 (77). - P. 201-206.
10. Khamdamova M. T., Khasanova M.T. Genetic mechanisms of development of endometrial hyperplastic processes in women in menopausal age // New day in medicine. Bukhara, 2025. - N3 (77). - P. 207-211.
11. Khamdamova M. T., Umidova N. N. Genetic factors of genital endometriosis // New day in medicine. Bukhara, 2025. – N4 (78). - P. 82-87.
12. Бобокалонов С.М., Касымов А.Ш. Фиксация сетчатого импланта при лапароскопической герниопластике: риски и современные решения // Колопроктология. – 2021. – №4. – С. 53–58
13. Журавлев А.А., Ким С.А. Рецидивные грыжи у пожилых пациентов: влияние возрастных факторов на течение и исход заболевания // Общая реаниматология. – 2022. – Т. 18, №2. – С. 91–97

14. Назаров А.Б., Шукуров Х.Ж. Навигационные технологии в лапароскопической герниопластике рецидивных грыж: новые горизонты // Хирургия Узбекистана. – 2023. – №2. – С. 55–60
15. Насыров И.Х., Камолов Ш.Т. Клинико-анатомическое обоснование выбора способа герниопластики при вентральных грыжах // Медицинский журнал Узбекистана. – 2020. – №5. – С. 73–77
16. Atema J.J., Furnée E.J., Maeda Y. et al. Predictors of surgical site infection and hernia recurrence following abdominal wall repair: a multicenter cohort study // Lancet Reg. Health Eur. – 2022. – Vol. 17. – Article 100391
17. Cavalli M., Sorrentino M., Scanzi G. et al. Intraoperative navigation in complex hernia repair: first experience with 3D modeling and augmented reality // Updates Surg. – 2022. – Vol. 74(6). – P. 2113–2120
18. Chelala E., Barake H., Estievenart J. et al. Evaluation of European Hernia Society classification for midline incisional hernias // Hernia. – 2020. – Vol. 24(5). – P. 1043–1050

YARIM O'TKAZGICHLAR: FIZIK XOSSALARI, TURLARI VA ZAMONAVIY ELEKTRONIKA TEXNOLOGIYALARIDAGI ROLI

Jo'rayeva O'g'ilshod G'ofur qizi

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalari universiteti stajyor-o'qituvchisi,

Jo'rayev G'ulom G'ofur o'g'li

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalari universiteti akademik litseyi o'qituvchisi.

Kalit so'zlar: Elektr o'tkazuvchanlik, Valent zona, yarim o'tkazgich.

Yarim o'tkazgichlar (ing. semiconductors) — elektr o'tkazuvchanlik darajasi jihatidan o'tkazgichlar (masalan, metall) va dielektriklar (masalan, shisha, plastmassa) orasida joylashgan materiallardir. Ularning fizik xossalari va elektron tuzilmasi zamonaviy mikroelektronika, nanoelektronika, fotonika hamda kvant hisoblash sohalarida keng qo'llanilishiga sabab bo'lmoqda. Bu materiallar turli tashqi ta'sirlarga — harorat, elektr va magnit maydonlar, elektromagnit nurlanish — sezgir bo'lib, mos ravishda o'z elektr xususiyatlarini o'zgartira oladi. Yarim o'tkazgichlarning fizik asoslari: Yarim o'tkazgichlarning elektr xossalari tushunish uchun zonalar nazariyasi muhim ahamiyatga ega. Atomlar kristall panjaraga joylashganda ularning tashqi orbitallaridagi energiya sathlari keng zonalarga birlashadi: Valent zona – elektronlar bilan to'ldirilgan zona.

O'tish zona (taqiqlangan zona) – valent zona bilan o'tkazuvchanlik zonasi o'rtasidagi energiya farqi.

O'tkazuvchanlik zonasi – erkin harakatlana oladigan elektronlar mavjud bo'lgan zona.

Sof va aralashma yarim o'tkazgichlar Sof (intrinsik) yarim o'tkazgichlar – faqat o'z elementidan tashkil topgan, masalan, toza kremniyda uchraydi.

Aralashma (ekstrinsik) yarim o'tkazgichlar – atom panjarasiga boshqa elementlar qo'shiladi:

n-tip – valentligi ortiqcha bo'lgan donor element (masalan, fosfor), p-tip – valentligi kam bo'lgan akseptor element (masalan, bor) elementida uchraydi.

Yarim o'tkazgichlar asosida yaratilgan nanochiplar va kvant nuqtalar (quantum dots) yangi avlod hisoblash tizimlarining asosi bo'lmoqda. Qubitlar (quantum bit) yaratishda ham yarim o'tkazgich strukturalaridan foydalanilmoqda.

Fotoelektrik xossalari tufayli yarim o'tkazgichlar quyosh panellarida keng qo'llaniladi. Ayniqsa, GaAs, CdTe, va perovskit asosidagi yarim o'tkazgichlar quyosh energiyasini yuqori samaradorlik bilan elektrga aylantira oladi.

Xulosa

Yarim o'tkazgichlar — zamonaviy ilm-fan va texnologiya taraqqiyotining tayanchidir. Ularning kvant fizikasi asosidagi xossalari elektronika sohasida inqilobiy o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Har yili milliardlab yangi yarim o'tkazgich chiplar ishlab chiqarilmoqda va bu global miqyosdagi raqamli infratuzilmaning negizini tashkil qiladi. Kelajakda sun'iy intellekt, 6G aloqa, kvant kompyuterlar kabi sohalarning rivojlanishi ham aynan yarim o'tkazgichlarning yangi avlodiga bog'liq bo'lad:

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rasulov A. A., Toshpulatov A. M. – *Umumiy va noorganik kimyo*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2020.
2. Rasulov A. A., Toshpulatov A. M. – *Umumiy va noorganik kimyo*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2020. Yarim o'tkazgichlarning kimyoviy xossalari va kristall tuzilmalari haqida asosiy tushunchalar.
3. Tursunov B., Ergashev Z. – *Materialshunoslik asoslari*. – Toshkent: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2019.- Yarim o'tkazgichli materiallarning tarkibi va ularni legirlash usullari haqida.
4. Sze S. M., Ng K. K. – *Physics of Semiconductor Devices*. – 3rd Edition, Wiley-Interscience, 2006.
– Yarim o'tkazgichlar fizikasi va ularning kimyoviy ishlov berilishi haqida fundamental manba.
5. Callister W. D. – *Materials Science and Engineering: An Introduction*. – 9th Edition, Wiley, 2014.
– Kristall panjara, bog'lanishlar va yarim o'tkazgichlarning faza diagrammalari haqida mukammal tahlil.
6. Туманов В. А. – *Химия полупроводников*. – Москва: Высшая школа, 2004.
– Rus tilidagi manba bo'lib, yarim o'tkazgichlar kimyosiga bag'ishlangan maxsus kurs kitobi.
7. Беляев И. А. – *Основы неорганической химии. Часть II*. – Москва: Мир, 2015.

TO'LOVGA QOBILIYATSIZLIK TO'G'RISIDAGI QONUNCHILIKNI BUZGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK

Razzaqberganova Muyassar Odilbek qizi

Jahon iqtisodiyoti va Diplomatiya Universitetining

Xalqaro huquq fakulteti

Xalqaro biznes huquqi yo'nalishi magistranti

e-mail: m.razzakberganova@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada O'zbekiston iqtisodiyotida bankrotlik institutining o'rni va ahamiyati yoritiladi. Unda soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish va qasddan bankrotlik holatlarini aniqlash mexanizmlari, sud boshqaruvchisining vakolatlari hamda moliya-xo'jalik faoliyatini tahlil qilish tartibi tahlil etilgan. Shuningdek, ushbu huquqbuzarliklar uchun fuqaroviy, ma'muriy va jinoiy javobgarlik choralari belgilanishi ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalari bankrotlik institutini samarali qo'llash orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va huquqiy davlat qurilishida uning strategik ahamiyatini asoslab beradi.

Аннотация

В статье освещается роль и значение института банкротства в экономике Узбекистана. В ней анализируются механизмы выявления случаев фиктивного банкротства, сокрытия банкротства и преднамеренного банкротства, полномочия судебного управляющего и порядок анализа финансово-хозяйственной деятельности. Также указано, что за эти правонарушения будут установлены меры гражданской, административной и уголовной ответственности. Результаты исследования обосновывают его стратегическое значение в обеспечении экономической стабильности и построении правового государства посредством эффективного применения института банкротства.

Annotation

The article highlights the role and importance of the institution of bankruptcy in the economy of Uzbekistan. It analyzes the mechanisms for detecting cases of fraudulent bankruptcy, concealment of bankruptcy, and intentional bankruptcy, the powers of the bankruptcy trustee, and the procedure for analyzing financial and economic activities. It is also indicated that civil, administrative, and criminal liability measures will be established for these offenses. The results of the study substantiate the strategic importance of the institution of bankruptcy in ensuring economic stability and building a rule of law state through its effective application.

Kalit soʻzlar: Toʻlovga qobiliyatsizlik, bankrotlik, tadbirkorlik faoliyati, bankrotlik instituti, javobgarlik.

Ключевые слова: Неплатежеспособность, банкротство, предпринимательская деятельность, институт банкротства, ответственность

Key words: Insolvency, bankruptcy, entrepreneurial activity, bankruptcy institution, liability

Bugungi kunda mamlakatimizda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va mamlakatning ishbilarmonlik imijini oshirish boʻyicha katta ishlar amalga oshirilmoqda.

Iqtisodiyotni yanada mustahkamlash, tashkil etilgan korxonalar va tadbirkorlikni qoʻllab-quvvatlashda bankrotlik instituti katta ahamiyatga ega. Bankrotlik institutining mohiyati iqtisodiy nochor va toʻlovga qobiliyatsiz korxonalarni moliyaviy sogʻlomlashtirish yoki ularni tugatish, yaʼni yopishdan iborat.

Iqtisodiyotning bozor munosabatlariga oʻtishi va uning yanada rivojlanishi bilan zaif, raqobatbardosh boʻlmagan, norentabel korxonalar oʻz faoliyatini toʻxtatadi va bankrot korxonalariga aylanadi. Ushbu tartib vijdonlilik va halol biznes yuritishda meʼyor hisoblanadi, ammo qonunchilikning umumiy belgilangan qoidalari va meʼyorlarini buzadigan tadbirkorlar ham mavjud¹.

Korporativ boshqaruv sifatini yaxshilash, xoʻjalik yurituvchi subyektlar rahbarlari va mulkdorlarining iqtisodiy barqarorligi uchun javobgarligini oshirish, shuningdek, soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish va qasddan bankrotlikka olib kelish holatlarini oʻz vaqtida aniqlashning samarali mexanizmini yaratish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 15.04.2020 yildagi 231-sonli “Soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish va qasddan bankrotlikka olib kelish alomatlarini aniqlash qoidalariga oʻzgartirish va qoʻshimchalar kiritish toʻgʻrisida” qarori qabul qilindi² (oldingi tahrir: Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 14-avgustdagi 224-sonli qarori (Oʻzbekiston Respublikasi QT, 2013-yil, 8-son, 54-modda) bilan tasdiqlangan Soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish va qasddan bankrotlikka olib kelish alomatlarini aniqlash toʻgʻrisida).

Mazkur qoidalar sud boshqaruvchilari tomonidan soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish va qasddan bankrotlikka olib kelish alomatlarini aniqlash maqsadida qarzdorning moliya-xoʻjalik faoliyatini tahlil qilish tartibini belgilaydi.

¹ S.Jakeev.Karmana tumanlararo iqtisodiy sudi sudyasining “Ответственность за нарушение законодательства о банкротстве” nomli maʼruzasi

² Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish va qasddan bankrotlikka olib kelish alomatlarini aniqlash qoidalariga oʻzgartirish va qoʻshimchalar kiritish toʻgʻrisida” 15.04.2020 yildagi 231-sonli qarori. <https://lex.uz/uz/docs/-4789423>

Ushbu Qoidalarga asosan sud boshqaruvchisi o'zi tayinlangan paytdan e'tiboran qarzdorning ta'sis hujjatlari, qarzdorning moliyaviy hisoboti, qarzdorning mol-mulkini boshqa shaxsga o'tkazish yoki olish, aktivlar tarkibining o'zgarishi, kreditorlik qarzlarning ko'payishi yoki kamayishiga asos bo'lgan shartnomalar, qarzdorning boshqaruv organlari tarkibi, shuningdek qarzdor uchun majburiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega bo'lgan yoki uning harakatlarini boshqacha tarzda belgilash imkoniyatiga ega bo'lgan shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan hujjatlar, qarzdorni bankrot deb topish to'g'risida ariza berilgan sanadagi qarzdor mol-mulking ro'yxati, shuningdek tekshirilayotgan davrda qarzdorning olingan yoki boshqa shaxsga o'tkazilgan mol-mulking ro'yxati tekshiriladigan bankrotlik to'g'risidagi ish qo'zg'atilishidan oldingi ikki yilgacha bo'lgan davrdagi faoliyatini tahlil qilishi shart.

Bundan tashqari, sud boshqaruvchisi qarzdorni bankrot deb topish to'g'risida ariza berilgan sanada har bir qarzdor bo'yicha debitorlik qarzlari miqdori ko'rsatilgan qarzdorlar ro'yxatini (qarzi debitorlik qarzlarning umumiy hajmining besh foizdan kamini tashkil etuvchi qarzdorlar bundan mustasno) o'rganadi. qarzdorni bankrot deb topish to'g'risida ariza berilgan sanadagi va tahlil qilingan sanadan oldingi oxirgi hisobot sanasi holatiga asosiy qarz summalari, penyalar va boshqa moliyaviy sanksiyalar alohida ko'rsatilgan holda, kreditorlar ro'yxati (qarzi ko'rsatilgan qarzdorning umumiy summasining besh foizdan kam bo'lgan kreditorlar bundan mustasno) ko'rsatilgan byudjetdan tashqari mablag'lar. har bir kreditor uchun majburiyatlarni lozim darajada bajarmaganlik uchun qarzdorlik, jarimalar, penyalar va boshqa moliyaviy sanksiyalar va ko'rib chiqilayotgan davr uchun qarzdorni bankrot deb topish to'g'risida ariza berilgan sanadagi ularni bajarish muddatlari va boshqalar.

Tahlil o'tkazish uchun sud boshqaruvchisi qarzdorning tegishli davlat organlaridagi rahbaridan va zarur axborotga ega bo'lgan boshqa shaxslardan ular taqdim etgan materiallarning to'liqligi va ishonchliligi uchun javobgar bo'lgan hujjatlarni so'rab oladi.

Sud boshqaruvchisi axborot va hujjatlarni o'rganish uchun auditorlik va baholovchi tashkilotlarni jalb etishga haqli, bankrotlikning soddalashtirilgan taomilida ekspertiza tayinlanganda esa xarajatlar O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti mablag'lari hisobidan qoplanadi.

Taqdim etilgan ma'lumotlar va hujjatlarni tahlil qilish jarayonida sud boshqaruvchisi soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish yoki qasddan bankrotlikka olib kelish alomatlari mavjudligini o'rganadi.

Soxta bankrotlik alomatlarini aniqlash qarzdorning arizasiga binoan iqtisodiy sud tomonidan bankrotlik to'g'risida ish qo'zg'atilganidan keyin amalga oshiriladi va kuzatuv taomili jarayonida amalga oshiriladi.

Pul majburiyatlari bo'yicha kreditorlarning talablarini qondirish va (yoki) majburiy to'lovlar bo'yicha majburiyatlarni qarzdorni bankrot deb topish to'g'risidagi ariza bilan iqtisodiy sudga murojaat qilgan sanada to'liq hajmda bajarish imkoniyati mavjudligi soxta bankrotlik alomatidir.

Agar qarzdorning arizasi qarzdorda pul majburiyatlari bo'yicha kreditorlarning talablarini qondirish va (yoki) majburiy to'lovlar bo'yicha majburiyatlarni bajarish imkoniyati mavjud bo'lgan taqdirda qarzdor tomonidan iqtisodiy sudga berilgan bo'lsa, mazkur arizani bergan qarzdor bunday ariza berish tufayli yetkazilgan zarar uchun sudning qarori asosida kreditorlar oldida javobgar bo'ladi.

Bankrotlikni yashirish alomatlari bankrotlik to'g'risidagi ish qo'zg'atilishidan oldingi davr mobaynida, shuningdek bankrotlik taomillari jarayonida aniqlanadi.

Bankrotlikni yashirish xo'jalik yurituvchi subyektning to'lovga qobiliyatsizligini yashirishida namoyon bo'ladi va shaxs qondirish yoki to'lashdan bo'yin tovlashga intilayotgan qarzlarni yoki har qanday turdagi qarzlarga nisbatan qo'llaniladi.

Qarzdorning kreditorlar talablarini qondirishdan qasddan bo'yin tovlashga, shuningdek haqiqatga to'g'ri kelmaydigan ma'lumotlar va hujjatlarni taqdim etishga, buxgalteriya hisobotini buzib ko'rsatishga yoki o'zining iqtisodiy nochorligini boshqacha tarzda yashirishga qaratilgan harakatlari bankrotlikni yashirishning majburiy belgisidir.

Bankrotlikni yashirish usullari qarzdorning kreditorlar oldidagi o'z majburiyatlarini yashirishi, qarzdorning xo'jalik faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq har qanday hisob hujjatlarini yashirish, yo'q qilish, buzib ko'rsatish, soxtalashtirish, mol-mulknini (shu jumladan pul mablag'larini) boshqa yuridik va jismoniy shaxslarga berishni yashirish, moliyaviy hisobotlarni buzib ko'rsatish, ya'ni xo'jalik yurituvchi subyektning iqtisodiy jihatdan qodirligini ko'rsatish maqsadida ularni soxtalashtirishdan iboratdir.

Qasddan bankrotlikka olib kelish alomatlarini aniqlash iqtisodiy sud tomonidan qarzdor bankrot deb topilganidan va tugatishga doir ish yuritish boshlanganidan keyin qarzdor uchun majburiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega bo'lgan yoki uning harakatlarini boshqacha tarzda belgilash imkoniyatiga ega bo'lgan shaxslarning g'ayriqonuniy harakatlari bankrotlikka olib kelgan deb taxmin qilish uchun asoslar mavjud bo'lgan taqdirda amalga oshiriladi.

Yuridik shaxsning bankrotligi yuridik shaxsning muassisi (ishtirokchisi) yoki mulkdori tomonidan atayin qo'zg'atilgan deb hisoblanadi, bu yuridik shaxs uchun majburiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega bo'lgan yuridik shaxs faqat ko'rsatilgan huquqdan yuridik shaxs tomonidan harakatlarni amalga oshirish maqsadida foydalangan, buning oqibatida yuridik shaxsning bankrot bo'lishini oldindan bilgan hollardagina ega bo'ladi.

Qarzdor uchun majburiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega bo'lgan yoki uning harakatlarini boshqacha tarzda belgilash imkoniyatiga ega bo'lgan qarzdor muassislarining

(ishtirokchilarining) yoki mulkdorining aybi bilan qarzdor bankrot bo'lgan taqdirda, qarzdorning mol-mulki yetarli bo'lmagan taqdirda, uning majburiyatlari bo'yicha subsidiar javobgarlik qarzdor yuridik shaxsning muassislari (ishtirokchilari) yoki mulkdori zimmasiga yuklatilishi mumkin.

Tahlil natijalari bo'yicha sud boshqaruvchisi tomonidan soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish yoki qasddan bankrotlikka olib kelish alomatlari mavjudligi yoxud ushbu alomatlar mavjud emasligi, shuningdek tahlil o'tkazish uchun zarur axborot va hujjatlar mavjud emasligi to'g'risida xulosa tuziladi.

Soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish yoki qasddan bankrotlikka olib kelish alomatlari mavjudligi to'g'risidagi xulosa imzolanganidan keyin o'n ish kunidan kechiktirmay kreditorlar yig'ilishiga, iqtisodiy sudga va prokuratura organlariga taqdim etiladi.

To'lovga qobiliyatsizlik taomilini amalga oshirish jarayonida aniqlangan shaxslarning aybi mavjud bo'lgan taqdirda, jinoiy, fuqaroviy, intizomiy va ma'muriy javobgarlik belgilangan.

"To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risida"gi Qonunning 96-moddasi 6-qismiga ko'ra, kreditorlar yig'ilishining, majburiyatlarni bajarish ta'minotini bergan shaxslarning yoki sanatsiya qiluvchi boshqaruvchining qarzdorning rahbari sud sanatsiyasi rejasini bajarmaganligi yoxud lozim darajada bajarmaganligi haqidagi yoki qarzdorning rahbari qarzdorning, kreditorlarning, majburiyatlarni bajarish ta'minotini bergan shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzadigan harakatlar (harakatsizlik) sodir etganligi to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan iltimosnomasiga binoan sud qarzdorning rahbarini o'z vazifasini bajarishdan chetlashtirishga haqlidir. Bunday hollarda sud qarzdorning rahbari vazifasini bajarishni sanatsiya qiluvchi boshqaruvchining zimmasiga yuklatishga haqli. Sud qarzdorning rahbarini o'z vazifasini bajarishdan chetlashtirish haqida ajrim chiqaradi, bu ajrim ustidan shikoyat berilishi (protest keltirilishi) mumkinligi belgilab qo'yilgan³.

Ma'muriy javobgarlik chorasida bankrotlik to'g'risidagi ishlar bo'yicha davlat organi O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi⁴ning 215-1-moddasiga muvofiq Korxonalarining moliya-xo'jalik faoliyati to'g'risidagi materiallarni mansabdor shaxslar tomonidan to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi ishlar bo'yicha davlat organlariga taqdim etmaslik yoki vaqtida taqdim etmaslik —bazaviy hisoblash miqdorining uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

³ O'zbekiston Respublikasining 12.04.2022 yildagi O'RQ-763-sonli "To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risida"gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-5957612#-5961066>

⁴ O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. 1-bo'lim. <https://lex.uz/acts/-97664>

Xuddi shunday huquqbuzarlik ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, —bazaviy hisoblash miqdorining besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

"To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risida"gi Qonunning 10 va 25-moddalariga muvofiq, fuqarolik javobgarligi sifatida rahbar va tugatish komissiyasi (tugatuvchi), shuningdek sud boshqaruvchisining javobgarligi belgilangan.

Sud boshqaruvchisi tomonidan soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish yoki qasddan bankrotlikka olib kelish alomatlari aniqlanganda, ular jinoyat qonunchiligi normalari bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 180-moddasiga ko'ra, Soxta to'lovga qobiliyatsizlik, ya'ni yuridik yoki jismoniy shaxsning yoxud yakka tartibdagi tadbirkorning kreditorlar oldidagi pul majburiyatlarini va (yoki) soliqlar hamda yig'imlar bo'yicha majburiyatlarini iqtisodiy jihatdan bajara olishi haqida bila turib, ularni to'liq hajmda bajara olmasligi to'g'risida e'lon berishi kreditorlarga ko'p miqdorda zarar yetkazilishiga sabab bo'lsa, —bazaviy hisoblash miqdorining bir yuz ellik baravaridan ikki yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz soatdan uch yuz oltmish soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud ikki yildan uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki ikki yildan uch yilgacha ozodlikni cheklash yoki ikki yildan uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. Yetkazilgan moddiy zararining o'rni qoplangan taqdirda ozodlikni cheklash va ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo qo'llanilmaydi⁵.

Birinchi marta jinoyat sodir etgan shaxs, agar u jinoyat aniqlangan kundan e'tiboran o'ttiz kunlik muddatda yetkazilgan moddiy zararining o'rnini qoplagan bo'lsa, javobgarlikdan ozod etiladi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 181-moddasida Yuridik yoki jismoniy shaxsning yoxud yakka tartibdagi tadbirkorning haqiqatga to'g'ri kelmaydigan ma'lumotlar va hujjatlarni taqdim etish, buxgalterlik hisobotlarini buzib ko'rsatish yoki boshqacha tarzda o'zining to'lovga qobiliyatsizligini qasddan yashirish yo'li bilan kreditorlarga ko'p miqdorda zarar yetkazilishiga sabab bo'lsa, — bazaviy hisoblash miqdorining bir yuz ellik baravaridan ikki yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz soatdan uch yuz oltmish soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud ikki yildan uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki ikki yildan uch yilgacha ozodlikni cheklash yoki ikki yildan uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. Yetkazilgan moddiy zararining o'rni qoplangan taqdirda ozodlikni cheklash va ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo qo'llanilmaydi. Birinchi marta jinoyat sodir etgan shaxs, agar u jinoyat aniqlangan kundan

⁵ O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 1-bo'lim <https://lex.uz/docs/-111453>

e'tiboran o'ttiz kunlik muddatda yetkazilgan moddiy zararining o'rnini qoplagan bo'lsa, javobgarlikdan ozod etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 181-1-moddasida Yuridik shaxsning mansabdor shaxsi, muassisi (ishtirokchisi) yoxud mol-mulkinging mulkdori yoki jismoniy shaxs yoxud yakka tartibdagi tadbirkor tomonidan shaxsiy manfaatlarini yoki boshqa shaxslarning manfaatlarini ko'zlab sodir etilgan qasddan to'lovga qobiliyatsizlikka olib kelish, ya'ni to'lovga qobiliyatsizlikni qasddan yuzaga keltirish yoki ko'paytirish, ushbu yuridik shaxsning yoki jismoniy shaxsning yoxud yakka tartibdagi tadbirkorning to'lovga qobiliyatsizligiga olib kelsa, kreditorlarga ko'p miqdorda zarar yetkazilishiga sabab bo'lsa, — bazaviy hisoblash miqdorining bir yuz ellik baravaridan ikki yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz soatdan uch yuz oltmish soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud ikki yildan uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki ikki yildan uch yilgacha ozodlikni cheklash yoki ikki yildan uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. Yetkazilgan moddiy zararining o'rnini qoplangan taqdirda, ozodlikni cheklash va ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo qo'llanilmaydi. Birinchi marta jinoyat sodir etgan shaxs, agar u jinoyat aniqlangan kundan e'tiboran o'ttiz kunlik muddatda yetkazilgan moddiy zararining o'rnini qoplagan bo'lsa, javobgarlikdan ozod etiladi.

Xulosa

O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlikni rivojlantirish va investitsiya muhitini yaxshilashda bankrotlik institutining ahamiyati beqiyosdir. Bankrotlik jarayonlari nafaqat iqtisodiy nochor korxonalarini moliyaviy sog'lomlashtirish yoki tugatishni ta'minlaydi, balki halol va vijdonli tadbirkorlik muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish va qasddan bankrotlik kabi huquqbuzarliklarni aniqlash hamda ularning oldini olish mexanizmlari iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashning muhim omilidir. Sud boshqaruvchilari faoliyatini takomillashtirish, korxonalar rahbarlari va mulkdorlarining javobgarligini oshirish, shuningdek, qonunchilikda belgilangan fuqaroviy, ma'muriy va jinoiy choralarni qo'llash orqali iqtisodiy muhitda adolat va qonuniylikni ta'minlash mumkin. Natijada, bankrotlik institutining samarali qo'llanishi mamlakatda bozor munosabatlarini rivojlantirish, korporativ boshqaruv sifatini oshirish hamda huquqiy demokratik davlat barpo etish yo'lida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. 1-bo'lim <https://lex.uz/docs/-111453>
2. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. 1-bo'lim. <https://lex.uz/acts/-97664>
3. "To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. 12.04.2022 yildagi O'RQ-763-son.

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish va qasddan bankrotlikka olib kelish alomatlarini aniqlash qoidalariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida" 15.04.2020 yildagi 231-sonli qarori. <https://lex.uz/uz/docs/-4789423>
5. S.Jakeev.Karmana tumanlararo iqtisodiy sudi sudyasining "Ответственность за нарушение законодательства о банкротстве" nomli ma'ruzasi
6. O'zbekiston Respublikasi Davlat aktivlarini boshqarish agentligining rasmiy veb sahifasi (<https://davaktiv.uz>).
7. www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

КОМПЛЕКСНАЯ ТЕРАПИЯ ХРОНИЧЕСКОГО ГЕПАТИТА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ДИЕТОТЕРАПИИ НА ОСНОВЕ МЕСТНЫХ ПИЩЕВЫХ РЕСУРСОВ ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ

Хужаниязова Дилдора Зокировна
Рузметова Зарифа Отамуратовна
Оманова Дильнура Улугбек кизи

Ургенчский филиал Ташкентской медицинской академии

Аннотация

В статье представлены результаты исследования эффективности комплексного лечения больных хроническим гепатитом с включением региональной диетотерапии. В основу лечебного питания положено использование местных пищевых ресурсов Хорезмской области — овощей, фруктов и продуктов растительного происхождения, обладающих гепатопротективными и антиоксидантными свойствами. Проведён анализ клинических и биохимических показателей у пациентов, получавших стандартную медикаментозную терапию и комплексное лечение с диетотерапией. Установлено, что включение лечебного питания способствует нормализации функции печени, снижению активности цитолиза и улучшению общего состояния пациентов.

Ключевые слова: хронический гепатит, диетотерапия, комплексное лечение, Хорезмская область, гепатопротекция, антиоксиданты.

Abstract

The article presents the results of a study on the effectiveness of complex therapy for patients with chronic hepatitis, including regional diet therapy. The basis of the nutritional treatment was the use of local food resources of the Khorezm region—vegetables, fruits, and plant-based products possessing hepatoprotective and antioxidant properties. Clinical and biochemical parameters were analyzed in patients who received standard drug therapy and those who underwent combined treatment with dietary correction. It was established that the inclusion of therapeutic nutrition contributed to the normalization of liver function, reduction of cytolytic activity, and improvement of the overall condition of the patients.

Keywords: chronic hepatitis, diet therapy, complex treatment, Khorezm region, hepatoprotection, antioxidants.

Введение. Хронический гепатит (ХГ) остаётся одной из наиболее значимых и социально важных проблем современной внутренней медицины. По данным Всемирной организации здравоохранения, более 300 миллионов человек во всём мире страдают хроническими заболеваниями печени вирусного или неинфекционного происхождения,

а около 1 миллиона ежегодно погибают от их осложнений. В структуре хронических заболеваний печени значительное место занимают хронический гепатит В и С, которые характеризуются длительным, рецидивирующим течением и высоким риском прогрессирования до цирроза или гепатоцеллюлярной карциномы.

В Узбекистане, и особенно в Хорезмской области, отмечается устойчивая тенденция к росту заболеваемости хроническим гепатитом. Это обусловлено целым рядом факторов — экологическими условиями региона (жаркий климат, дефицит пресной воды, повышенная минерализация почв), особенностями питания, а также ограниченной доступностью качественных продуктов с выраженными антиоксидантными свойствами. Высокие температуры и специфика сельскохозяйственного производства приводят к частому употреблению жирной, жареной и углеводсодержащей пищи при недостатке свежих овощей и фруктов, что повышает нагрузку на печень и способствует формированию метаболических нарушений.

Хронический гепатит, независимо от этиологического фактора, сопровождается повреждением гепатоцитов, нарушением белково-синтетической функции печени, развитием синдромов цитолиза, холестаза и мезенхимально-воспалительных изменений. В связи с этим ключевыми задачами терапии являются купирование воспалительного процесса, коррекция обменных нарушений и восстановление структурно-функционального состояния печени. Однако одной медикаментозной терапии часто оказывается недостаточно для достижения стойкой ремиссии и предотвращения дальнейшего фиброзирования ткани печени.

В последние годы всё большее внимание уделяется комплексным подходам в лечении хронических заболеваний печени, где важную роль играет диетотерапия — как один из основных немедикаментозных методов патогенетического воздействия. Лечебное питание способствует снижению нагрузки на поражённые гепатоциты, нормализации обменных процессов, улучшению детоксикационной функции печени и повышению эффективности медикаментозной терапии.

Особый интерес представляет использование региональных пищевых ресурсов — доступных местных продуктов, обладающих доказанными гепатопротективными свойствами. В условиях Хорезмской области такими продуктами являются тыква, дыня, арбуз, айва, виноград, хурма, зелёные овощи, ферментированные молочные напитки. Эти продукты богаты пектинами, каротиноидами, полифенолами, витаминами С, Е, А и микроэлементами, способствующими снижению процессов перекисного окисления липидов и восстановлению клеточных мембран печени.

Несмотря на накопленные данные о роли лечебного питания в коррекции метаболических нарушений при хронических заболеваниях печени, в Узбекистане до настоящего времени недостаточно разработаны научно обоснованные подходы к региональной диетотерапии, учитывающие экологические, культурные и климатические особенности конкретных территорий. В частности, в Хорезмской области отсутствуют систематические исследования, направленные на оценку клинической эффективности диетотерапии в сочетании со стандартным медикаментозным лечением у больных хроническим гепатитом.

В связи с этим представляется актуальным проведение клинического исследования, направленного на оценку эффективности комплексной терапии хронического гепатита с использованием региональной диетотерапии, основанной на применении местных пищевых продуктов с доказанным гепатопротективным потенциалом.

Таким образом, выбор темы настоящего исследования обусловлен необходимостью поиска доступных, экономически и физиологически обоснованных методов коррекции нарушений функции печени, повышения эффективности лечения хронического гепатита и улучшения качества жизни пациентов, проживающих в условиях Хорезмской области.

Целью настоящего исследования стало изучение эффективности комплексной терапии хронического гепатита с применением региональной диетотерапии на основе местных продуктов Хорезмской области.

Обзор литературы. Современные представления о хроническом гепатите формируются на основе многочисленных исследований, посвящённых патогенезу, диагностике и комплексному лечению заболеваний печени. По данным Е.И. Чазова и соавт. (2020), хронический гепатит является мультифакторным заболеванием, для которого характерны длительное воспаление гепатоцитов, прогрессирующее фиброзирование ткани печени и развитие функциональной недостаточности. Основными направлениями терапии считаются противовирусное, антиоксидантное и гепатопротективное лечение, а также рациональное лечебное питание [1].

Согласно рекомендациям Европейской ассоциации по изучению печени (EASL, 2021), при любой форме хронического гепатита необходимо комплексное воздействие, включающее медикаментозные препараты и коррекцию питания. Важную роль в этом процессе играет диетотерапия, направленная на снижение токсической нагрузки, оптимизацию обмена веществ и восстановление структурно-функциональной целостности гепатоцитов [2].

Одним из ключевых направлений диетологической коррекции при хроническом гепатите является уменьшение поступления жиров животного происхождения и увеличение доли растительных компонентов, богатых антиоксидантами, пектинами, витаминами и микроэлементами. Исследования М.И. Певзнера (2019) показали, что рацион, основанный на диете №5, способствует нормализации функции печени, улучшению желчеотделения и восстановлению обменных процессов.

Ряд авторов отмечают, что включение растительных продуктов с антиоксидантными свойствами (тыква, морковь, яблоки, зелень, шиповник, свёкла) улучшает показатели ферментов цитолиза (АЛТ, АСТ), способствует снижению уровня билирубина и повышению общего белка в сыворотке крови [3,4]. Эти эффекты связывают с высоким содержанием β -каротина, флавоноидов и аскорбиновой кислоты, которые активируют процессы регенерации печени и уменьшают оксидативный стресс.

Большое значение придаётся местным пищевым ресурсам, особенно в регионах с жарким климатом и ограниченным доступом к свежим овощам и фруктам. По данным А.Х.Худайбергана (2023), использование в диетотерапии больных гепатитом местных бахчевых культур (дыня, арбуз, тыква) способствует улучшению функциональных показателей печени за счёт содержания ликопина, пектина и растительных полифенолов. Эти вещества проявляют выраженные гепатопротективные и детоксикационные свойства, а также положительно влияют на липидный обмен [5].

Работы узбекских исследователей (Юлдашев Б.Ш., Ходжаева Г.К., 2022) подчёркивают, что экологические факторы и климатические условия Хорезмской области оказывают существенное влияние на течение хронических заболеваний печени. Высокая температура окружающей среды, повышенная инсоляция и низкая влажность усиливают процессы дегидратации и окислительного стресса, что требует особого подхода к питанию пациентов. В этих условиях местные продукты, богатые водой, клетчаткой и антиоксидантами (арбуз, дыня, виноград, айва), становятся не только пищевыми, но и терапевтическими средствами, адаптированными к региональным особенностям [6].

В ряде клинических наблюдений (Ким Н.С., 2021; Полетаев А.Б., 2020) установлено, что использование комплексных схем лечения, включающих фармакотерапию, диетотерапию и фитотерапию, способствует более быстрому восстановлению биохимических показателей и сокращает сроки реабилитации больных. Авторы подчёркивают, что именно сбалансированный подход позволяет снизить частоту осложнений и предотвратить переход хронического гепатита в цирроз [7,8].

Таким образом, анализ литературы показывает, что диетотерапия является обязательным компонентом лечения хронических заболеваний печени. Однако в отечественной практике недостаточно исследований, посвящённых использованию региональных пищевых ресурсов в качестве гепатопротективного фактора. Это определяет необходимость проведения комплексных клинико-экспериментальных исследований, направленных на оценку эффективности лечебного питания, основанного на местных продуктах Хорезмской области, в терапии хронического гепатита.

Материалы и методы исследования. Исследование проведено на базе гастроэнтерологического отделения Хорезмской областной многопрофильной клинической больницы в период с 2022 по 2024 год. В него было включено 78 больных хроническим гепатитом различной этиологии (вирусный, токсический, смешанный), находившихся на стационарном лечении и амбулаторном наблюдении. Критериями включения являлись наличие подтверждённого диагноза хронического гепатита (по данным клинико-биохимических и инструментальных исследований), стадия ремиссии или обострения лёгкой и средней степени тяжести, возраст от 25 до 65 лет и информированное согласие на участие в исследовании. Исключались пациенты с выраженной печёночной недостаточностью, циррозом печени, тяжёлыми сопутствующими заболеваниями (онкопатология, диабет 2–3 типа, хроническая почечная недостаточность) и злоупотреблением алкоголем. Пациенты были разделены на две группы: основная группа ($n = 40$) получала стандартную медикаментозную терапию в сочетании с диетотерапией на основе местных пищевых ресурсов Хорезмской области, контрольная группа ($n = 38$) — только стандартное медикаментозное лечение и рацион по диете №5 (по Певзнеру). Продолжительность наблюдения составляла 90 дней. Диетотерапия основной группы включала использование продуктов местного происхождения, обладающих гепатопротективными свойствами: тыквы, арбуза, дыни, айвы, винограда, яблок, злаков (пшеница, овёс), а также кисломолочных продуктов. Эти продукты являются источниками ликопина, пектина, антиоксидантов, витамина С и растительных полифенолов, способствующих восстановлению гепатоцитов и нормализации обменных процессов. Суточная калорийность диеты составляла 2500–2700 ккал, соотношение Б:Ж:У — 1:0,8:4. Пищу готовили на пару или отваривали, исключались жареные, острые и копчёные блюда, а также алкоголь. Рекомендованный питьевой режим — не менее 1,5–2 литров жидкости в сутки, преимущественно минеральная вода и травяные отвары (шиповник, кукурузные рыльца, мята). Медикаментозная терапия обеих групп включала гепатопротекторы (урсодезоксихолевая кислота, эссенциальные

фосфолипиды), витамины группы В и антиоксиданты, ферментные препараты (панкреатин, мезим при диспептических нарушениях) и симптоматические средства по показаниям. Для оценки эффективности терапии использовались клинические, лабораторные и инструментальные методы исследования: оценка жалоб, физикальных данных, индекса массы тела, биохимических показателей крови (АЛТ, АСТ, щелочная фосфатаза, билирубин общий и прямой, общий белок, альбумин, липидный профиль, глюкоза), а также инструментальных методов — УЗИ печени и при необходимости фиброэластометрия. Статистическая обработка данных проводилась с использованием программы SPSS 23.0; для количественных переменных вычислялись средние значения ($M \pm m$), достоверность различий между группами оценивалась по критерию Стьюдента, при $p < 0,05$ различия считались статистически значимыми. Исследование выполнялось в соответствии с этическими принципами Хельсинкской декларации (2013) и было одобрено локальным этическим комитетом Хорезмского государственного медицинского института. Все пациенты подписали информированное согласие на участие в исследовании.

Результаты и их обсуждение. В начале исследования у большинства пациентов обеих групп наблюдались типичные проявления хронического гепатита: слабость, снижение аппетита, тяжесть и боли в правом подреберье, диспептические расстройства, умеренная гепатомегалия. Биохимические анализы выявили повышение активности АЛТ и АСТ, увеличение уровня билирубина, диспротеинемию и нарушения липидного обмена. После проведённого курса лечения в обеих группах отмечалась положительная динамика клинических и лабораторных показателей, однако более выраженные изменения наблюдались в основной группе, где использовалась диетотерапия на основе местных продуктов.

Средние биохимические показатели больных до и после лечения приведены в таблице 1.

Показатель	Основная группа (n=40) До лечения	Основная группа После лечения	Контрольная группа (n=38) До лечения	Контрольная группа После лечения
АЛТ (Ед/л)	112,3 ± 5,4	54,8 ± 3,6*	110,5 ± 6,1	71,4 ± 4,2
АСТ (Ед/л)	98,6 ± 4,9	49,1 ± 3,8*	97,8 ± 5,2	65,9 ± 3,9

Общий билирубин (мкмоль/л)	31,5 ± 2,1	17,6 ± 1,4*	30,8 ± 2,3	22,4 ± 1,8
Общий белок (г/л)	63,2 ± 1,8	70,9 ± 1,5*	63,8 ± 1,9	67,2 ± 1,7
Холестерин (ммоль/л)	6,1 ± 0,3	4,8 ± 0,2*	6,0 ± 0,4	5,3 ± 0,3
Размер печени (см, по УЗИ)	16,4 ± 0,6	14,8 ± 0,5*	16,1 ± 0,5	15,3 ± 0,5

Примечание: * $p < 0,05$ по сравнению с исходными данными; **более выраженные изменения по сравнению с контрольной группой.

Как видно из таблицы, в основной группе уровень АЛТ снизился в среднем на 51,2%, а АСТ — на 50,2%, что достоверно превышает аналогичные показатели контрольной группы (35,3% и 32,6% соответственно, $p < 0,05$). Уровень общего билирубина уменьшился с $31,5 \pm 2,1$ до $17,6 \pm 1,4$ мкмоль/л, что свидетельствует об улучшении функции желчевыделения и детоксикации печени. Повышение общего белка и альбуминов отражает восстановление белково-синтетической функции печени.

Клиническое улучшение отмечалось у 87,5% больных основной группы против 68,4% в контрольной. У пациентов, получавших местную диетотерапию, быстрее исчезали симптомы интоксикации, нормализовался аппетит, уменьшались диспептические явления, улучшался сон и общее самочувствие. По данным ультразвукового исследования, размеры печени уменьшились на 9,8% в основной группе против 5,0% в контрольной.

Дополнительный анализ показал, что использование в рационе продуктов, богатых антиоксидантами и пектинами (тыква, арбуз, дыня, айва, виноград), приводило к более выраженному снижению уровня трансаминаз и холестерина, что можно объяснить усилением процессов липидного обмена и снижением оксидативного стресса. Важную роль сыграли продукты, содержащие ликопин и флавоноиды, которые стабилизируют мембраны гепатоцитов и способствуют регенерации печени.

Наблюдения показали, что пациенты основной группы лучше переносили лечение, реже предъявляли жалобы на побочные эффекты медикаментов, что можно объяснить снижением лекарственной нагрузки благодаря поддержке метаболических процессов через питание. Таким образом, включение местных пищевых ресурсов в

диетотерапию способствовало повышению эффективности комплексного лечения хронического гепатита.

Полученные результаты согласуются с данными отечественных и зарубежных авторов (Худайбергенов, 2023; Чазов, 2020; EASL, 2021), указывающих на важную роль антиоксидантных и пектинсодержащих продуктов в восстановлении функции печени. В условиях жаркого климата Хорезмской области использование бахчевых и фруктовых культур является не только доступным, но и патогенетически обоснованным методом нутритивной коррекции.

Таким образом, клинико-лабораторный анализ показал, что применение комплексной терапии с диетическим компонентом, основанным на местных продуктах, значительно улучшает биохимические показатели, ускоряет восстановление функций печени и повышает качество жизни больных хроническим гепатитом.

Выводы и практические рекомендации. Применение диетотерапии на основе местных пищевых продуктов Хорезмской области в составе комплексного лечения хронического гепатита способствует более выраженному клинико-лабораторному улучшению по сравнению со стандартной терапией. Использование продуктов, богатых антиоксидантами, пектинами и растительными полифенолами (тыква, арбуз, дыня, айва, виноград, злаки), приводит к снижению активности печёночных ферментов (АЛТ, АСТ), нормализации уровня билирубина, холестерина и белково-синтетической функции печени. Диетотерапия с применением местных ресурсов улучшает переносимость медикаментозного лечения, способствует уменьшению побочных эффектов и ускоряет восстановление функционального состояния печени. Включение в рацион сезонных бахчевых и фруктовых культур, адаптированных к климатическим условиям региона, повышает эффективность реабилитации больных хроническим гепатитом и может рассматриваться как патогенетически обоснованный элемент лечебного питания. При проведении комплексного лечения больных хроническим гепатитом рекомендуется использовать диетотерапию с включением местных продуктов, обладающих гепатопротективными и антиоксидантными свойствами. Лечащим врачам и диетологам целесообразно формировать индивидуальные планы питания с учётом сезонных и климатических особенностей региона, особенно в летне-осенний период. Разработку и внедрение региональных диетологических протоколов следует проводить в сотрудничестве с гастроэнтерологами и специалистами по нутритивной поддержке для оптимизации лечения хронических заболеваний печени.

Список литературы

1. Чазов Е.И., Оганов Р.Г. Современные подходы к терапии хронических заболеваний печени. — Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2020.

2. EASL Clinical Practice Guidelines: Management of Chronic Hepatitis. *J Hepatol.* 2021;74(1):120–145.
3. Певзнер М.И. Руководство по лечебному питанию. — М.: Медицина, 2019.
4. Полетаев А.Б. Диетология в клинической практике. — СПб.: Питер, 2021.
5. Худайбергандов М.Х. Использование бахчевых культур Хорезмской области в диетотерапии хронических заболеваний печени. // Журнал клинической гастроэнтерологии. — 2023. — №2.
6. Юлдашев Б.Ш., Ходжаева Г.К. Экологические факторы и патогенез хронического гепатита в Узбекистане. // Вестник медицины и здоровья. — 2022. — №3.
7. Ким Н.С. Фитотерапевтическая коррекция хронических заболеваний печени. // Терапевтический архив. — 2021. — №5.
8. Полетаев А.Б. Комплексные методы реабилитации при хронических заболеваниях печени. // Российский журнал гастроэнтерологии. — 2020. — №7.

“FARHOD VA SHIRIN” DOSTONINI ZAMONAVIY TAHLILGA TORTISH HAMDA MUTEMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH

Jalolova Dilshoda Jamil qizi

Toshkent shahri Yangihayot tumani 332-maktab

ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqola “Farhod va Shirin” dostonini tahlili qilish orqali o‘quvchilarni asarga bo‘lgan qiziqishini orttirish. Multimedia vositalari yordamida qiyoslash orqali o‘rganish.

Kalit so‘zlar: *mumtoz asar, multimedia vositalari, interfaol metodlar*

Umumta’lim maktablarida Alisher Navoiyning epik asarlarini o‘qitishning holati kuzatilganda o‘quvchiyoshlar epik asarlarni qanday qilib samarali o‘zlashtiradi, degan savol hamon o‘z javobini to‘liq topmaganligi ko‘zga tashlanadi.

S.Dolimov¹, H.Ubaydullaev, Q.Ahmedov, A.Zunnunov², S.Ahmedov³ kabi olimlar ham Alisher Navoiy ijodini o‘rgatishning turli muammolari yuzasidan tadqiqot olib borganlar. Professor Q. Yo‘ldoshev “Yangicha pedagogik tafakkur va umumta'lim maktablarida adabiyot o‘qitishning ilmiy-metodik asoslari”⁴ deb nomlangan doktorlik dissertasiyasida epik asarlarni o‘qitishda o‘quvchilarning yosh va ruhiy xususiyatlarini hisobga olish, asarning hajmi yoki murakkablik darajasidan kelib chiqib, turli o‘quv tadbirlarini qo‘llash yuzasidan tavsiyalar bergan. Epik asarlarni o‘qitishda mavjud yaroqsiz tajriba, ya'ni asardagi voqealarni bayon qilishdan mutlaqo voz kechish kerakligini aytgan.

Taniqli adabiyotshunos B. To‘xlijev: “Xamsa” dostonlarini o‘rganishda har bir dostonning tabiatiga ko‘ra o‘qitish metodini tanlashni hamda “Xamsa” dostonlarini talqin qilishda syujet va kompozitsiyaga alohida urg‘u berish maqsadga muvofiqligini ta'kidlagan⁵.

1 S. Dolimov , H. Ubaydullaev, Q. Ahmedov. Adabiyot o‘qitish metodikasi. –T.: “O‘qituvchi”, 1967. 297–315 b.

2 Zunnunov A. Adabiyot o'qitish metodikasi. –T.: "O'qituvchi", 1992. 248–249 b.

3 Ahmedov S. Adabiyot darslarida epik janrlarni o'rganish. Adabiyot o'qituvchilariga yordam. –T.: "O'qituvchi", 1986. -92 b.

4 Yo'ldoshev Q. Yangicha pedagogik tafakkur va umumta'lim maktablarida adabiyot o'qitishning ilmiy-metodik asoslari. Ped. fan. dok... diss. – T.: 1997. – 306 b.

5 To'xliiev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. –T.: "Yangi asr avlodi", 2006. 74–b.

Ulug' shoirning epik asarlarini o'rgatishda quyidagi kamchiliklarga ommaviy tarzda yo'l qo'yiladi:

- o'quvchilar tomonidan Alisher Navoiy epik asarlarining badiiy-estetik mohiyati yetarli darajada o'zlashtirilmayotgani;

- Navoiyning epik asarlarini badiiy-

g'oyaviy jihatdan his qilish, anglash va ulardan ta'sirlanish borasida o'quvchilar zamon talablariga javob berolmayotganligi;

- o'quvchilar o'qituvchining tayyor ko'rsatmalarini bajarish yoki ijodiy xususiyatlarga ega bo'lmagan insholar yozish, darslikdagi ma'lumotlarni o'zlashtirish bilan cheklanib qolayotgani;

- o'quvchilarning "Farhod va Shirin" dostoni yuzasidan darsliklarda keltirilgan matndan tashqari manbalarni qidirish va ta'nishishga qiziqishlari sustligi holatlari Alisher Navoiy epik asarlari o'qitilishiga zamonaviy usullardan foydalanib yondashish lozimligini taqozo qiladi.

Shuning uchun ham asar tahlilini o'quvchilarga zamonaviy metodlar yordamida ochib berishimiz kerak. Bugungi kunda o'qituvchi emas o'quvchi faol ishtirok etishi lozim. Shu maqsadda ushbu metodni tavsiya qilaman.

Biz hozir qo'llamoqchi bo'lgan metodimiz *o'qishdan avval, o'qish davomida, o'qishdan keyin* deb nomlanadi. "Farhod va Shirin" dostonini tahlil qilish uchun quyidagi bosqichlarda savol va topshiriqlar tuzib olamiz:

O'qishdan avval

O'qish davomida

O'qishdan keyin

Dostonni *o'qishdan avval* o'quvchilarga uyga topshiriq tarzida savollar berib yuboramiz.

1. Nima deb o'ylaysiz Alisher Navoiy nima uchun xamsanavislar an'anasini buzgan xolda dostonga "Xusrav va Shirin" emas "Farhod va Shirin" nomini beradi?
2. Dostonni o'qir ekansiz sizga yana qaysi asar hayolingizga keldi?
3. Qaysi qahramonning o'rniga bo'lib qolishni istardingiz?

O'qish davomida quyidagi savollar berib boriladi:

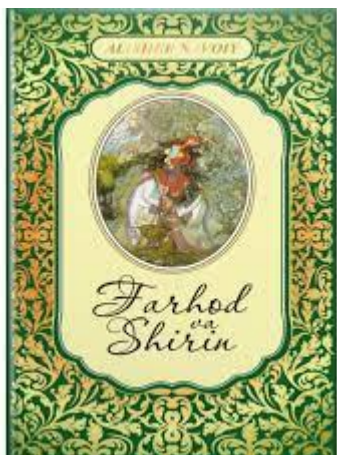
1. Farhodning g'amginlikning sababini siz qanday izohlaysiz?
2. Xusravning so'zlaridan uning shaxsiyatiga xos bo'lgan qaysi jihatlarni angladingiz?
3. Siz Farhodning o'rnida bo'lganingizda Xusravning so'zlariga ishongan bo'larmidingiz?

O'qishdan keyin:

1. O'lim olddagi o'g'ilning bodi sabo orqali vidolashuvi sizga qanday ta'sir etdi?
2. Siz Farhod ishqini qanday angladingiz?
3. Siz asar muallifi bo'lganingizda asarni qay tarzda yakun toptirgan bo'lardingiz?

Asar tahlili jarayonida har bir obraz va detallarga alohida ahamiyat berib o'tamiz. Chunki ular dostonning mohiyatini ochishda juda katta xizmat qiladi.

Biz bilamizki Farhod va Shirin dostonini kino, spektakl, audio, multfilm va boshqa shunga o'xshash variantlari mavjud. Hozirgi o'quvchilarimiz multimedia vositalarini juda yaxshi tushunishadi va qiziqishadi. Biz shundan foydalanib dostonni yuqorida keltirilgan kino spektakl hamda audio, multfilm varianlaridan ularga qisqacha namoyish ettirib dostonning kitobdagi bilan ular tomosha qilgan parchalarida qanday farq borligini. Qaysi holatlar tushib qoldirilib qaysi epizodlar orttirilganligini so'rash orqali ularni "Farhod va Shirin" asarini to'laligicha o'qishiga erishishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
2. Yo‘ldoshev Q., Madaev O., Abdurazzoqov A. Adabiyot o‘qitish metodikasi. -Toshkent: O‘qituvchi, 1994.
3. Zunnunov A., Xotamov N., Esonov J., Ibrohimov A. Adabiyot o‘qitish metodikasi. -T: O‘qituvchi , 1992.
4. Husanboyeva Q. Adabiy ta’limda mustaqil fikrlashga o‘rgatish asoslari. – T.: O‘zinkonsentr, 2003. – 103 b.
5. Qayumov A. “Farhod va Shirin” sirlari. – Toshkent: O‘zbekiston, 1979.

KICHIK BIZNES VA TADBIKROOLLIKDA AHOLI BANDLIGI

Shadmanova Madina Omnulla qizi

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

Annotatsiya.

Ushbu maqolada kichik biznes va tadbirkorlik sohasining aholi bandligidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Kichik biznes yangi ish o'rinlarini yaratish orqali mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga hissa qo'shadi va ishsizlik darajasini kamaytirishga yordam beradi. Maqolada kichik biznesning rivojlanishidagi asosiy muammolar, xususan, moliyalashtirish, huquqiy to'siqlar va kadrlar malakasi yetishmovchiligi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ushbu muammolarni hal qilish bo'yicha tavsiyalar taqdim etiladi. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish orqali aholi bandligini oshirishning samarali yo'llarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar. Kichik biznes, tadbirkorlik, aholi bandligi, ish o'rinlari, iqtisodiy rivojlanish, moliya, ishsizlik, kichik korxonalar, kredit.

Annotation

This article analyzes the role and significance of small business and entrepreneurship in employment. Small businesses contribute to the development of the national economy by creating new jobs and help reduce unemployment levels. The article examines the main problems in the development of small businesses, including financing, legal barriers, and the shortage of skilled personnel. Additionally, recommendations for solving these problems are presented. The research results serve to identify effective ways to increase employment through the development of small business and entrepreneurship in Uzbekistan.

Keywords

Small business, entrepreneurship, employment, jobs, economic development, finance, unemployment, small enterprise, credit.

KIRISH

Bugungi kunda har qanday davlatning iqtisodiy rivojlanishi va ijtimoiy barqarorligi aholining ish bilan ta'minlanganligi bilan bevosita bog'liq. Aholi bandligini oshirish esa nafaqat ijtimoiy muammolarni kamaytiradi, balki mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishiga zamin yaratadi. Ayniqsa, kichik biznes va tadbirkorlik sohasining ahamiyati bu jarayonda katta. Chunki kichik biznes yangi ish o'rinlarini yaratishda, iqtisodiy faollikni oshirishda va innovatsiyalarni joriy etishda muhim rol o'ynaydi.

Kichik biznes va tadbirkorlik — bu iqtisodiyotning eng dinamik va moslashuvchan bo‘limlaridan biri bo‘lib, ular kichik hajmdagi korxonalar orqali faoliyat yuritadi. Ushbu biznes shakli asosan yirik sanoat korxonalariga nisbatan kamroq resurslarga ega bo‘lsa-da, ko‘proq ish o‘rinlari yaratish imkoniyatiga ega. Shuning uchun, ayniqsa, mamlakatlarda ishsizlik darajasini kamaytirish va aholining bandligini oshirishda kichik biznes va tadbirkorlikning o‘rni beqiyosdir.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Davlat tomonidan ushbu sohani qo‘llab-quvvatlash uchun ko‘plab dasturlar, imtiyozli kreditlar va soliq yengilliklari joriy etildi. Buning natijasida kichik korxonalar soni sezilarli darajada oshdi, natijada yangi ish o‘rinlari paydo bo‘ldi. Bu esa aholi bandligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Biroq, kichik biznes va tadbirkorlik sohasida ham muammolar mavjud. Bu muammolar orasida moliyalashtirishning qiyinligi, bozordagi raqobat, huquqiy to‘siqlar va malakali kadrlar yetishmasligi kabi omillar mavjud. Ushbu omillar kichik biznesning rivojlanishini cheklaydi va yangi ish o‘rinlarini yaratish imkoniyatlarini kamaytiradi. Shu sababli, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishda mavjud muammolarni aniqlab, ularni bartaraf etish choralari ko‘rilishi zarur.

Shu munosabat bilan, ushbu maqolada kichik biznes va tadbirkorlikning aholi bandligidagi o‘rni, ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, shuningdek, mavjud muammolar va ularni hal qilish yo‘llari haqida to‘liq tahlil qilinadi. Maqsad — kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish orqali aholi bandligini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashning samarali yo‘llarini aniqlash.

Kirish qismida shuningdek, kichik biznes va tadbirkorlik sohasining zamonaviy iqtisodiyotdagi o‘rni, ularning aholi bandligiga ta‘siri va ushbu mavzuning ahamiyati haqida tushuncha beriladi. Bu esa maqolaning asosiy qismiga kirish uchun zarur bo‘lgan nazariy poydevorni tashkil qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Kichik biznes va tadbirkorlikda aholi bandligi masalasi bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Bu mavzu iqtisodiyot, ijtimoiy fanlar va davlat boshqaruvi sohalarida keng o‘rganilgan bo‘lib, ko‘plab mutaxassislar kichik biznesning iqtisodiy o‘sish va ish bilan ta‘minlashdagi o‘rnini ta‘kidlaydilar.

Masalan, xalqaro iqtisodchilar J. Stiglits va X. Yellen kichik biznesni iqtisodiyotning moslashuvchan qismi sifatida ko‘rib, uning yangi ish o‘rinlarini yaratishda muhimligini qayd etishgan (Stiglitz & Yellen, 2019). Ularning fikricha, kichik biznes innovatsiyalar uchun asosiy maydon bo‘lib, mamlakatlarning iqtisodiy raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

O'zbekiston sharoitida M. Islomov (2021) tadqiqotida kichik biznes va tadbirkorlikning aholi bandligini oshirishdagi o'rni batafsil tahlil qilingan. U o'z ishida kichik korxonalar sonining ko'payishi bilan ishsizlik darajasining pasayishi o'rtasida mustahkam bog'liqlik borligini ta'kidlaydi. Shuningdek, u kichik biznesning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi moliyaviy va huquqiy muammolarni ko'rsatadi.

Xalqaro ekspertlar R. Kinsella va D. Terrell (2020) kichik biznes uchun qo'shimcha kredit resurslari va davlat tomonidan ko'rsatiladigan imtiyozlar aholi bandligini oshirishda asosiy omil ekanini ta'kidlaydilar. Ular shuningdek, biznes inkubatorlar va malaka oshirish kurslarining samaradorligini o'rganib, bu institutlarning tadbirkorlikni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadilar.

Shuningdek, adabiyotlarda kichik biznesning rivojlanishida yuzaga keladigan muammolar — moliyalashtirishning qiyinligi, soliq yukining yuqoriligi, bozor infratuzilmasining yetishmasligi va huquqiy noaniqliklar ko'p tilga olinadi (Rahimov, 2022). Bu muammolarni bartaraf etish uchun innovatsion yondashuvlar, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash dasturlari va malakali kadrlarni tayyorlash zarurligi qayd etilgan.

Metodlar

Ushbu maqolada kichik biznes va tadbirkorlikda aholi bandligini tahlil qilish uchun turli ilmiy-tadqiqot metodlari qo'llanildi. Asosiy metodologik yondashuvlar adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish, statistik tahlil, mantiqiy fikrlash va sifatli tahlil metodlar orqali kichik biznes va tadbirkorlikda aholi bandligining holati aniqlandi, muammolar tahlil qilindi va ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar

Ushbu maqolada kichik biznes va tadbirkorlikning aholi bandligidagi o'rni va ahamiyati turli manbalar, statistik ma'lumotlar va tadqiqotlar asosida tahlil qilindi. Tahlil natijalari quyidagi asosiy xulosalarni ko'rsatmoqda.

Birinchiidan, kichik biznes aholining ish bilan ta'minlanishida asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, kichik va o'rta biznes sektorida yaratilgan yangi ish o'rinlari mamlakatdagi jami bandlikning katta qismini tashkil etadi. Bu ayniqsa, qishloq joylarda va kichik shaharlarda aholi bandligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchiidan, kichik biznesning rivojlanishida eng katta to'siqlar moliyalashtirish bilan bog'liq ekanligi aniqlandi. Ko'pgina tadbirkorlar boshlang'ich kapital yetishmasligi va imtiyozli kredit olishdagi qiyinchiliklar tufayli o'z bizneslarini kengaytirishga qiynalmoqda. Shuningdek, soliq tizimidagi murakkabliklar va ma'muriy to'siqlar ham kichik biznes rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Uchinchidan, malakali kadrlar va professional bilimlarning yetishmasligi kichik biznesda aholi bandligini oshirish jarayonida muhim muammo hisoblanadi. Bu sohada malaka oshirish kurslari va treninglar tashkil etilishi bandlikni oshirishga yordam berishi ko'rsatildi.

To'rtinchidan, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash dasturlari, xususan, kreditlar, grantlar, soliq imtiyozlari va tadbirkorlikni rivojlantirish markazlari faoliyati kichik biznes sohasidagi muammolarni bartaraf etishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Natijada, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish aholi bandligini oshirishda samarali yo'l ekanligi tasdiqlandi. Shu bilan birga, mavjud muammolarni hal qilish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar amalga oshirilmasa, sohaning rivojlanish sur'ati sekinlashishi mumkin.

Shu bois, tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- Moliya manbalarini kengaytirish va mikroqarz tizimini takomillashtirish;
- Soliq va ma'muriy tartiblarni soddalashtirish;
- Malakali kadrlarni tayyorlash uchun ta'lim va treninglarni tashkil etish;
- Davlat tomonidan tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash dasturlarini yanada kengaytirish.

Ushbu natijalar kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish orqali aholi bandligini oshirish uchun amaliy choralarni belgilashga imkon beradi va O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Maqolada kichik biznes va tadbirkorlikning aholi bandligidagi ahamiyati, ularning iqtisodiy rivojlanishdagi roli tahlil qilindi. Kichik biznes yangi ish o'rinlarini yaratish orqali mamlakatda ishsizlikni kamaytirishda samarali vosita ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, sohada yuzaga kelayotgan moliyalashtirish muammolari, huquqiy to'siqlar va malakali kadrlar yetishmasligi kabi omillar kichik biznes rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Davlat tomonidan taqdim etilayotgan kreditlar, soliq imtiyozlari va boshqa qo'llab-quvvatlash dasturlari kichik biznesning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda va aholining bandligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, kichik biznes va tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish, soliq va ma'muriy tartiblarni soddalashtirish hamda kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur.

Umuman olganda, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish orqali mamlakat iqtisodiyotining barqarorligi va aholining ijtimoiy farovonligini oshirish mumkin. Kelajakda ushbu sohani qo'llab-quvvatlash siyosati yanada samarali tashkil etilsa, O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligi oshadi va aholi bandligi yanada mustahkamlanadi.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Stiglitz, J., & Yellen, X. (2019). *Economics of Small Business and Entrepreneurship*. New York: Academic Press.

2. Islomov, M. (2021). Kichik biznes va tadbirkorlikning aholi bandligidagi roli. *Iqtisodiyot va jamiyat*, 3(2), 45-57.
3. Kinsella, R., & Terrell, D. (2020). Financing Small Enterprises for Employment Growth. *Journal of Economic Development*, 12(1), 78-93.
4. Rahimov, B. (2022). Kichik biznes rivojlanishidagi muammolar va yechimlar. *Tadbirkorlik va moliya*, 5(4), 32-40.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi. (2023). *Kichik biznes va tadbirkorlik statistikasi*. Tashkent: Davstat.
6. O'zbekiston Respublikasi Bandlik va Mehnat Munosabatlari Vazirligi. (2023). *Aholi bandligi bo'yicha yillik hisobot*. Tashkent.
7. World Bank. (2021). *Small and Medium Enterprises and Job Creation*. Washington, D.C.: World Bank Publications.
8. OECD. (2020). *Entrepreneurship and Employment*. Paris: OECD Publishing.

SIYOSIY TAHLILNI O'TKAZISH BOSQICHLARI

Jabborova Sevara Shuxratovna

Siyosatshunos, siyosiy tahlilchi, magistr

E-mail: sevarajabborova17@gmail.com

Telefon: (99) 266-77-33

Annotatsiya: Ushbu maqolada siyosiy tahlilni o'tkazishning asosiy bosqichlari muammoni aniqlash, ma'lumotlarni yig'ish, ularni tahlil qilish, natijalarni baholash hamda qaror qabul qilish jarayonlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Siyosiy tahlilning samaradorligi to'plangan ma'lumotlarning ishonchliligi, tahlil metodlarining to'g'ri tanlanishi va amaliy natijalarni baholash mezonlariga bog'liqdir. Mazkur tadqiqot siyosiy jarayonlarni chuqurroq tushunishga, ularning oqibatlarini baholashga hamda ilmiy asoslangan siyosiy qarorlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: siyosiy tahlil, tahlil bosqichlari, siyosiy qaror, ma'lumotlarni yig'ish, tahlil metodlari, natijalarni baholash, siyosatshunoslik.

Аннотация: В статье рассматриваются основные этапы проведения политического анализа определение проблемы, сбор и обработка информации, анализ данных, оценка результатов и выработка решений. Эффективность политического анализа зависит от достоверности собранной информации, правильного выбора методов исследования и объективной оценки результатов. Работа способствует углублению понимания политических процессов и формированию научно обоснованных политических решений.

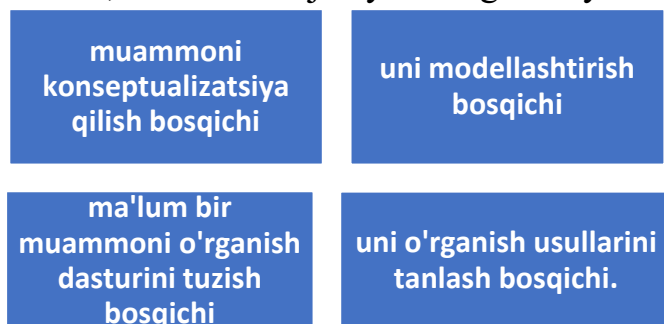
Ключевые слова: политический анализ, этапы анализа, политическое решение, сбор данных, методы анализа, оценка результатов, политология.

Abstract: This article analyzes the main stages of conducting political analysis identifying the problem, collecting and processing data, analyzing information, evaluating results, and developing decisions. The effectiveness of political analysis depends on the reliability of the collected data, the correct selection of analytical methods, and the objectivity of result evaluation. This study contributes to a deeper understanding of political processes and supports the formulation of scientifically grounded political decisions.

Keywords: political analysis, stages of analysis, political decision, data collection, analytical methods, evaluation of results, political science.

Siyosiy tahlilni o'ziga xos tadqiqot jarayoni sifatida ko'rib chiqib, uning kognitiv va amaliy harakatlarning muvaffaqiyatini oldindan belgilab beradigan ichki mantiqiy bosqichlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Amerikalik olimlar J. B. Mangeym va R. K. Rich nuqtai nazaridan, ushbu tahlil jarayonining asosiy bosqichlariga quyidagilar kiradi:

Siyosiy tahlilning **dastlabki** bosqichi **muammoni konsepsiyalashdir**. Har qanday siyosiy tahlil tashqaridan berilishi yoki kognitiv qiziqish bilan aniqlanishi mumkin bo'lgan muammoni aniqlashdan boshlanadi. **Muammo har doim samarali amaliy harakatlarga bo'lgan ehtiyoj va ularni amalga oshirishning ko'rinadigan usullari va vositalarining yo'qligi o'rtasidagi qarama-qarshilikdir**. Muammoni hal qilish deganda yangi bilim olish yoki muayyan hodisani tushuntiruvchi nazariy modelni yaratish, ijtimoiy-siyosiy voqelikka kerakli yo'nalishda ta'sir qilish usullarini aniqlash tushuniladi.

Siyosiy tahlilchiga topshiriq odatda aniqlangan muammoli vaziyat yoki qandaydir siyosiy qarama-qarshilik, siyosiy jarayon strukturasi u yoki bu tarkibiy qismlarining qoniqarsiz holati ko'rinishida taqdim etiladi. Tahlilchi o'zi tekshiradigan muammoni shakllantirishi, ya'ni, uni konsepsiyalashtirishi kerak. Bunday holda, tadqiqotning asosiy yo'nalishini aniqlash uchun uni sifat va miqdoriy jihatdan tavsiflovchi ko'rsatkichlarning mavjudligini aniqlash, shuningdek, undagi asosiy va ikkilamchi tarkibiy qismlarni aniqlash kerak.¹

Muammoni ko'rsatish vaziyatni uning siyosiy sub'yektlar manfaatlarini amalga oshirishga, davlat organlari faoliyatiga va boshqalarga ta'siri nuqtai nazaridan ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi, bu esa ma'lumotlarni sinchkovlik bilan tanlashni, uning tavsifi bilan muammoni shakllantirishni o'z ichiga oladi. eng o'ziga xos xususiyatlar va strukturaviy komponentlar. **Bunda ma'lumotlar quyidagi mezonlarga javob berishi kerak: hal**

¹ ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ. О. В. ПОПОВА.2011. стр 12-15

qilinayotgan muammoning mohiyatiga muvofiqligi, muammoni to'liq ko'rib chiqish uchun yiligi, ishonchliligi (haqiqiyliigi), o'z vaqtidaligi va boshqalar.

Ikkinchi bosqichda muammoni modellashtirish amalga oshiriladi,

❖ **Muammoning mohiyati va mazmuni**, masalan, hokimiyatning barcha bo'g'inlarining o'zaro ta'sirining past (yuqori)ligi; qabul qilingan qarorlarning bajarilishi, davlat apparati qonunlariga rioya etilishi ustidan nazoratning samarasizligi (samaradorligi); ijtimoiy-psixologik keskinlik; darajasi, jamiyatdagi ziddiyat darajasi va boshqalar.

❖ **Muammoning tashkiliy-strukturaviy, darajali parametrlari** (muammo qaysi darajada aniqlandi: xalqaro, ichki siyosiy, federal, mintaqaviy, mahalliy; hukmron, muxolifat doiralari, partiyalar, fraksiyalar, yetakchilar va boshqalar).

❖ **Muammoning keng tarqalganligi**, masalan. muammo keng ijtimoiy qatlamlarga yoki odamlarning tor doirasiga ma'lummi, siyosiy jarayonning qaysi sub'yektlari (hukmron, muxolifat elitasi, uning yuqori, o'rta, quyi qatlamlari, professional mutaxassislar, umuman elektorat) ta'sir ko'rsatishini aniqlash. muammo bo'yicha va uni hal qilishdan ko'proq manfaatdor.

❖ **Muammoning vaqt doirasi**, chastotasi va holati (u qancha vaqtdan beri mavjud, u bir marta, bir necha marta sodir bo'lganmi yoki vaqti-vaqti bilan takrorlanadimi, tendensiya qanday: muammo barqarorlashdimi, kuchayib bormoqdami yoki zaiflashyaptimi).²

Muammoni modellashtirish, sxemalashtirish, rasmiylashtirish va ma'lum darajada soddalashtirish jarayoni bir vaqtning o'zida tadqiqotchining diqqatini eng muhim tarkibiy qismlar, tuzilmalar va shakllarga qaratishga imkon beradi. Bu jarayon operativizatsiya natijasida amalga oshiriladi, ya'ni, sifatli mavhum baholarni miqdoriy, ko'z bilan kuzatiladigan ko'rsatkichlarga aylantirish. Ushbu turdagi kuzatuvni o'tkazishda harakatlarni aniqlashtirish instrumentalizatsiya prosedurasining mazmunini tashkil qiladi.

Ushbu faoliyatni yakunlovchi qadam muammoni o'lchashdir, ya'ni. tegishli ko'rsatkichlarni ajratib ko'rsatish. Ko'rsatkichlar ob'yektiv ravishda o'lchanadigan vaziyatning ma'lum chegaraviy qiymatlari bo'lgan ko'rsatkichlari bo'lib, sabab-oqibat munosabatlarini ochib beradi.

² РУКОВОДСТВО ПО АНАЛИЗУ ПОЛИТИКИ В ОБЛАСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ//

https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/m/DB82F32667928222C12582B4004B8CD2_Guide%20to%20policy%20analysis_RU.pdf

Ko'rsatkichlar yordamida samarali va samarasiz harakatlar mezonlari, vaziyatning ijobiy va salbiy o'zgarishlari ko'rsatkichlari aniqlanadi. Umuman olganda, modellashtirish tadqiqotchi g'oyalarini rasionalizatsiya qilish jarayoni sifatida siyosiy hodisalarni tavsiflash uchun matematik apparatdan foydalanishni o'z ichiga oladi, bu taqdimotning izchilligi, izchilligi va chiqarilgan xulosalarning tekshirilishiga yordam beradi.

Keyingi, uchinchi bosqich- nazariy yoki amaliy bo'lishidan qat'i nazar, har qanday siyosiy tadqiqot uchun majburiy manba hujjati bo'lgan tadqiqot dasturini ishlab chiqish. **Tadqiqot dasturi quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi:**

- **nazariy** (maqsad, vazifalar, tadqiqot predmeti va ob'yekti, tushunchalarni aniqlash);
- **uslubiy** (ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish usullarini asoslash);
- **tashkiliy** (tadqiqotning batafsil tavsifi, kuzatishlar o'tkazish, natijaga erishish uchun zarur bo'lgan inson va moliyaviy resurslarni taqsimlash);

Siyosiy tadqiqot dasturi ikkala proessual parametrning mavjudligi (qanday va qanday ketma-ketlikda bajarilishini tavsiflash, qo'yilgan vazifaning muqobil yechimlari doirasida o'zgaruvchan ko'rsatkichlarning ma'nosini aniqlashtirish) va tartiblash bilan tavsiflanadi. empirik ma'lumotlar, olingan bilimlarning, natijalarning o'zaro bog'liqligi, ularning muayyan amaliy muammoni hal qilishga yo'naltirilganligi.vazifalar.

Dasturning asosiy masalasi tadqiqot mavzusini aniqlashdir. Bu yyyerda qiyinchilik shundaki, bir xil muammoli vaziyatda turli tomonlarni ajratib ko'rsatish mumkin. **Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, siyosiy tahlilchi tadqiqot mavzusini tanlaganda, u bir vaqtning o'zida muammoni hal qilishning mumkin bo'lgan yo'li, shuningdek tadqiqot proseduralarining usullari va shakllari haqida gipotezani shakllantiradi.** Keling, ushbu vaziyatni tushuntirib beraylik. Masalan, partiya faoliyatining past samaradorligini tahlil qilish kerak. Tadqiqot mavzusi partiyada qarorlar qabul qilish tizimi bo'lishi mumkin, bu esa, o'z navbatida, bunday qarorlarni qabul qilish usullarini tahlil qilishni rag'batlantiradi, kollegial organlar, mutaxassislar, ekspertlar, shuningdek, norasmiy, yashirin bo'lgan shaxslarning roli (yashirin) qaror qabul qilishga ta'sir qilish va boshqalar.

Bunday holda, hujjatlarni o'rganish katta ahamiyatga ega. Agar partiya samarasizligining sababi yetakchilik uslubida, deb hisoblasak, so'rovnomalar va psixologik testlar tahlilning ustuvor usullari sifatida ishlaydi.

Gipotezani shakllantirish tadqiqot dasturining muhim qismidir. ³Gipoteza – o‘rganilayotgan siyosiy hodisa yoki hodisaning tuzilishi yoki uning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi bog‘lanishlar xarakteri haqidagi ilmiy asoslangan taxmin. Mavjud faktlar asosida gipoteza ishlab chiqiladi. *Fanda gipotezani ilgari surish va tekshirish uchun ma‘lum qoidalar mavjud:*

- u tegishli faktlarga mos kelishi kerak;
- bir qator faktlarni tushuntirish uchun ilgari surilgan ko‘plab muqobil gipotezalardan ko‘proq soniga zid bo‘lmagani afzalroqdir;
- bir qator faktlarni tushuntirish uchun ular orasidagi bog‘liqlik yaqinroq bo‘lishi kerakligini hisobga olib, iloji boricha kamroq gipotezalarni ilgari surish kerak;
- gipotezalarni ilgari surayotganda, ular asosida tuzilgan xulosalar faqat ehtimollik xarakteriga ega bo‘lishi mumkinligini hisobga olish kerak;
- qarama-qarshi gipotezalarga asoslanib bo‘lmaydi.

Empirik siyosiy tadqiqotlarning keyingi bosqichlari ilgari surilgan farazlarga chambarchas bog‘liqdir.

Analitik jarayonning to‘rtinchi bosqichi - muammoni o‘rganish va uni o‘ziga xos hal qilish usullarini tanlash bosqichi fundamental ahamiyatga ega. Ushbu bosqichda qo‘llaniladigan usullarning fanlararo tabiati istisno qilmaydi, aksincha, tadqiqotning ustuvor vositalari va usullarini tanlashni nazarda tutadi; ular muammoning o‘ziga xos xususiyati, tahlilchining kasbiy mahorat darajasi, tahlilni o‘tkazish shartlari va boshqalar bilan belgilanadi. Ushbu bosqichning ajralmas qismi qoidalarni, bajariladigan ish tartibini belgilash va operatsiyalar ketma-ketligini aniqlashtirishdir. **Bu holatda quyidagilarni hisobga olish muhim:**

- **Tadqiqotning samaradorligi va tejamkorligi sifat hisobiga tushmasligi kerak;**
- **Usullarning hech biri universal emas.**

³ Иудин А.А. Применение методов количественного анализа в социальнополитическихисследованияхипрогнозировании / А.А. Иудин. - М., 1984. – 152 с.

Har bir usul o'zining aniq belgilangan kognitiv imkoniyatlariga ega, shuning uchun ularni "yomon" - "yaxshi", "samarali" - "samarsiz" tamoyiliga ko'ra tartiblash to'g'ri emas.

• **Usulning ishonchliligi nafaqat uning asosiligi va tahlilchi tomonidan qo'yilgan vazifaga muvofiqligi, balki uni qo'llash qoidalariga rioya qilish bilan ham ta'minlanadi.**

Siyosiy tadqiqotlar ma'lumotlarni qayta ishlash va izohlash, empirik asoslangan umumlashtirishlarni olish, xulosalar, takliflar va tavsiyalarni shakllantirish bilan yakunlanadi.⁴

Shunday qilib, ilmiy tadqiqot - bu kuzatuvlar natijasida olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va qat'iy belgilangan sharoitlarda ushbu kuzatishlarni talqin qilish orqali nazariyalar, tushunchalar, gipotezalarni tekshirish usuli. Tadqiqot nazariya bilan boshlanadi va qoida tariqasida, nazariya bilan tugaydi.

Kiruvchi ma'lumotlarni to'plash va doimiy ravishda aniqlashtirish siyosiy tahlil uchun muhim ahamiyatga ega. Professional maslahatlarni ishlab chiqish, muammoni hal qilish uchun tegishli texnologiyalarni tanlash uchun ma'lumotlar quyidagi talablarga javob berishi kerak: zarurat (bu, birinchi navbatda, uning hal qilinayotgan muammoning mohiyatiga muvofiqligini anglatadi), muammoni to'liq ko'rib chiqish uchun minimal ylik, ishonchlik (u ishonchli bo'lishi kerak) va o'z vaqtida (ya'ni, kerakli vaqtda va kerakli joyda taqdim etilgan). Shu bilan birga, u tahlilchining muayyan vaziyat haqidagi ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyojini tugatishi uchun harakat qilish kerak. Bu tahlil natijalarining takrorlanuvchanligini, ularni tekshirish imkoniyatini nazarda tutadi.⁵

Tahlil jarayonining bosqichlari

Siyosiy tahlil-bu jarayon-har biri ma'lum bir analitik muammoni hal qilish uchun mo'ljallangan bosqichlarning ma'lum bir ketma-ketligi. Shuni tan olish kerakki, analitik jarayonning yagona umume'tirof etilgan algoritmi mavjud emas: amaliyotchilar, tadqiqotchilar va o'qituvchilar turli xil sxemalarni taklif qilishadi, tarkibiy qismlarni muammoni aniqlashdan tortib, uning echimlarini amalga oshirish natijalarini kuzatishgacha bo'lgan bir qator qadamlar sifatida aniqlaydilar. Shunday qilib, D. Veymer va A. Vayning tahlil algoritmining eng to'liq versiyasini taklif qilishadi.

I. muammoni tahlil qilish:

- 1) muammoni shakllantirish;
- 2) muammoni kontseptualizatsiya qilish;

⁴ «Прикладной политический анализ и прогнозирование». О.Ю. Иванова. Смоленск. 2021. Стр-10

⁵ Ю. Н. Колмогоров. А. П. Сергеев д. А. Тарасов. С. П. Арапова. Методы и средства научных исследований. 2017. с-39

- 3) muammoni operatsiya qilish;
- 4) muammoni modellashtirish;
- 5) muammoning maqsadlari, vazifalari va cheklovlarini aniqlash;

II. Yechimni tahlil qilish:

- 1) muqobil echimlarni aniqlash;
- 2) oqibatlarni bashorat qilish va alternatalarni baholash;
- 3) yechimni tanlash;
- 4) yechimning o'tkazuvchanligini tahlil qilish;
- 5) yechimni amalga oshirishni tahlil qilish.⁶

Agar birinchi bosqichda muhim ma'lumotlar, faktlar va dalillarni to'plashni aniqlash va tashkil etish jarayoni sifatida ma'lumot to'plash asosiy narsa bo'lsa, ikkinchi bosqich uchun aloqa ustuvor bo'ladi. Bu yyerda u mijoz bilan munosabatlar etikasi va unga ishlab chiqilgan tavsiyalarni muvaffaqiyatli etkazish deb tushuniladi. Amalda, harakatlarning katta qismi birinchi bosqichlarga to'g'ri keladi - muammoni aniqlash, tushuntirish va modellashtirish, bunda barcha mualliflar birdamlikda, chunki bu vazifalar muhim ahamiyatga ega va ko'p jihatdan ularga erishish maqsadlari va usullarini tanlashni oldindan belgilab beradi. Analitik jarayonning mumkin bo'lgan algoritmlarining har biri nafaqat tavsiflovchi (tavsiflovchi) va preskriptiv (retseptiv) yukni, balki intizomiy va tashkiliy yukni ham o'z ichiga oladi.

Ajam tahlilchining odatiy xatosi-bu taklif qilingan sxemaga qat'iy rioya qilishga urinish va hech qanday holatda uni olib kelishdan oldin keyingi bosqichga o'tmaslikdir Bu "paralitik tahlilchi" tuzog'iga to'g'ridan - to'g'ri yo'l bo'lib, u yyerda odam teng darajada muhim bo'lgan ikkita cheklov guruhi: vaqtinchalik va resurs guruhlari o'rtasida oqilona murosaga kela olmaydi. Taklif etilayotgan sxema tahlilchiga nisbatan qisqa vaqt ichida qanday muhim vazifalarni hal qilishi kerakligini eslatish uchun mo'ljallangan. Bunday tuzoqning oldini olish uchun pragmatik qadam ishning har bir bosqichi uchun dastlabki eskizlarni yaratish deb hisoblanishi mumkin va buni iloji boricha tezroq bajaring. Bunday eskizda siz ma'lumotlar va argumentatsiyadagi muammolarni aniqlashingiz, ustuvor yo'nalishlarni va ularni topish usullarini belgilashingiz mumkin. Tadqiqot davomida dastlabki eskizni vaqti-vaqti bilan yangilab turish kerak, uni mijoz ishni topshirishi kerak bo'lgan vaqtgacha silliqlash kerak.

Siyosiy muammoning o'ziga xosligi haqiqatan ham kamdan-kam uchraydi, har doim siyosiy tahlilning ayrim qismlarida foydali bo'lishi mumkin bo'lgan ba'zi nazariya yoki ma'lumotlarni topish mumkin. Ba'zi hollarda, butunlay boshqa maqsadlarda to'plangan ma'lumotlardan foydalaniladi, boshqa hollarda, muammoni hal qilish uchun sizga tadqiqot o'tkazish va to'g'ridan-to'g'ri mazmunli ma'lumotlarni to'plash uchun huquqlar, vaqt va

⁶ Мухаев политология. Москва. 2015. Стр-411

resurslar beriladi. Siyosiy tahlil uchun ma'lumotlar to'plamini ikkita keng toifaga bo'lish mumkin:

- 1) hujjatlarni o'rganish;
- 2) dala tadqiqotlari.⁷

Hujjatlarni o'rganish siyosiy tahlil uchun muhim bo'lgan adabiyotlarni ajratishni o'z ichiga oladi. Bu qanchalik arzon va foydali bo'lsa, o'rganilayotgan muammo shaxsiy emas, balki universaldir; mahalliy miqyosda emas, balki milliy miqyosda; taktik emas, balki strategik yo'nalish; ikkinchi darajali emas, balki dolzarb ahamiyatga ega; yangilik emas, balki yuqori rivojlanishdan iboratdir.

Muhim ma'lumotlarni qidirishda e'tiborga loyiq hujjatlarning asosiy turlari

- OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI;
- STATISTIK MA'LUMOTLAR;
- QOIDALAR;
- SIYOSIY VA MAFKURAVIY HUJJATLAR;
- TASHVIQOT MATERIALLARI.⁸

Asosiy ommaviy axborot vositalariga televideniye, radio, matbuot va axborot agentliklari kiradi. Ba'zida Internet ham ushbu guruhga kiradi, ammo bu global tarmoq haqida ma'lumotni saqlash va uzatish uchun maxsus, noyob tizim sifatida gapirish to'g'riroq bo'lib, an'anaviy ommaviy axborot vositalaridan bir qator xususiyatlariga ko'ra tubdan farq qiladi.

Siyosatdagi axborot o'z-o'zidan kuchli manba bo'lib, uni ommaga yetkazish qobiliyati ikki baravar qimmatlidir. Ommaviy axborot vositalari nafaqat o'z auditoriyalarini hozirgi voqealar haqida xabardor qiladilar, balki ushbu voqealarga ma'lum nuqtai nazarni shakllantiradilar va ularni idrok etish vektorini belgilaydilar. Bu, shuningdek, ommaviy axborot vositalari rahbariyati biror bir muayyan siyosiy kuch tarafidan yonma-yon bo'lmaganda va u yoki bu nuqtai nazarni qo'pol ravishda jamoatchilikka singdirish istagidan yiroq bo'lganda sodir bo'ladi. Biroq, "kun tartibi"ga kiradigan va ommaviy ong haqiqatiga aylangan bir nechta "axborot holatlari"ning juda ko'p miqdordagi kundalik voqealaridan oddiy tanlab olish allaqachon ma'lum bir "dunyo tasvirini" shakllantirish harakatidir.

Axborotning to'liqligi muammosi ko'pincha paydo bo'ladi. Har qanday ommaviy axborot vositalari o'z auditoriyasi uchun qiziqarli bo'lish istagi bilan boshqariladi (juda boshqacha bo'lsa ham) - bu uning saqlanib qolishi va muvaffaqiyatining kalitidir. Natijada,

⁷ Ю. Н. Колмогоров.А. П. Сергеев д. А. Тарасов.С. П. Арапова. Методы и средства научных исследований.2017. с-39

⁸ Основные этапы политического анализа и его субъекты // <https://studfile.net/preview/965622/page:7/>

ommaviy axborot vositalari vakillarining fikriga ko'ra, axborotning ommaviy iste'molchisini qiziqtirgan narsagina efirda yoki gazeta sahifasida qoladi. Albatta, ikkinchisining axborotga bo'lgan ehtiyojlari siyosiy tahlilchining ehtiyojlaridan sezilarli darajada farq qiladi.

Bundan tashqari, aksariyat hollarda ommaviy axborot vositalarining auditoriyasi qanchalik keng bo'lsa, uning yordami bilan kamroq to'liq ma'lumot olish mumkin. Shunday qilib, eng ommabop ommaviy axborot vositalari - televideniye o'z efir vaqtining juda kichik qismini siyosiy hayot haqida ma'lumot beradi. *Siyosiy kun tartibidagi eng muhim masalalar bundan mustasno, voqealar odatda juda qisqacha yoritiladi, chunki batafsil tavsiflar ommaviy auditoriya uchun shunchaki qiziq emas.* Auditoriya hajmi kichikroq bo'lgan radioda vaziyat biroz yaxshiroq (albatta, siyosiy tahlilning axborotga bo'lgan ehtiyoji nuqtai nazaridan). **Ijtimoiy va siyosiy masalalarga ixtisoslashgan radiokanallar muayyan siyosiy masala bo'yicha bir nechta ekspertlarning batafsil sharhlarini taqdim etadi.** Bundan ham batafsil ma'lumotni gazeta va ayniqsa, efir vaqtining qat'iy chegaralari bilan cheklanmagan ijtimoiy-siyosiy jurnal sahifalarida olish mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy-siyosiy bosma nashrlar auditoriyasini, asosan, televideniye va hatto radio auditoriyasi bilan solishtirib bo'lmaydi.⁹

OAV ma'lumotlari ancha yuqori samaradorlik bilan ajralib turadi, ko'rsatkich bo'yicha OAV o'z yetakchilari va autsayderlariga egadir.

BBarcha ommaviy axborot vositalarining inkor etilmaydigan afzalligi ularning yuqori darajada foydalanish imkoniyatidir.

Ommaviy axborot vositalaridagi ma'lumotlarni qayta ishlashda texnik qulaylik darajasi nafaqat ommaviy axborot vositalarining turiga qarab, balki juda katta farq qiladi. Hozirgi kunda tadqiqotchi matbuot materiallarini bir necha xil formatda olishi mumkin.

Birinchidan, bu gazetaning onlayn versiyasi bo'lib, u hozirda nafaqat respublika, balki ko'plab mahalliy nashrlarda ham mavjud. Qoidaga ko'ra, ijtimoiy-siyosiy nashrlarning onlayn versiyasida qog'oz ko'rinishida mavjud bo'lgan barcha materiallar yoki ko'pchilik materiallar, jumladan, maqolalarga ilova qilingan grafikalar (fotosuratlar, multfilmlar va boshqalar) mavjud. **Internet-versiyasi bilan ishlashda** siz muharrirlar ma'lum bir nashrda qaysi materiallarni asosiy deb bilishini tushunishingiz mumkin (ularning sarlavhalari birinchi sahifada joylashtirilgan). Bularning barchasi elektron shaklda taqdim etiladi, ayniqsa bunday holatlar uchun odatiy Word kabi oddiy matn muharrirlari tomonidan osongina "o'zlashtiriladi".

⁹ «Политический анализ и прогнозирование». А.С. Ахременко. 2006. Стр 13-19

Shu bilan birga, bosma nashrlarning onlayn versiyalari bosma nashr o'quvchilariga nisbatan bir oz boshqacha auditoriya uchun mo'ljallangan bo'lishi mumkin. Gazetaning yana bir mumkin bo'lgan shakli - skanerlash orqali olingan elektron nusxasidir.¹⁰

"Texnik qulaylik yoki ma'lumotlarning to'liqligi" dilemmasi boshqa ommaviy axborot vositalari bilan ishlashda ham dolzarbdir. Shunday qilib, **radiodasturning asl nusxasi** - audio versiyasidan voz kechish, uning matnli stenografiyasi foydasiga nutqning og'zaki bo'lmagan xususiyatlarini (intonatsiya, temp) yo'qotishiga olib keladi, lekin ma'lumotlarni qayta ishlash tezligida sezilarli yutuq beradi. **Vaziyat televizion dasturlarda yanada murakkabroq, bu yyyerda qayta ishlash uchun "texnik jihatdan noqulay" tasvir barcha televizion ma'lumotlarning asosiy ulushini tashkil qiladi.**

INTERNET kabi global axborot manbai alohida e'tiborga loyiqdir. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, bu bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan maxsus aloqa muhitidir.

Birinchiidan, Internet - bu hujjatli ma'lumotlarning ulkan va doimiy yangilanadigan ombori, o'ziga xos global ma'lumotlar bazasi. Internetda barcha muhim siyosiy partiyalar va jamoat tashkilotlarining, davlat va kamroq darajada mahalliy hokimiyat tuzilmalarining, ko'plab norasmiy siyosiy guruhlarining rasmiy veb-saytlari mavjud va aksariyat ommaviy axborot vositalari u yoki bu shaklda taqdim etilgan.

Maxsus internet ommaviy axborot vositalari tobora faol rivojlanmoqda: faqat Internetda mavjud bo'lgan va axborotni yangilashning yuqori samaradorligi bilan ajralib turadigan axborot resurslari - Internet-ommaviy axborot vositalarida statistik va normativ ma'lumotlarning ma'lumotlar banklari va katta hajmdagi ikkilamchi ma'lumotlar mavjud. Ushbu ma'lumotlarning barchasi elektron shaklda taqdim etiladi, bu esa uni olish va qayta ishlashni osonlashtiradi.

Ikkinchiidan, Internetning o'ziga xosligi axborot iste'molchisining faolligidir. An'anaviy ommaviy axborot vositalaridan farqli o'laroq, Internet ma'lumotlarni passiv qabul qilishni emas, balki ma'lum bir so'rov bo'yicha uni olishni o'z ichiga oladi. **Bir tomondan**, bu maqsadli ma'lumotlarni olish uchun ulkan imkoniyatlar ochadi, **boshqa tomondan**, foydalanuvchining malakasiga yuqori talablarni qo'yadi.

Shu bilan birga, oddiy Internet foydalanuvchisi **nafaqat faol iste'molchi**, balki ma'lumotlar ishlab chiqaruvchisi vosita sifatida ham harakat qilishi mumkin.

STATISTIK MA'LUMOTLAR. **Siyosiy tahlilni axborot bilan ta'minlashning alohida va o'ta muhim tarkibiy qismi** statistik ma'lumotlar bo'lib, individual ko'rsatkichlardan farqli o'laroq, bir butun sifatida olingan odamlar guruhlarining ma'lum xususiyatlarini tavsiflaydi.

¹⁰ Этапы и типы политического анализа // https://psyera.ru/etapy-i-tipy-politicheskogo-analiza_8244.htm

Statistik axborotning muhim afzalligi shundaki, u dastlab miqdoriy shaklda beriladi. Shunga ko'ra, statistik usullarning butun arsenalini uning ma'lumotlariga qo'llash mumkin, bu nafaqat ma'lumotni vizual shaklda taqdim etish, balki xarakteristikalar o'rtasidagi yashirin naqshlar, bog'lanishlar va bog'liqliklarni izlash imkonini beradi. **Siyosiy tahlil bo'yicha mutaxassisdan bunday usullarni bilish shart bo'lsa, statistik ma'lumotlar qayta ishlash uchun qulay ma'lumotlar majmuasi sifatida namoyon bo'ladi.**

Aksariyat statistik ma'lumotlar umumlashtirilgan ko'rsatkichlardir.

Biroq, statistik ma'lumotlar tezda yangilanmaydi. Bu ularning tabiati bilan bog'liq: muayyan guruh miqyosidagi ko'rsatkichlarni o'lchash zarurati nisbatan uzoq vaqt oralig'ida paydo bo'ladi.

Statistik ma'lumotlarning butun majmuasi orasida siyosiy tahlil uchun axborot bazasi sifatida eng faol talab qilinadigan ayrim navlariga e'tibor qaratish lozim. Bular, birinchi navbatda, saylov statistikasi - saylov jarayonining miqdoriy hisobi, saylovchilarning siyosiy partiyalar (birlashmalar) yoki alohida nomzodlar uchun bergan ovozlari to'g'risidagi umumiy ma'lumotlar. Saylov statistikasi saylovchilarning umumiy soni, ularning faolligi (saylovdagi ishtiroki), agar saylov byulletenida bunday pozisiya bo'lsa, barcha nomzodlarga (partiyalarga) qarshi berilgan ovozlar soni to'g'risidagi ma'lumotlarni ham o'z ichiga oladi.

NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR - bu normaning alohida turi, ya'ni muayyan xatti-harakatlar normalarini belgilaydigan hujjatlar, **quyidagilar:**

- vakolatli davlat organi yoki davlatning majburiy sanksiyasi bilan boshqa tashkilot tomonidan qabul qilinadi. Huquqiy akt doimo davlat irodasini ifodalaydi, u nufuzli va rasmiy hujjatdir;

- huquqning iyerarxik tizimida ma'lum o'rinni egallaydi. Xususan, har qanday normativ-huquqiy hujjat yuqori normativ-huquqiy hujjatlarga zid kelmasligi kerak;

- kuchga kirishining muayyan tartibi bilan tavsiflanadi (rasmiy nashr, qabul qilingan kundan boshlab ma'lum muddat va boshqalar);

- har doim maxsus taqdim etilgan hujjatli shaklda taqdim etiladi, belgilangan tuzilishga va ma'lum tafsilotlarga ega. Shunga ko'ra, har doim normativ-huquqiy hujjatning turini (masalan, qonun yoki nizomni) aniqlash, akti qabul qilgan davlat organini, uni imzolagan mansabdor shaxsni, qabul qilingan, imzolangan va kuchga kirgan sanani belgilash mumkin.

Huquqiy aktlarning eng muhim turi eng muhim ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlardir. Ular vakolatli organ tomonidan aniq belgilangan tartibda qabul qilinadi.

ODDIY QONUNLAR - bu jamiyat hayotining turli tomonlarini tartibga soluvchi amaldagi qonun hujjatlari. Ular ham eng yuqori yuridik kuchga ega, lekin shu bilan birga o'zlari ham Konstitutsiya va konstitutsiyaviy qonunlarga rioya qilishlari shart.

Boshqa normativ-huquqiy hujjatlar ikkinchi darajali qonun hujjatlari hisoblanadi; ular to'liq yuridik kuchga ega, lekin qonunlar kabi universallik va ustunlik darajasida emas. Mamlakatimizdagi eng muhim qonunosti hujjatlari bu Prezidentning farmonlari va farmoyishlari, Hukumatning farmonlari va qarorlari.

Normativ-huquqiy hujjatlar tizimi, bir tomondan, siyosiy sohada sodir bo'layotgan o'zgarishlarni qayd etsa, ikkinchi tomondan, bu o'zgarishlarni ma'lum bir yo'nalishda rag'batlantiradi. Qoidalarni ishlab chiqish siyosiy jarayonga ta'sir qilishning kuchli dastagidir

HUKUMAT NASHRLARI (milliy, mintaqaviy, mahalliy) hujjatli ma'lumotlar manbai sifatida qonun hujjatlari to'plami, parlament palatalarining hujjatlari, hukumat qarorlari, farmoyishlari, konstitutsiyaviy sud qarorlari va prezident farmonlari hisoblanadi. Bularga ijro etuvchi va sud hokimiyati organlarining normativ hujjatlari byulletenlari, hokimiyatning turli darajalaridagi byulletenlar kiradi. Ommabop matbuot yangi siyosiy muammolar haqida gap ketganda, ayniqsa qimmatli ma'lumot manbai bo'lishi mumkin. Gazeta va jurnallar kamdan-kam hollarda tahliliy materiallarni chop etsa-da, ular nufuzli ekspertlar, manfaatdor tomonlar, hujjatlar, guvohnomalar va potentsial ahamiyatga ega bo'lgan boshqa manbalar nuqtai nazaridan iqtibos keltiradi. Matbuotda ma'lumotlar ixtisoslashtirilgan nashrlar sahifalarida paydo bo'lishidan ancha oldin tezda paydo bo'ladi va ijtimoiy-siyosiy muammoning keskinligini tavsiflash siyosiy tahlilning asosidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ. О. В. ПОПОВА. 2011. стр 12-15
2. РУКОВОДСТВО ПО АНАЛИЗУ ПОЛИТИКИ В ОБЛАСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ// https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/m/DB82F32667928222C12582B4004B8CD2_Guide%20to%20policy%20analysis_RU.pdf
3. Иудин А.А. Применение методов количественного анализа в социальнополитическихисследованияхипрогнозировании / А.А. Иудин. - М., 1984. – 152 с.
4. Прикладной политический анализ и прогнозирование». О.Ю. Иванова. Смоленск. 2021. Стр-10
5. ¹ 1. Ю. Н. Колмогоров.А. П. Сергеев д. А. Тарасов.С. П. Арапова. Методы и средства научных исследований.2017. с-39
6. Политический анализ и прогнозирование». А.С. Ахременко. 2006. Стр 13-19
7. Этапы и типы политического анализа // https://psyera.ru/etapy-i-tipy-politicheskogo-analiza_8244.htm

MITRAL STENOZI ANIQLANGAN HOMILADOR AYOLLARDA QON IVISH SISTEMASINING AHAMIYATI

To'xtayeva Mehriqul Ashurovna
Bukhara State Medical Institute

Ushbu ilmiy ishda homiladorlik davridagi yurak patologiyalarda qon tizimidagi o'zgarishlar va ushbu kasallikning diagnostika va davolashda qon biomarkerlarining ahamiyati mavzusiga bag'ishlangan. Yurak kasalliklari rivojlanayotgan mamlakatlarda onalar o'limining muhim sababidir. Yurakning revmatik kasalligi bu o'limning katta qismini keltirib chiqaradi va mitral stenoz eng keng tarqalgan shikastlanishdir. Ishning maqsad va vazifalariga muvofiq 110 nafar homilador ayol tekshirildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mitral stenoz bo'lgan homilador ayollarda tizimli yallig'lanish belgilari (ECHT, CRO, IL-8, TNF- α ning oshishi), giperkoagulyatsiya (fibrinogen va D-dimerning yuqori darajasi) va immunitet muvozanatining buzilishi (IL-10 ning pasayishi, IL-2 ning oshishi) ustunlik qiladi.

Material va usullar. Ishning maqsad va vazifalariga muvofiq 110 nafar homilador ayol tekshirildi. Ilmiy izlanish dasturi Buxoro Davlat tibbiyot institutining 2-son akusherlik va ginekologiya kafedrasini bilan birgalikda Buxoro Perinatal markazi, Buxoro shahar tug'ruq majmuasi negizida amalga oshirildi. O'rtacha yosh $28,4 \pm 4,7$ yoshni tashkil etdi. 110 nafar homilador ayollarda chuqur tadqiqotlar o'tkazildi. I-guruh fiziologik homiladorlik bo'lgan 40 nafar soglom homilador ayoldan iborat, II-guruh homiladorlik kechki davrida mitral teshik stenoz bo'lgan 35 nafar homilador ayol, III – guruh ushbu patologiya homiladorlikning dastlabki bosqichlarida aniqlanadigan, xavf darajasini baholanadigan, o'z vaqtida davolovchi antirevmatik va kardiotonik dori terapiyasi qo'llaniladigan 35 nafar ayoldan iborat.

Natijalar. Gemoglobinining o'rtacha darajasi 116,4 g/l (SD = 12,3) ni tashkil etdi, bemorlarning 21,8% da uning ko'tarilishi va 17,3% da pasayishi qayd etildi. Leykotsitoz 12,7%, leykopeniya - 3,6%, o'rtacha $8,2 \times 10^9/l$ aniqlandi. ECHT darajasi tekshirilganlarning 63,6% da me'yordan oshgan (o'rtacha - 27,1 mm/soat), C-reaktiv oqsil (CRO) esa ayollarning 55,5% da oshgan (o'rtacha 9,8 mg/l), bu faol yallig'lanish jarayonidan dalolat beradi.

Muhokama. Olingan ma'lumotlar mitral stenoz bo'lgan homilador ayollarning immun va yallig'lanish holatida sezilarli o'zgarishlarni ko'rsatadi. ECHT, CRO, IL-8 va TNF- α darajasining oshishi surunkali yallig'lanish jarayoni mavjudligini tasdiqlaydi, bu klapanlarning revmatik shikastlanishi faolligi bilan ham, gemodinamikaning buzilishi bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin.

Fibrinogen va D-dimerning sezilarli darajada oshishi giperkoagulyatsiya holatini ko'rsatadi, bu homiladorlik kontekstida alohida xavf tug'diradi va trombotik asoratlar xavfini oshirishi mumkin.

Xulosa. Shunday qilib, mitral stenozi bo'lgan ayollarda homiladorlik yallig'lanish, immun javob va gemostaz tizimlarida kuchli o'zgarishlar bilan birga kechadi, bu esa diqqat bilan dinamik kuzatuv va, ehtimol, dori-darmonlar bilan tuzatishni talab qiladi. Shuningdek, leykotsitozning o'rtacha darajasi va gemoglobinning tez-tez pasayishi aniqlandi, bu homiladorlikning fiziologik o'zgarishlari bilan ham, surunkali yurak-qon tomir patologiyasi tufayli qo'shimcha yuk bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Yallig'lanishni qo'llovchi sitokinlar (IL-8, TNF- α) darajasining oshishi revmatik jarayon faolligining markerlari va homiladorlikning salbiy oqibatlari prediktorlari bo'lishi mumkin. Gemostaz tizimidagi buzilishlar, ayniqsa D-dimer va fibrinogenning oshishi tromboembolik asoratlar xavfini aks ettiradi va monitoringda alohida e'tiborni talab qiladi.

YOSHLARNING DUNYOQARASHINI YUKSALTIRISHDA IJTIMOYIY TARMOQLARNING ROLI

Aminjonov Qurbon Habibullaevich
O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar dunyoqarashini shakllantirish va yuksaltirishdagi o'zini falsafiy hamda ijtimoiy-psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ongiga, e'tiqodi va qadriyatlariga ta'sir ko'rsatish mexanizmlari, xususan, ijtimoiy o'ziga xoslik nazariyasi va ijtimoiy kognitiv nazariya asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ko'lamining ortib borayotganini, ularning axborot olish, fikr almashish va o'zini ifoda etish ehtiyojlarini qondirayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar orqali shakllanayotgan onlayn hamjamiyatlar yoshlar dunyoqarashiga bevosita ta'sir etib, ularning ijtimoiy o'ziga xosligi, e'tiqodi va xulq-atvorini belgilashda muhim o'rin tutadi. Maqolada ijtimoiy tarmoqlarning zamonaviy jamiyatda yoshlar tafakkuri, qadriyatlar tizimi va shaxsiy o'zini anglash jarayonidagi o'zini atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoqlar, yoshlar dunyoqarashi, ijtimoiy o'ziga xoslik, ijtimoiy kognitiv nazariya, onlayn hamjamiyat, media madaniyat, axborot almashinuvi, ijtimoiy ong, raqamli kommunikatsiya, qadriyatlar tizimi, internet ta'siri

Yoshlar o'rtasida ijtimoiy tarmoqlarning ko'payishi bir nechta omillar bilan izohlanadi, jumladan, smartfonlar va internetga kirish imkoniyatlarining ortishi, ijtimoiy aloqalar o'rnatish istagi va o'zini ifoda etish ehtiyoji. So'nggi tadqiqotlarga ko'ra, yoshlarning katta qismi har kuni ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi, ayniqsa Instagram, Snapchat Telegram va TikTok kabi platformalar yoshlar orasida mashhur. Ushbu tendentsiya ijtimoiy tarmoqlarning hozirgi kunda yoshlar uchun muloqot va o'zaro aloqalar o'rnatishning asosiy vositasi ekanligini ko'rsatadi.

Dunyoqarashni shakllantirishda ijtimoiy tarmoqlarning roli bugungi kunda juda muhimdir. Ushbu platformalar ijtimoiy muloqot va axborot almashish orqali yoshlarning dunyoqarashini rivojlantirishda katta ta'sirga ega. Ijtimoiy tarmoqlar yordamida odamlar turli auditoriyalar bilan g'oyalar, fikrlar va tajribalar almashadilar. Yoshlar bu platformalar orqali turli qarashlar, e'tiqodlar va madaniyatlar bilan tanishib, dunyoqarashlariga ta'sir ko'rsatadigan yangi fikrlarni o'zlashtiradilar. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlar axborot tarqatishning kuchli vositasi sifatida yoshlarning dunyo yangiliklari, ta'lim materiallari va turli

nuqtai nazarlarni olish imkoniyatini taqdim etadi. Ma'lumotni tez va oson almashish imkoniyati yoshlarning o'zini va atrofdagi dunyoni qanday anglashlarini shakllantiradi, bu esa ularning fikr va e'tiqodlarining rivojlanishiga olib keladi.

Ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning dunyoqarashini shakllantirishga qanday ta'sir qilishini tushuntirishga yordam beradigan ikkita asosiy nazariya – bu ijtimoiy o'ziga xoslik nazariyasi va ijtimoiy kognitiv nazariyalar hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan 1526 ta respondent bilan o'tkazilgan so'rovnoma "Siz bugungi kunda qaysi ijtimoiy tarmoqlarda faolsiz?" degan savolga quyidagicha javob berishda: Natijadan ko'rinib turibdiki respondentlar hozirda eng ko'p telegram messenjeridan foydalanar ekan. Bundan tashqari respondentlarga "Ijtimoiy tarmoqlarga (Telegram, Twitter, Facebook, TikTok va boshqa) bir kunda qancha vaqtingizni sarflaysiz?" degan savolga quyidagicha javoblar olindi:

Natijadan ko'rinib turibdiki ko'pchilik foydalanuvchilar kuniga 1-2 soat vaqtini ijtimoiy tarmoqlarga sarflar ekan. Ijtimoiy o'ziga xoslik nazariyasi odamlarning o'zini o'zi tuyg'usini o'zlari mansub bo'lgan guruhlardan olishini ta'kidlaydi. Bu nazariya odamlarning yoshi, jinsi, qiziqishlari va mansubligi kabi umumiy xususiyatlarga ko'ra o'zlarini turli ijtimoiy guruhlariga bo'lishlarini taklif qiladi. Guruhga a'zo bo'lish orqali odamlarda o'z-o'zini hurmat qilish hissi paydo bo'ladi. Ijtimoiy tarmoqlar kontekstida yoshlar ko'pincha umumiy manfaatlar, o'ziga xoslik yoki mansublik asosida onlayn hamjamiyat va guruhlarini tashkil qiladi. Ushbu onlayn hamjamiyatlar bilan shug'ullanish orqali yoshlar o'zlarining ijtimoiy o'ziga xosliklarini mustahkamlaydilar va tegishlilik va tasdiqlash tuyg'usini oladilar. Bu jarayon ularning dunyoqarashiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin, ularning munosabatlari, e'tiqodlari va xatti-harakatlarini onlayn guruhlarining me'yorlari va qadriyatlarini asosida shakllantiradi.

Albert Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy kognitiv nazariya xatti-harakatni shakllantirishda kuzatuv o'rganish va ijtimoiy modellashtirishning rolini ta'kidlaydi. Ushbu nazariyaga ko'ra, odamlar boshqalarning xatti-harakatlarini va bu xatti-harakatlarning oqibatlarini kuzatish orqali o'rganadilar.

Odamlar ko'proq mukofotlangan yoki ijobiy tasvirlangan xatti-harakatlarni qabul qilishadi. Ijtimoiy tarmoqlarda yoshlar boshqalar tomonidan baham ko'rilgan kontent orqali keng ko'lamlil xulq-atvor, fikr va turmush tarziga duch kelishadi. Ular boshqalarning o'zlarini qanday namoyon qilishlarini, bir-birlari bilan munosabatda bo'lishlarini va turli vaziyatlarga qanday munosabatda bo'lishlarini kuzatadilar.

Kuzatuv orqali o'rganish jarayoni orqali yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda ko'rgan va o'rgangan xatti-harakatlar, e'tiqodlar va munosabatlarni o'zlashtirishi mumkin. Bu jarayon ularning dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi, chunki yoshlar atrofidagi ijtimoiy aloqalar va kontent orqali o'zlarini qanday tutish, nima haqida o'ylash va qanday qadriyatlarni

qabul qilishni bilib olishadi. Ijtimoiy tarmoqlarda ko'rganlaridan ta'sirlanib, ular o'z xatti-harakatlarini va qarashlarini shakllantiradi, bu esa ularning fikr-mulohazalari va e'tiqodlarining rivojlanishiga olib keladi. Ijtimoiy tarmoqlarda yoshlar o'zaro aloqalar orqali turli onlayn hamjamiyatlar va guruhlariga mansub bo'lish tuyg'usini rivojlantiradilar. Ushbu hamjamiyatlar va guruhlar ular uchun yangi qadriyatlar, e'tiqodlar va munosabatlarni shakllantiruvchi muhit yaratadi.

Onlayn muloqot orqali yoshlar o'zlarini katta bir guruhning bir qismi sifatida his qiladilar, bu esa ularda umumiy maqsadlar va qiziqishlar atrofida birlashish tuyg'usini kuchaytiradi. Natijada, bu jarayon ularning shaxsiy va ijtimoiy dunyoqarashining rivojlanishiga turtki bo'ladi. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarda boshqalarning xatti-harakatlari va tajribalarini kuzatish orqali yoshlar o'zlarini va atrofidagi dunyoni qanday qabul qilishlariga ta'sir qiluvchi yangi xatti-harakatlar va munosabatlarni o'zlashtirishlari mumkin.

Umuman olganda, ushbu nazariyalar ijtimoiy tarmoqlar va yoshlarning dunyoqarashi o'rtasidagi murakkab aloqani yoritib, bu platformalar qanday qilib munosabatlar, xulq-atvor va idroklarni shakllantirayotganini tushunishni zarur deb biladi. Ijtimoiy media, turli nuqtai nazarlarni va madaniyatlarni ta'sirida, yoshlarga dunyoning turli burchaklaridan va madaniyatlardan g'oyalar va tajribalarga misli ko'rilmagan kirish imkoniyatini taqdim etadi. Bu platformalarda yoshlar, turli kelib chiqishi, madaniyati va e'tiqodiga ega bo'lgan shaxslar bilan aloqalar o'rnatib, ularning dunyo haqidagi tushunchalarini kengaytirishi va o'z fikrlarini rivojlantirishi mumkin.

Hozirgi davrda internet ommaviy axborot va kommunikatsiya tizimining eng tez rivojlanib va kengayib borayotgan bo'g'ini hisoblanadi. Fan, ilmiy bilim, madaniyat, yangicha tafakkur, inson omili va salohiyatini rivojlantirishga mo'ljallangan internet imkoniyatlari amalda insoniyat manfaatlariga butunlay zid bo'lgan ijtimoiy va mafkuraviy oqimlar ta'siriga tushib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Назаров Қ.Н. *Falsafa*. — Т.: "Ўзбекистон", 2020.
2. Баҳодирова М. *Zamonaviy axborot texnologiyalari va yoshlar ongi*. — Т.: Akademnashr, 2021.
3. Axmedov M. *Media madaniyat va axborot xavfsizligi*. — Т.: Noshir, 2020.
4. Jalolov M. *Axborot jamiyati va ijtimoiy ong*. — Т.: Iqtisodiyot, 2019.
5. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. — Т.: Ma'naviyat, 2008.
6. Bandura, A. *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986.

7. Tajfel, H., & Turner, J.C. *An Integrative Theory of Intergroup Conflict*. In: *The Social Psychology of Intergroup Relations*. — Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979.
8. Boyd, D. *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. — Yale University Press, 2014.
9. Castells, M. *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*. — Oxford University Press, 2001.
10. Jenkins, H. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. — New York: NYU Press, 2006.
11. Turakulov A. *Yoshlar va ijtimoiy tarmoqlar: imkoniyat va xavf-xatarlar*. // "Ijtimoiy fanlar" jurnali. — 2021. — №4. — Б. 52–57.
12. Tohirov S. *Axborot maydonida yoshlar ongi va mafkuraviy tahdidlar*. // "Falsafa va huquq" jurnali. — 2022. — №2. — Б. 44–49.
13. McQuail D. *McQuail's Mass Communication Theory*. 6th Edition. — London: SAGE Publications, 2010.
14. Tapscott, D. *Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World*. — New York: McGraw-Hill, 2009.

FALSAFIY NAZARIYALARDA INSON SHAXSINING RIVOJLANISHI VA AXLOQIY KAMOLOTI

Rajabov Behzod Rustamboy o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada inson shaxsining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida falsafiy nazariyalarning tutgan o'rni tahlil qilinadi. Insonning ma'naviy-axloqiy kamolotini belgilovchi omillar, qadimiy falsafiy qarashlar va zamonaviy konsepsiyalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik yoritiladi. Shuningdek, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligida shaxsning barkamol bo'lib yetishishiga oid ilmiy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Shaxs, axloqiy kamolot, falsafa, qadriyat, ma'naviyat, ijtimoiy ong, rivojlanish nazariyalari.

Inson shaxsi, uning ma'naviy va axloqiy kamoloti muammosi falsafa va ijtimoiy-gumanitar ilmlar tarixida eng dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan. Insonni faqat tabiiy-biologik mavjudot sifatida emas, balki ijtimoiy faoliyat va ma'naviy qadriyatlar egasi sifatida o'rganish, uning kamoloti va barkamol shaxs sifatida shakllanish mexanizmini aniqlash zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda ustuvor yo'nalishlardan biriga aylangan.

Qadimgi davrdan to bugungi kungacha inson kamoloti, axloq va ma'naviyat masalalari turli falsafiy maktab va nazariyalar, diniy-falsafiy, pedagogik, psixologiya, sotsiologiya, aksiologiya, antropologiya va ijtimoiy falsafa sohalarida har tomonlama tahlil qilingan¹.

Shaxsning axloqiy kamoloti deganda faqat shaxsiy foydalarga emas, balki ijtimoiy burch, vatan, jamoa, umuminsoniy va milliy qadriyatlar uyg'unligida komil inson bo'lib yetishish jarayoni tushuniladi. Zamonaviy falsafa inson kamolotiga insonparvarlik, erkinlik, ijtimoiy faollik, vijdon, ma'naviy mas'uliyat, hayot ma'nosi va fidoyilik nuqtai nazaridan yondashadi².

Qadimgi Sharq va G'arb falsafasida inson va axloqiy kamolot -Qadimgi Sharq (Hind, Xitoy, Fors va Islom falsafasi):

Insonning ma'naviy barkamolligi asosan ruhiy tarbiya, fazilat, vijdon, bag'rikenglik, ezgulik, iroda, hayot maqsadini topish va nafs ustidan g'alaba qilish bilan bog'langan. Misol uchun:

Konfutsiy (551–479 b.z.d.) inson kamoloti – insoniylik (jen), mehr-oqibat, odob-axloq, jamoaviy burch, davlat va jamiyatga sodiqlik bilan ifodalanadi³ deya ta'kidlagan.

¹ Kant, I. "Kritik der praktischen Vernunft", 1788, Scheler, M. "Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values", 1913, Avloniy A. "Turkiy go'zallik", 1918

² Maslow, A. "Motivation and Personality", 1954, Nazarov K.N. "Ma'naviy qadriyatlar va jamiyat", Toshkent: 2020

³ Confucius. "Analects", 500 BC

Budda (V asr b.z.d.) ruhiy poklik, nafs ustidan g'alaba, insoniyatga yordam berish, sabr va insoniylik fazilatlarini asosiy hayotiy tamoyillar sifatida belgilagan⁴.

Islom falsafasida Forobiy, Ibn Sino, Jomiy, Navoiylar insonni "kamolotiga erishgan komil inson" sifatida ta'riflaydi. Inson kamoloti iroda, ma'naviy ozodlik, bilim, jamoaviy burch va ma'naviy qadriyatlarni anglash bilan bog'liq.

Qadimgi G'arb (Aflotun, Arastu):

Aflotun (Platon) "Barkamol shaxs" deganda insoniy ideallarga, odillik va ezgulikka intilish, davlat va jamoat burchini to'la anglash, bilim va vijdon uyg'unligini tushunadi⁵.

Arastu (Aristotle) "Nikomax axloqi" asarida insonda axloqiy fazilatlar odat va tarbiya orqali shakllanishini, hayot ma'nosi esa "oliy baxt" (evdaymoniya) – ruhiy komillik, ijtimoiy faollik va ezgulikka erishishda ekanligini ta'kidlaydi⁶.

Milliy o'zbek falsafasi:

"Tarbiyadan maqsad – insoniyatga foydali, ma'naviy va axloqiy jihatdan yetuk shaxs yetishtirishdir. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi barcha fazilatlar poydevoridir"⁷.

Axloq, ma'rifat, fidoyilik va jamoaviy burch milliy shaxs kamoloti mezonidir⁸.

Falsafiy antropologiya va inson kamoloti nazariyalari

Falsafiy antropologiya insonni – tabiat va jamiyat, shaxsiy va ijtimoiy, biologik va ma'naviy-axloqiy jihatlar birligidir, deb qaraydi.

Inson kamoloti:

biologik va ijtimoiy tabiat uyg'unligi;

shaxs erkinligi va javobgarligi;

qadriyatlar ierarxiyasi, hayot ma'nosi va maqsad anglash;

ma'naviy-axloqiy fazilatlar uyg'unligida namoyon bo'ladi.

Kishilik ma'naviyati va qadriyatlar ierarxiyasini asoslab, axloqiy ideal va ruhiy fazilatlar har bir shaxsda "qadriyatlar ierarxiyasi" (yuksak, ma'naviy, axloqiy, estetik, biologik)ga tayanishini ta'kidlaydi⁹.

"Shaxsiy kamolot va ehtiyojlar ierarxiyasi" nazariyasida inson faqat fiziologik va ijtimoiy emas, balki ma'naviy-axloqiy ehtiyojlar, o'zini-o'zi anglash, hayot ma'nosini topish orqali haqiqiy kamolotga erishadi¹⁰.

Zamonaviy falsafiy va psixologiya maktablarida shaxsiy rivojlanish

Ekzistensializm:

⁴ Buddha. "Dhammapada", 400 BC

⁵ Plato. "The Republic", 400 BC

⁶ Aristotle. "Nicomachean Ethics", 350 BC

⁷ Avloniy A. "Turkiy go'zallik", 1918

⁸ Fitrat A. "Oila". Toshkent, 1927

⁹ Scheler, M. "Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values", 1913

¹⁰ Maslow, A. "Motivation and Personality", 1954

Inson hayotidagi axloqiy tanlov, erkinlik, shaxsiy javobgarlik va hayot ma'nosini topishni markaziy o'ringa qo'yadi. "Inson o'z hayoti, tanlovlari va fazilatlari uchun shaxsan javob beradi"¹¹.

Gumanistik psixologiya:

"Komil inson" modelida ruhiy barqarorlik, ijobiy o'ziga baho, ijtimoiy faollik, ijodkorlik va ma'naviy kamolot barcha rivojning oliy cho'qqisi deb qaraladi¹².

Milliy pedagogika va psixologiya: Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi, ma'naviy immunitet, fidoyilik, jamoaviylik va ijtimoiy burch fazilatlarini shaxs rivojida ustuvor mezon sifatida belgilaydi¹³.

Axloqiy kamolot va ijtimoiy burch — harbiy xizmatchi shaxsidagi namoyonlik

Harbiy xizmatchi shaxsida ma'naviy-axloqiy kamolot:

Vatanparvarlik, fidoyilik, sadoqat, jamoaviylik, shaxsiy va jamoa manfaatini uyg'unlashtirish, intizom va ma'naviy mas'uliyat – barcha ilg'or falsafiy nazariya va milliy pedagogikada asosiy ideallar sifatida belgilanadi¹⁴.

Axloqiy kamolot harbiy xizmatchida na faqat bilim, balki ruhiy chidamlilik, ekstremal holatda axloqiy pozitsiya, qiyinchilikda burch va mas'uliyatni unutmazlik orqali shakllanadi¹⁵.

O'zbekiston armiyasida "Ma'naviyat va ma'rifat" markazlari, fidoyilar haftaligi, milliy qahramonlar hayotidan misollar, armiyadagi ilg'or xizmatchilar, liderlar klubi, axloqiy dilemma treninglari yoshlarda axloqiy kamolot va shaxsiy mas'uliyat fazilatlarini rivojlantiradi¹⁶.

Axloqiy kamolotning indikatorlari va rivojlanish bosqichlari

Axloqiy kamolot indikatorlari:

qadriyatlar ierarxiyasi, shaxsiy va jamoaviy burchni anglash, vijdon va mas'uliyat, fidoyilik va sadoqat, vatanga mehr, jamoada faollik va ijtimoiy sheriklik;

komil inson modelida hayot ma'nosi, shaxsiy maqsad, o'zini anglash, ijtimoiy burch va shaxsiy yerkinlik uyg'unlikda namoyon bo'ladi¹⁷.

Rivojlanish bosqichlari:

bolalikda — oilaviy muhit, milliy an'ana va tarbiya ta'sirida birinchi axloqiy mezonlar shakllanadi.

¹¹ Sartre, J.P. "L'Être et le Néant", 1943, Jaspers, K. "Philosophy of Existence", 1968

¹² Maslow, A. "Motivation and Personality", 1954, Rogers, C. "On Becoming a Person", 1961

¹³ Nazarov K.N. "Ma'naviy qadriyatlar va jamiyat", Toshkent: 2020, Islomov B. "Maqsad va qadriyatlar falsafasi", Toshkent: 2021

¹⁴ Avloniy A. "Turkiy go'zallik", 1918, Nazarov K.N. "Ma'naviy qadriyatlar va jamiyat", Toshkent: 2020

¹⁵ Islomov B. "Maqsad va qadriyatlar falsafasi", Toshkent: 2021

¹⁶ Nazarov K.N. "Ma'naviy qadriyatlar va jamiyat", Toshkent: 2020

¹⁷ Scheler, M. "Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values", 1913, Maslow, A. "Motivation and Personality", 1954

yoshlik va o'smirlikda — ta'lim muassasalari, jamoa, do'stlar va ommaviy axborot vositalari ta'siri orqali axloqiy fazilatlar rivojlanadi.

katta yoshda — xizmat, jamoaviy faollik, shaxsiy misol va liderlik, davlat va jamiyat burchiga sodiqlik asosida barqaror axloqiy pozitsiya shakllanadi.

Qadimgi Sharq falsafasida shaxs va axloqiy kamolot

Hind falsafasi (Veda va Upanishadlar, Buddizm):

Hind falsafasida inson shaxsi va axloqiy kamolotning asosiy sharti – ruhiy poklik (karma), axloqiy burch (dxarma), nafs ustidan g'alaba, ijtimoiy burchni anglash va nirvanaga intilish. Buddizmda inson baxti, ma'naviy ozodlikka erishish uchun to'rt haqiqat va sakkiz qatlamli yo'l (ariyon yo'li) orqali axloqiy barkamollikka erishish lozim¹⁸. Har bir inson uchun "axloqli hayot – bu nafaqat o'z manfaati, balki olamda ezgulik tarqatish" deb qaraladi. Hind an'anasida shaxsiy kamolot – bu jamoa va jamiyat oldidagi burchni sidqidildan ado etish, ruhiy tarbiya va axloqiy odob orqali shakllanadi¹⁹.

Xitoy falsafasi (Konfutsiy va daosizm):

Konfutsiy (551–479 b.z.d.) ta'limotida "jen" (insoniylik), ren (mehr), li (odob), i (adolat), sin (sadoqat), xi (xotirjamlik) kabi axloqiy mezonlar orqali shaxsiy va jamoaviy rivoj tushunchasi shakllanadi.

Inson komil bo'lish uchun quyidagi yo'llardan o'tishi shart: oilada odob, jamoada mehr, davlat ishlarida sadoqat va vijdon. Bu falsafa bugungi kungacha sharq jamiyatlarida shaxsiy rivoj va jamoaviy burch asosida yashashning eng muhim poydevoridir²⁰. Daosizm esa inson o'z tabiatiga va olam garmoniyasiga moslashish orqali ma'naviy barkamollikka erishadi²¹.

Islom falsafasi va turkiy-musulmon an'analari:

Forobiy, Ibn Sino, Jomiy, Navoiy kabi mutafakkirlar ta'limotida "komil inson", "oliy maqsad", "odob va fazilat", "ijtimoiy burch" markaziy o'rinda turadi. Forobiy inson axloqiy kamolotini ilm, iroda, jamoa manfaatini anglash va ijtimoiy burchni sidqidildan ado etish bilan bog'laydi. Islomda axloqiy fazilatlar – iymon, vijdon, rahmdillik, sadoqat, vatanga muhabbat, baxtiyorlikka erishish uchun asos deb qaraladi²².

Navoiy inson va jamiyat rivojida muhabbat, sadoqat va fazilatning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi.

Milliy o'zbek falsafasi va ma'naviyat maktabi:

¹⁸ Buddha. "Dhammapada", 400 BC

¹⁹ Eliade, M. "Yoga: Immortality and Freedom", 1958

²⁰ Confucius. "Analects", 500 BC, Ames, R.T. & Rosemont, H. "The Analects of Confucius: A Philosophical Translation", 1998

²¹ Laozi, 400 BC

²² Qur'an, 23:1-11, Al-Ghazali, "Ihya Ulumuddin", 1100

Abdulla Avloniy: “Barkamol avlod” uchun oiladagi muhit, milliy qadriyatlar, axloqiy fazilat, umuminsoniy va milliy qadriyatlar uyg'unligida shaxs rivojini ta'limning eng ustuvor vazifasi deb hisoblaydi²³.

Abdurauf Fitrat: Ilm-ma'rifat, axloq, fidoyilik, ijtimoiy burch – milliy shaxs kamoloti asosi²⁴.

I.Haqqul milliy o'zlik va ma'naviy qayta qurilish jarayonida shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlar uyg'unligi asos ekanini ilmiy asoslaydi²⁵.

Qadimgi G'arb falsafasida shaxs va axloqiy kamolot

Grek falsafasi: Aflotun va Arastu:

Aflotun “Ideal davlat”, “Fazilatlar haqida” asarlarida komil shaxs – ma'rifat, odillik, iroda va fidoyilik uyg'unligiga ega bo'lishi, hayotda ezgulik va odillik ustuvor bo'lishi kerak²⁶ deya keltirgan.

Arastu “Nikomax axloqi” asarida fazilat – odat, aql va iroda orqali shakllanadigan barqaror sifatdir. Inson hayotining ma'nosi – “evdaymoniya” (baxt va ruhiy komillik), bu jamoa, burch, axloq va ilmiy izlanish bilan ta'minlanadi²⁷ deb yozgan.

Stoiklar va Rim falsafasi:

Stoiklar (Zenon, Seneka, Mark Avreliy) fazilat, sabr, to'g'rilik, aql, tabiatga uyg'un yashash, burch va vijdon, faqat shaxsiy emas, balki umumjamiyat uchun yashash, axloqiy idealga erishishda asosiy mezonlar sifatida belgilanadi deb bilishgan.

Falsafiy antropologiya, aksiologiya va axloqiy kamolot nazariyalari

Falsafiy antropologiya:

I.Kant inson tabiatan ozod, erkin iroda egasi, axloqiy qonunlar va ichki vijdon asosida yashashi shart. “Axloq qonuni qalbmida” degan g'oya insonning yuksak maqsadga yo'nalganligini belgilaydi²⁸ deya qarashlarida keltirgan.

M.Sheler qadriyatlar ierarxiyasi, fazilatlarining turli darajada (yuksak, ma'naviy, axloqiy, estetik, biologik) namoyon bo'lishi shaxsiy rivojda asosiy mezon²⁹ hisoblanishini bildirgan.

Aksiologiya:

Qadriyatlar nazariyasida axloqiy kamolot shaxsning yuksak maqsad va ideallarga sodiqligi, vijdon, sadoqat, burch, fidoyilik va insoniylik kabi fazilatlar bilan belgilanadi³⁰.

²³ Avloniy A. “Turkiy go'zallik”, 1918

²⁴ Fitrat A. “Oila”, 1927

²⁵ Haqqul I. “O'zlik va milliy o'zgarishlar”. Toshkent: 2011

²⁶ Plato. “The Republic”, 400 BC

²⁷ Aristotle. “Nicomachean Ethics”, 350 BC

²⁸ Kant, I. “Kritik der praktischen Vernunft”, 1788

²⁹ Scheler, M. “Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values”, 1913

³⁰ Schwartz, S. “Universals in the Content and Structure of Values”, 1992, Rokeach, M. “The Nature of Human Values”, 1973

Inson shaxsidagi axloqiy kamolot – bu qadriyatlar uyg'unligi, shaxsiy tanlov, javobgarlik va ruhiy barqarorlik natijasidir.

Zamonaviy psixologiya va pedagogikada shaxs rivoji va axloqiy kamolot

Gumanistik psixologiya:

A.Maslou ehtiyojlar ierarxiyasida ma'naviy ehtiyoj, ijtimoiy burch, fidoyilik va hayot ma'nosini anglash “o'zini-o'zi ro'yobga chiqarish”ning oliy bosqichi hisoblanadi³¹ deya keltirgan.

K. Rodjers erkinlik, ijobiy o'ziga baho, ijtimoiy burch, ijodkorlik va ma'naviy barkamollik – shaxs rivojida ustuvor rol o'ynaydi deb bildirgan³².

Pedagogika va milliy psixologiya:

O'zbek olimlari milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi, ma'naviy immunitet, fidoyilik, jamoaviylik va ijtimoiy burch fazilatlarini shaxs rivojida ustuvor mezon sifatida belgilaydi³³.

Armiya va jamiyatda axloqiy kamolot indikatorlari, hayotiy misollar

Armiyada ma'naviy-ma'rifiy haftaliklar, fidoyilar haftaligi, milliy qahramonlar hayoti, liderlar klubi va psixodiagnostik treninglar xizmatchilarda axloqiy kamolot va shaxsiy mas'uliyat fazilatlarini shakllantirishda samarali³⁴.

Milliy va xalqaro tadqiqotlarda ekstremal holatda fidoyilik, burchga sadoqat, jamoada faollik va axloqiy pozitsiya armiyada shaxsiy kamolotning eng muhim mezonni ekanligi aniqlangan³⁵.

Zamonaviy jamiyatda, ayniqsa armiyada, bu jarayonning markazida fidoyilik, sadoqat, vijdon, vatanparvarlik va ma'naviy immunitet turadi. Boshqa barcha rivojlanishlar ham aynan komil shaxs, axloqiy kamolot va ma'naviy muhit ustuvorligida namoyon bo'lmoqda. Qurolli Kuchlar safidagi har bir harbiy xizmatchilarning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirish davlat mudofaa salohiyatini mustahkamlashda strategik ahamiyatga ega. Zero, kuchli armiya faqat qurol va texnikada emas, balki askarlarning qalbidagi jasorat, Vatanga sadoqat va axloqiy poklikda namoyon bo'ladi. Shu bois, yosh avlodni fidoyilik, vatanparvarlik, intizom va ma'naviy yetuklik ruhida tarbiyalash kelajagimiz xavfsizligining eng muhim kafolatidir.

³¹ Maslow, A. “Motivation and Personality”, 1954

³² Rogers, C. “On Becoming a Person”, 1961

³³ Nazarov K.N. “Ma'naviy qadriyatlar va jamiyat”, Toshkent: 2020, Islomov B. “Maqsad va qadriyatlar falsafasi”, Toshkent: 2021

³⁴ Nazarov K.N. “Ma'naviy qadriyatlar va jamiyat”, Toshkent: 2020, Islomov B. “Maqsad va qadriyatlar falsafasi”, Toshkent: 2021

³⁵ US Army Leadership. “Army Leadership Doctrine”, 2012, Matsuda, S. “Military Ethics and Bushido in Modern Japan”, 2018

O'ZBEKISTON SHAROITIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI TARG'IB QILISHDA MULTIPLATFORMADAN FOYDALANISHNING INNOVATSION IMKONIYATLARI

Najmetdinov Ma'ruf G'ayratovich
Qo'qon universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston sharoitida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish jarayonida multiplatformalardan foydalanishning innovatsion imkoniyatlari, ularning metodik asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda raqamli texnologiyalar, mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar, virtual o'quv platformalari hamda ommaviy axborot vositalari orqali aholining sog'lom turmush tarziga bo'lgan qiziqishini oshirish yo'llari yoritilgan. Shuningdek, sog'lom turmush tarzini raqamli vositalar yordamida ommalashtirishda davlat siyosatining roli, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarida innovatsion yondashuvlarni joriy etishning afzalliklari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sog'lom turmush tarzi, multiplatforma, innovatsiya, raqamli texnologiyalar, sog'liqni saqlash, ijtimoiy tarmoq, mobil ilova, O'zbekiston, raqamli transformatsiya, metodik asos.

XXI asrda jamiyat taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida sog'lom turmush tarzini shakllantirish va uni ommalashtirish masalasi kun tartibiga chiqdi. Bugungi kunda dunyo mamlakatlarida, jumladan O'zbekistonda ham aholining jismoniy va ruhiy salomatligini mustahkamlash, sog'lom hayot madaniyatini targ'ib etish borasida keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Bu jarayonda raqamli texnologiyalar, mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn o'quv platformalari orqali amalga oshirilayotgan multiplatforma yondashuvi sog'lom turmush tarzini rivojlantirishda yangi bosqichni boshlab berdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan so'nggi yillarda qabul qilingan farmonlar va qarorlar, xususan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, "Aholi salomatligini mustahkamlash to'g'risida"gi qarorlar sog'lom turmush tarzini raqamli vositalar orqali rivojlantirishning huquqiy va metodik asosini yaratdi. Ushbu hujjatlar doirasida sog'liqni saqlash tizimida innovatsion yondashuvlarni joriy etish, raqamli monitoring tizimlarini rivojlantirish va aholining sog'lom turmush madaniyatini shakllantirish uchun multiplatforma texnologiyalarini keng joriy etish masalalari belgilab qo'yilgan.

Multiplatformadan foydalanishning innovatsion imkoniyatlari, eng avvalo, uning **ko'pkanallilik** xususiyatida namoyon bo'ladi. Bu shuni anglatadiki, foydalanuvchi sog'lom turmush tarzi haqidagi ma'lumotni bir vaqtning o'zida turli manbalardan — mobil ilova,

ijtimoiy tarmoq, veb-sayt yoki onlayn kurs orqali olishi mumkin. Bunday yondashuv foydalanuvchilarning ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda sog'lom hayot madaniyatini keng miqyosda targ'ib etish imkonini beradi.

Innovatsion multiplatformalarning yana bir afzalligi — **interaktiv aloqaning yuqori darajasi**dir. Foydalanuvchi sog'lom turmush tarzi bo'yicha nafaqat ma'lumot oladi, balki o'z holatini kuzatadi, natijalarini baham ko'radi va mutaxassislar bilan bevosita muloqotga kirishadi. Masalan, sog'lom ovqatlanish bo'yicha mobil ilovalar foydalanuvchilarga kunlik ratsionni rejalashtirish, kaloriya miqdorini nazorat qilish, suv ichish tartibini eslatib turish, jismoniy faollikni qayd etish kabi imkoniyatlarni beradi. Bunday interaktivlik foydalanuvchining ishtirokini oshirib, sog'lom odatlarni shakllantirishni osonlashtiradi.

O'zbekistonda multiplatformalarning innovatsion imkoniyatlari, avvalo, **aholining yosh tarkibi va raqamli savodxonlik darajasi** bilan bevosita bog'liqdir. Mamlakat aholisining 60 foizdan ortig'i 35 yoshgacha bo'lgan yoshlar bo'lib, ular raqamli texnologiyalardan faol foydalanadi. Shu bois sog'lom turmush tarzini targ'ib etishda ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram, YouTube) va mobil ilovalar asosiy vosita sifatida xizmat qilmoqda. Masalan, "HealthyLife.uz", "FitApp Uzbekistan", "Sog'lom ovqatlanish kundaligi" kabi mobil dasturlar foydalanuvchilarga sog'lom turmush tarzini yuritish bo'yicha amaliy yordam bermoqda.

Multiplatformalardan foydalanishning innovatsion imkoniyatlari orasida **sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlilini (data analytics)** kiritish alohida ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda sun'iy intellekt algoritmlari yordamida foydalanuvchilarning sog'lomlik ko'rsatkichlari, psixologik holati va jismoniy faoliyati tahlil qilinib, ularga mos tavsiyalar shakllantirilmoqda. Bu esa individual yondashuvni kuchaytiradi va sog'lom turmush tarzini samarali nazorat qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, **virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR)** texnologiyalari yordamida sog'lom turmush tarzini o'rgatuvchi interaktiv darslar, onlayn treninglar va sog'lomlashtiruvchi o'yinlar yaratilmoqda. Masalan, foydalanuvchi VR orqali sport zalida mashq qilayotganini his etadi yoki AR texnologiyasi yordamida o'z uyida jismoniy mashqlarni to'g'ri bajarishni o'rganadi. Bu yondashuv nafaqat foydalanuvchini jalb etadi, balki sog'lom odatlarni qiziqarli tarzda shakllantirishga yordam beradi.

Sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishda innovatsion multiplatformalar **ijtimoiy hamkorlikni** kuchaytiradi. Masalan, davlat tashkilotlari, ta'lim muassasalari, nodavlat tashkilotlar, sport federatsiyalari va OAVlar hamkorligida onlayn kampaniyalar o'tkazilishi aholining keng qatlamini jalb etadi. O'zbekistonda "Sog'lom avlod", "Yoshlar va sport", "Sog'lom hayot sari" kabi loyihalar multiplatforma yondashuvi asosida amalga oshirilmoqda. Ushbu dasturlar orqali aholi, ayniqsa yoshlar o'rtasida sog'lom hayot qadriyatlarini keng targ'ib qilinmoqda.

Innovatsion multiplatformalar sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishda **ta‘limiy va profilaktik funksiyalarni** ham bajaradi. Onlayn kurslar, video darsliklar, interaktiv o‘yinlar, sog‘lom ovqatlanish bo‘yicha vebinarlar va tibbiy maslahatlar aholining bilim darajasini oshiradi. Masalan, maktab o‘quvchilari uchun “Sog‘lom bola – sog‘lom kelajak” nomli onlayn darslar tashkil etilishi ularni erta yoshdan sog‘lom hayotga o‘rgatadi. Universitet talabalariga esa sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha raqamli ta‘lim modullari orqali sog‘lomlik madaniyatini singdirilmoqda.

O‘zbekiston sharoitida multiplatformalarning innovatsion imkoniyatlaridan yana biri — **aholining salomatligini monitoring qilish tizimini raqamlashtirish**dir. Masalan, elektron tibbiy kartalar orqali bemorlarning sog‘liq holati, jismoniy faolligi va tibbiy tekshiruv natijalari yagona bazada saqlanadi. Bu ma‘lumotlar asosida sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga oid individual dasturlar ishlab chiqiladi. Shuningdek, mobil ilovalar foydalanuvchining yurak urish tezligi, uyqu sifati va stress darajasini o‘lchab, psixologik tavsiyalar beradi.

Multiplatforma innovatsiyalarining amaliy samarasi shundaki, ular **davlat siyosati bilan uyg‘unlikda ishlaydi**. Prezident farmonlarida ko‘zda tutilgan raqamli transformatsiya dasturlari, sog‘lom turmush tarzini rivojlantirish strategiyasi va “Sog‘lom Oila” loyihalari raqamli vositalar orqali aholini sog‘lom hayotga yo‘naltirishga xizmat qilmoqda. Shu jihatdan multiplatforma innovatsiyalari O‘zbekistonning “Yangi avlod – sog‘lom avlod” konsepsiyasi bilan uzviy bog‘langan.

Innovatsion multiplatformalarning metodik xususiyatlari shundan iboratki, ular foydalanuvchi faol ishtirokini ta‘minlaydi, teskari aloqa mexanizmini yo‘lga qo‘yadi, o‘z-o‘zini nazorat qilish tizimini rivojlantiradi. Foydalanuvchilar o‘z tajribalari, natijalari va muvaffaqiyatlarini boshqalar bilan baham ko‘rish orqali motivatsiyani oshiradi. Shu tariqa, multiplatforma sog‘lom turmush tarzini nafaqat targ‘ib etuvchi, balki uni ijtimoiy norma darajasiga ko‘taruvchi vositaga aylanadi.

Kelgusida O‘zbekistonda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishda multiplatformalarning innovatsion imkoniyatlarini yanada kengaytirish uchun bir necha yo‘nalishlar istiqbolli hisoblanadi. Birinchidan, sun‘iy intellekt asosida ishlovchi tahliliy platformalarni yaratish. Ikkinchidan, sog‘lom hayot madaniyatini ta‘lim tizimiga chuqur integratsiya qilish. Uchinchidan, mahalliy startaplarni qo‘llab-quvvatlash orqali milliy sog‘lomlashtiruvchi ilovalar ishlab chiqish. To‘rtinchidan, sog‘lom turmush tarzini rag‘batlantiruvchi raqamli musobaqalar va interaktiv loyihalarni ko‘paytirish.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston sharoitida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishda multiplatformalardan foydalanish nafaqat zamonaviy, balki strategik ahamiyatga ega jarayon hisoblanadi. Raqamli vositalar yordamida aholining salomatligini mustahkamlash, sog‘lom odatlarni shakllantirish va profilaktik madaniyatni rivojlantirish bugungi kunning dolzarb

vazifalaridandir. Multiplatformalarning innovatsion imkoniyatlari sogʻlom jamiyat barpo etishning kuchli poydevorini yaratadi. Bu yoʻnalishda amalga oshirilayotgan ishlar Oʻzbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, inson kapitalini rivojlantirish va xalq farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash toʻgʻrisidagi farmoni.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Sogʻliqni saqlash vazirligi (2024). Aholining sogʻlom turmush tarzini rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent.
3. Joʻrayev, M. (2023). Innovatsion texnologiyalar va sogʻlom hayot: multiplatforma yondashuvi. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Karimova, N. (2022). Oʻzbekistonda sogʻlom turmush tarzini targʻib etishning raqqamli asoslari. Ijtimoiy fanlar jurnali, №3.
5. World Health Organization (WHO). (2023). Digital health innovations for lifestyle improvement. Geneva.

KORXONA (TARMOQ) VA MAHSULOT RAQOBATBARDOSHLIGIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR.

Mamatqulova S.F.

miravs2000@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezis korxonada va mahsulot raqobatbardoshligiga ta'sir qiluvchi omillar va ularning korxonada va mahsulotning raqobat ustuvorligini belgilashda muhim rol o'ynashi yoritilgan. Mavjud adabiyotlar tahlil qilinish orqali tezis korxonada va mahsulot raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillarning turli xil guruhlari yoritib berilishiga va ularning korxonada va mahsulot raqobatbardoshligiga bevosita ta'sir qilishiga qaratilgan.

Kalit so'zlar: raqobat, raqobatbardoshlik, resurs, infrastruktura, raqobat ustuvorligi, imij, brand obro'si.

KIRISH.

Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday korxonada faoliyatining muvaffaqiyati uning mahsulotining raqobatbardoshligiga bog'liq. Shu sababli, bugungi o'zgaruvchan bozor iqtisodiyotida raqobatbardoshlikni ta'minlash har bir korxonaning eng muhim vazifalaridan biriga aylandi. Yuqori raqobat kurashi mavjud bo'lgan bozorda raqobatbardoshlikka erishish uchun korxonada doimo yangiliklarga intiladi, ya'ni yangi tovar va xizmatlar yaratadi, yangi biznes turini ochadi, malakali xodimlarni jalb qiladi va bozordagi har bir mijozning e'tiborini qaratishga harakat qiladi.

ASOSIY QISM.

Korxonada, mahsulot raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi ko'plab omillar mavjud. Amerikalik mashhur Garvard biznes maktabi profesori Maykl Yujin Porter o'zining "Xalqaro raqobat" asarida raqobatbardoshlikka ta'sir qiluvchi omillarni uch xil yondashuv orqali ifodalagan. Birinchi yondashuvga ko'ra M.Porter raqobatbardoshlikka ta'sir etuvchi omillarni 5 guruhga ajratgan¹. Bular:

1. Inson resurslari- insonning ma'lum bir soha faoliyatidagi qobiliyatlari va imkoniyatlarini ta'riflovchi xususiyatlardir. Ya'ni, mehnat resursining malakasi, sifati, soni, mehnat kuchlarining narxi, mehnat soatini kelirishimiz mumkin.

¹ Porter M. Международная конкуренция: Конкурентные преимущества стран / Майкл Портер. — М. : Альпина Паблишер, 2016. — 947 с.

2. Jismoniy resurslar – bunga qiymat va muhimlik darajasiga ega bo'lgan tabiiy resurslarini keltirishimiz mumkin. Ya'ni, yer uchastkalari, o'rmonlar, suv, foydali qazilma konlari va boshqa tabiiy resurslari. Bu resurslar korxonaning uzoq yillik faoliyati uchun muhim hisoblanadi.

3. Bilim resurslari – mahsulotga ta'sir qiluvchi ilmiy, texnikaviy va bozor axborotlarining umumiy jamlanmasi. Bu jamlanma ilmiy-tadqiqot markazlari, oliy ta'lim muassasalari, bozor uyushmalari, davlat statistika qo'mitasi, shaxsiy tadqiqot markazlariga va boshqa manbalarda to'plangan.

4. Moddiy (pul) resurslari- alohida korxonaga yoki tarmoqni moliyalashtirishda ishtirok etadigan kapital mablag'larining qiymati. Kapitalning turli ko'rinishlari ta'minlanmagan qarzdorlik, ta'minlangan qarzdorlik, qimmatli qog'ozlar, aksiyalar shu resurslar qatoriga kirib, ularning o'z vazifalari mavjud.

5. Infrastruktura – raqobatbardoshlikka ta'sir etuvchi aloqa xizmatlari, pochta xizmatlari, transport sistemasi, sog'liqni saqlash sistemasi, to'lov o'tkazmalari, chet elga bank pul o'tkazmalari kabi infrastruktura turlari.

M.Porterning ikkinchi yondashuvida raqobatga ta'sir qiluvchi omillarni 2 guruhga farqlaydi: asosiy omillar va rivojlangan omillar. Asosiy omillar bepul, deyarli hech qanday urinishsiz yuzaga keladi. Asosiy omillarga tabiiy resurslar, iqlim o'zgarishlari, malakasiz va o'rta malakali kadrlar, geografik joylashuv kiradi.

Rivojlangan omillar esa oliy darajadagi omillar qatoriga kirgan holda, ko'proq investitsiyalar, vaqt va inson resurslarini talab etadi. Bunga misol qilib, yuqori malakali xodimlar, zamonaviy texnologiyalar, ilmiy-tadqiqot markazlari keltirishimiz mumkin.

So'nggi yondashuvda M.Porter omillarni ixtisoslashuviga qarab, umumiy va ixtisoslashgan omillarga ajratgan. Umumiy omillarni keng qamrovli tarmoqlarda qo'llanilishi tufayli korxonaga chegeralangan raqobat ustuvorligi beradi. Bu omillarga avtomobil yo'llari tarmog'ini, debet kapitali va oliy ma'lumotli kadrlar kiradi.

Ixtisoslashgan omillar korxonaga, mahsulot raqobatbardoshligi uchun uzoq muddatli ahamiyatga ega bo'lgan asos bilan ta'minlab beradi. Tor mutaxassislikdagi kadrlar, xos infrastruktura, chegaralangan tarmoqlarda qo'llaniladigan omillar bu ixtisoslashgan omillardir.

Yana bir amerikalik iqtisodchilar Artur A. Tompson-kichkina va A.J. Striklend korxonaga raqobatbardoshligiga ta'sir qiluvchi quyidagi 9 ta omilni keltirib o'tishgan²:

1) Mahsulot sifati va tasnifi; 2) Moliyaviy resurslar; 3) Texnologiyalardan foydalanish; 4) Ishlab chiqarish kuchi; 5) Tarqatish imkoniyati va dilerlik; 6) Imij (obro'); 7) Innovatsiya imkoniyatlari; 8) Raqiblarga qaraganda xarajat summasi; 9) Mijozlarga xizmat ko'rsatish.

² Томпсон-мл. А.А., Стрикленд III А.Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа: пер. с англ. М., 2006.

Fransuz iqtisodchi olimlari A.Olivye, A.Dayan, R.Urse esa korxonaning raqobatbardoshligiga ta'sir qiluvchi omillarni 8 ta deb belgilashgan³ :

1) Tovar konsepsiyasi; 2) Sifat; 3) Tovar narxi; 4) Moliya; 5) Savdo; 6) Sotuvdan keyingi xizmat ko'rsatish; 7) Korxonaning tashqi savdosi; 8) Sotuv oldi tayyorgarlik.

Korxonaning raqobatbardoshligining zaruriy sharti bu raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarish va realizatsiya qilish hisoblanadi. Mahsulot raqobatbardoshligiga ta'sir qiluvchi omillarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, sifat omili eng asosiy omildir va u raqobat kurashida eng asosiy vosita hisoblanadi.

Mahsulot raqobatbardoshligiga mahsulot sifatidan tashqari yana bir necha omillar ta'sir etadi:

1) Mijozlarga xizmat ko'rsatish omili - tovar raqobatbardoshligini ta'minlashdagi va saqlab qolishdagi eng asosiy omillardan biri hisoblanadi. Xizmat ko'rsatishning mavjud emasligi mahsulotning iste'mol qiymatini yo'qotib, raqobatbardosh bo'lmay qolishiga va iste'molchi tomonidan rad etilishiga sabab bo'ladi.

2) Mahsulot narxi - doimo uning taqdim etayotgan qiymatiga mos kelishi kerak. Bozorga yangi kirib kelgan korxonaning mahsulotiga raqiblariga nisbatan pastroq narxlarni o'rnatish iste'molchilarni o'ziga jalb etishning va bozorda qolishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Biroq ba'zi nufuzli tovarlar narxi qancha yuqori bo'lishidan qat'iy nazar o'z iste'molchilarini saqlab qoladi.

3) Mahsulotning xususiyatlari va vazifalari - uning raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillarda biri hisoblanadi. O'zida zamonaviy texnologiyalarni va yangiliklarni mujassam etgan hamda iste'molchilarga qulaylik beradigan tovar iste'molchilar uchun doimo jozibador hisoblanadi.

4) Differentsiatsiya - mahsulotning raqobat ustuvorligi farqlanish orqali amalga oshiriladi. Ya'ni mahsulotda boshqa raqobatchi tovarlar singari barcha xususiyatlar mujassam bo'ladi, ammo u noyob afzallikka ega bo'ladi. Masalan, tovarning imiji, xizmat ko'rsatish darajasi, reklamasi yoki qadoqlanishi bilan raqobatchi tovarlardan ajralib turadi.

5) Eksploatatsiya - mahsulotning xizmat qilish muddati ham iste'molchilar tanlovida muhim o'rin egallaydi. Iste'molchi xarid qilayotgan mahsulotning uzoq muddatga xizmat qilishini xohlaydi. Tez eskiradigan, ishdan chiqadigan, unumdorligi tezda kamayib qoladigan tovarlar bozorda o'z xaridorini topishi qiyin bo'ladi.

6) Yetkazib berish - mahsulotning iste'molchilarga qo'lga kiritishi qulayligi va keng yetkazib berish kanallarining mavjudligi bozorda raqobat ustuvorligini ta'minlaydi.

³ Олливе А. Международный маркетинг / А. Олливе, А. Дайан, Р. Урсе // Академия рынка: Маркетинг / пер. с фр. А. Дайан, Ф. Буккерель, Р. Ланкар и др. М.: Экономика, 1993. 560 с.

7) Brand obro'si - mahsulotning iste'molchilar tarafidan e'tirof etilgan ijobiy bahosi ularning mahsulotga ishonchini yanada mustahkamlaydi va takroran shu tovarni tanlashadi.

8) Sotuvdan keyingi xizmat ko'rsatish - Bunday xizmat ko'rsatish mahsulotni ta'mirlash, almashtirib berish, yangilab berish va turli-xil bonuslar berishni o'z ichiga oladi. Sotuvdan keyingi xizmat ko'ratish mijozlarni mamnun qilib, ularning sodiqligini oshiradi, yangi mijozlar to'loqini o'ziga jalb etadi, korxonaga obro'si oshishiga xizmat qiladi.

XULOSA.

Korxonaga va mahsulot raqobatbardoshligiga ta'sir qiluvchi omillar xilma-xil ekanligiga va bu omillar raqobat ustuvirligiga bevosita ta'sir qilishiga amin bo'ldik. Raqobat ustuvorligi raqobat bilan chambarchas bog'liq va u raqobat paydo bo'lgan vaqtda, rivojlanganda vujudga keladi. Raqobat ustuvorligi raqobatbardoshlikning asosini tashkil etgan holda, korxonaning yoki mahsulotning raqobatchilari ustidan mutlaq ustunligini bildiradi. Korxonaning raqobatbardoshligi – bu boshqaruv tizimi va sifati, mahsulot sifati, jamiyat yoki uning alohida a'zolari tomonidan talab qilinadigan assortimentning kengligi va chuqurligi, barqaror moliyaviy holat, innovatsiyalarga qobiliyati, resurslardan samarali foydalanish, xodimlar bilan maqsadli ishlash, tarqatish va xizmat ko'ratish tizim darajasi, kompaniyaning imiji bilan belgilanadigan murakkab tushuncha.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Портер М. Международная конкуренция: Конкурентные преимущества стран / Майкл Портер. — М. : Альпина Паблишер, 2016. — 947 с.
2. Томпсон-мл. А.А., Стрикленд III А.Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа: пер. с англ. М., 2006.
3. Оливье А. Международный маркетинг / А. Оливье, А. Дайан, Р. Уэрс // Академия рынка: Маркетинг / пер. с фр. А. Дайан, Ф. Буккерель, Р. Ланкар и др. М.: Экономика, 1993. 560 с.

AHOLINI FARMATSEVTIKA MAHSULOTLARI BILAN TA'MINLASH KO'RSATKICHLARINING O'SISHI VA SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMIDAGI SAMARADORLIK

O'taganova Umida Egamberdi qizi

Termiz davlat pedagogika institute, Tabiiy va aniq fanlar fakulteti, Matematika va
informatika kafedrası o'qituvchisi

<https://utaganovaumida2010gmail.com>

Annotatsiya

Mazkur tezisdá aholining farmatsevtika mahsulotlari bilan ta'minlanish ko'rsatkichlarining o'sishi va sog'liqni saqlash tizimidagi samaradorlik masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda farmatsevtika sanoatining hududiy va milliy miqyosdagi rivojlanish tendensiyalari, dori vositalariga bo'lgan ehtiyojning qondirilishi darajasi hamda ularning aholining salomatligi va ijtimoiy farovonligiga ta'siri ilmiy nuqtayi nazardan yoritilgan. Statistik ma'lumotlar va xalqaro tajribalar asosida farmatsevtika ta'minotining o'sish sur'atlari baholanib, sog'liqni saqlash tizimida samaradorlikni oshirish yo'nalishlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar. Farmatsevtika mahsulotlari, ta'minlash darajasi, sog'liqni saqlash, samaradorlik, aholining salomatligi, innovatsion rivojlanish, import o'rnini bosish, sifat nazorati, ijtimoiy barqarorlik, farmatsevtika bozor.

Abstract

This thesis analyzes the issues of growth in the supply of pharmaceutical products to the population and the efficiency of the healthcare system. The study covers the development trends of the pharmaceutical industry at the regional and national levels, the level of satisfaction of the need for medicines, and their impact on the health and social well-being of the population from a scientific point of view. Based on statistical data and international experience, the growth rates of pharmaceutical supply are assessed and directions for increasing efficiency in the healthcare system are indicated.

Keywords. Pharmaceutical products, supply level, healthcare, efficiency, population health, innovative development, import substitution, quality control, social stability, pharmaceutical market.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida aholining dori vositalariga bo'lgan ehtiyojini qondirish davlat siyosati va iqtisodiy taraqqiyotning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti va boshqa xalqaro institutlarning tadqiqotlariga ko'ra, sog'liqni saqlash tizimining samaradorligi aholining farmatsevtika mahsulotlari bilan ta'minlanganlik darajasi bilan bevosita bog'liqdir. Dori vositalari ta'minoti aholining sog'lom

turmush tarzini shakllantirish, umr ko'rish davomiyligini uzaytirish va ishlab chiqarish salohiyatini saqlab qolishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu bois, farmatsevtika ta'minoti va sog'liqni saqlash samaradorligini o'rganish nafaqat ilmiy, balki amaliy nuqtayi nazardan ham dolzarb hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillik yillaridan boshlab farmatsevtika sohasini rivojlantirish, aholining dori vositalariga bo'lgan ehtiyojini qondirish va sog'liqni saqlash tizimining barqaror faoliyatini ta'minlash yo'lida keng ko'lamlı islohotlarni amalga oshirdi. Oxirgi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlari va investitsion loyihalar natijasida farmatsevtika korxonalarini soni ko'payib, ishlab chiqarish hajmi ortdi. Bu jarayon natijasida importga qaramlik bosqichma-bosqich kamaymoqda va aholining farmatsevtika mahsulotlari bilan ta'minlanishi sezilarli darajada yaxshilanmoqda.

Biroq mavjud natijalarga qaramasdan, ayrim muammolar hamon dolzarb bo'lib qolmoqda. Jumladan, dori vositalarining narxi, hududiy taqsimotdagi tengsizlik, sifat nazorati va kadrlar salohiyati bilan bog'liq masalalar mavjud. Shu nuqtayi nazardan, aholining farmatsevtika mahsulotlariga kirish imkoniyatini kengaytirish va sog'liqni saqlash tizimidagi samaradorlikni oshirish masalalarini chuqur tahlil qilish zarur.

Kirish qismidan maqsad — aholining farmatsevtika mahsulotlari bilan ta'minlanishi va sog'liqni saqlash tizimidagi samaradorlik o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib berish, mavjud muammolarni tahlil qilish va istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlarini belgilashdan iboratdir.

Asosiy qism. Aholining farmatsevtika mahsulotlari bilan ta'minlanish ko'rsatkichlari statistik ma'lumotlar asosida baholanganida, oxirgi o'n yillikda ijobiy o'sish tendensiyalari kuzatiladi. 2010-yillarning boshida O'zbekistonda aholining dori vositalariga bo'lgan ehtiyoji asosan import hisobiga qondirilgan bo'lsa, bugungi kunda mahalliy ishlab chiqarish ulushi 50 foizdan ortiqni tashkil etmoqda. Bu ko'rsatkich farmatsevtika korxonalarining jadal rivojlanishi va davlat tomonidan ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlash choralariining samarasi sifatida izohlanadi.

Hududiy miqyosda, jumladan, Surxondaryo viloyatida farmatsevtika mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi so'nggi besh yilda ikki baravarga oshgani qayd etiladi. Bu jarayon aholining dori vositalariga bo'lgan talabini qondirishda sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, viloyatda aholiga bir yilda to'g'ri keladigan farmatsevtika mahsulotlari hajmi 2015-yildagi 12 ming so'mdan 2022-yilda 45 ming so'mgacha oshgan.

Farmatsevtika ta'minotining o'sishi sog'liqni saqlash tizimidagi samaradorlikni oshirishga bevosita ta'sir qilmoqda. Birinchidan, aholining dori vositalariga kirish imkoniyati kengaygani tufayli kasalliklarni erta aniqlash va samarali davolash imkoniyatlari ortdi. Ikkinchidan, mahalliy ishlab chiqarish hisobiga narx siyosatida barqarorlik yuzaga kelib, aholining keng qatlamlari uchun dori vositalari arzonlashdi. Uchinchidan, farmatsevtika

korxonalarining rivojlanishi bilan sog'liqni saqlash tizimida yangi ish o'rinlari yaratildi, kadrlar salohiyati oshdi va xizmatlar sifati yaxshilandi.

Shuningdek, farmatsevtika ta'minotidagi ijobiy o'zgarishlar aholining umumiy salomatlik ko'rsatkichlarida ham aks etmoqda. So'nggi yillarda o'rtacha umr ko'rish davomiyligi ortgani, ba'zi yuqumli kasalliklar darajasining pasaygani va profilaktik dori vositalaridan foydalanishning ko'paygani kuzatilmoqda.

Biroq muammolar ham mavjud. Hududiy taqsimotda hali ham notekislik saqlanib qolmoqda: ayrim chekka hududlarda farmatsevtika mahsulotlariga kirish imkoniyati cheklangan. Bundan tashqari, ayrim hollarda dori vositalari sifati bo'yicha nazorat yetarli darajada emas. Shu sababli sog'liqni saqlash tizimida samaradorlikni yanada oshirish uchun farmatsevtika ta'minotini modernizatsiya qilish, zamonaviy logistika tizimlarini joriy etish va xalqaro standartlarga mos sifat nazoratini kuchaytirish zarur.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, aholining farmatsevtika mahsulotlari bilan ta'minlanish ko'rsatkichlari so'nggi yillarda sezilarli darajada o'sdi. Bu jarayon sog'liqni saqlash tizimidagi samaradorlikni oshirishga, kasalliklarni davolash va profilaktik choratadbirlarni kuchaytirishga imkon berdi. Shuningdek, farmatsevtika ta'minoti sohasidagi o'sish aholining salomatlik ko'rsatkichlarini yaxshilash, umr davomiyligini uzaytirish va ijtimoiy farovonlikni oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shu bilan birga, mavjud muammolarni hal qilish lozim. Hududiy notekislikni bartaraf etish, sifat nazoratini kuchaytirish va xalqaro standartlarga mos ishlab chiqarishni kengaytirish istiqboldagi asosiy vazifalardan biridir. Farmatsevtika mahsulotlariga barqaror ta'minot yaratish nafaqat sog'liqni saqlash tizimining samaradorligini oshiradi, balki iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy adolatni ta'minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, aholining farmatsevtika mahsulotlari bilan ta'minlanish ko'rsatkichlarining o'sishi sog'liqni saqlash tizimidagi samaradorlikni oshirishning asosiy kafolati hisoblanadi. Davlat siyosati, xususiy sektor ishtiroki va xalqaro hamkorlik integratsiyasi bu jarayonni yanada jadallashtirishga xizmat qiladi. Agar ushbu yo'nalishda tizimli yondashuv qo'llanilsa, yaqin istiqbolda O'zbekiston farmatsevtika ta'minoti va sog'liqni saqlash samaradorligi bo'yicha mintaqada yetakchi davlatlardan biriga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Porter M. Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 1998. – 896 p.
2. Stiglitz J. Globalization and Its Discontents. – New York: W. W. Norton, 2017. – 432 p.

3. Drucker P. Innovation and Entrepreneurship. – New York: Harper Business, 1985. – 277 p.
4. Чекмарев В. Фармацевтическая промышленность и региональное развитие. – М.: Экономика, 2018. – 318 с.
5. Кудряшев Е. Перспективы фармацевтики в региональной экономике. – СПб.: Питер, 2019. – 246 с.
6. Абдурахмонов Қ. Инновацион иқтисодиётда фармацевтика саноати. – Тошкент: Fan, 2020. – 288 б.
7. Ёлдошев Ш. Фармацевтика бозори ривожланишининг тенденциялари. – Тошкент: Иқтисод, 2021. – 275 б.
8. Хўлматов А. Саноат кластерлари ва фармацевтика ривожланиши. – Самарқанд: SamDU нашриёти, 2019. – 230 б.
9. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari. – Termiz, 2023.
10. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi hisobotlari. – Toshkent, 2022.

JAMOA SHARTNOMASI VA UNING MEHNAT HUQUQIDAGI O'RNI

Oripova Dilafro'z Suhrobovna

Miryoqub Raximov Aktamovich

Toshkent davlat yuridik universiteti (TDYU)

O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 12-moddasiga muvofiq, jamoa shartnomasi mehnat huquqining mustaqil manbasi sifatida e'tirof etilgan bo'lib, bu institutga yuridik kuch berilishi uning mehnat munosabatlarida normativ-huquqiy tartibga solish vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Jamoa shartnomasi xodimlarning vakillari va ish beruvchi o'rtasidagi kelishuv asosida tuzilib, mehnat shartlari, ijtimoiy kafolatlar va ishlab chiqarish bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy jihatdan mustahkamlaydi. Ushbu shartnoma mehnat qonunchiligini amalda qo'llashning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida xodim va ish beruvchi manfaatlarini muvozanatini ta'minlaydi va ijtimoiy barqarorlikka xizmat qiladi.

"Labour Rights Index" ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston 2024-yilda jamoaviy muzokaralar va birlashish erkinligi yo'nalishida 5.54 ball bilan baholangan bo'lib, bu ko'rsatkich mazkur sohada amaliy va institutsional jihatdan takomillashtirish zarurligini anglatadi. Bu holat jamoa shartnomasining real mexanizm sifatida samarali ishlashi uchun huquqni qo'llash amaliyotini kuchaytirish, xodimlar vakilligini mustahkamlash va mehnat munosabatlarida ijtimoiy hamkorlik tamoyillarini yanada rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 66-moddasiga muvofiq, jamoa shartnomasini tuzish bo'yicha muzokaralar har ikki taraf tashabbusi bilan boshlanishi mumkinligi mehnat munosabatlarida tenglik va ijtimoiy hamkorlik tamoyillarining konstitutsiyaviy ifodasidir. Mehnat kodeksining 13-moddasi jamoa shartnomasini normativ-huquqiy manba sifatida e'tirof etib, unda xodimlar uchun qonunchilikda belgilanganidan yuqori darajadagi huquq va kafolatlarni belgilash imkonini yaratadi hamda xodimlarning huquqiy holatini yomonlashtiruvchi har qanday shartlarni haqiqiy emas deb topadi (MK 68-moddasi).

Jamoa shartnomasining mazmuni taraflar kelishuvi asosida shakllanib, unda mehnatga haq to'lash shakllari, tarif stavkalari, qo'shimcha to'lovlar, kompensatsiyalar, bandlik va qayta tayyorlash siyosati, ijtimoiy sug'urta, mehnat muhofazasi hamda ijtimoiy-iqtisodiy imtiyozlarning aniq mezonlari mustahkamlanadi. Masalan, "Olmaliq KMK" AJning 2023–2025-yillar uchun jamoa shartnomasida tarif stavkalariga yuqori koeffitsiyentlar joriy etish, og'ir va zararli mehnat sharoitida ishlovchilarga qo'shimcha ustamalar belgilash hamda yuqori

malakali kadrlarni saqlab qolish maqsadida qonunchilikdagi normalardan ustun shartlarni qo'llash nazarda tutilgan.

Shuningdek, jamoa shartnomalari xodimlarning malakasini oshirish, qayta tayyorlash hamda ta'lim bilan mehnat faoliyatini uyg'unlashtirish bo'yicha kafolatlarni o'z ichiga oladi. Bunda ish joyi va o'rtacha ish haqi saqlab qolinishi, qo'shimcha ta'tillar, qisqartirilgan ish vaqti va o'quv ta'tili kabi ijtimoiy kafolatlar belgilanishi mehnat subyektlari manfaatlarini institutsional himoya qilishning muhim shaklidir.

Umuman, jamoa shartnomasi nafaqat mehnat shartlarini tartibga soluvchi hujjat, balki mehnat bozorida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi, xodimlarning iqtisodiy manfaatlarini huquqiy jihatdan mustahkamlovchi mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa: O'zbekiston mehnat huquqiy tizimida jamoa shartnomasi institutining mustaqil manba sifatida e'tirof etilishi mehnat munosabatlarini demokratik tamoyillar asosida tartibga solishning muhim mexanizmi ekanini tasdiqlaydi. Amaldagi mehnat qonunchiligi jamoa shartnomasini xodimlar va ish beruvchilar manfaatlarini muvozanatlashtiruvchi, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlovchi huquqiy instrument sifatida belgilaydi hamda unda mehnat sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan imtiyozli normalar ustuvorligini kafolatlaydi.

“Labour Rights Index” ma'lumotlari jamoaviy muzokaralar tizimida mavjud bo'lgan institutsional kamchiliklarni bartaraf etish, xodimlar vakilligining real ta'sirchanligini oshirish lozimligini ko'rsatmoqda. Shu bois, jamoa shartnomasi nafaqat formal hujjat sifatida, balki mehnat bozorida ijtimoiy hamkorlikni ro'yobga chiqaruvchi, iqtisodiy manfaatlarini himoya qiluvchi hamda inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiluvchi fundamental huquqiy asos sifatida takomillashtirilib borilishi zarur.

Natijada, jamoa shartnomasini amalda samarali tatbiq etish mehnat munosabatlarida huquqiy ishonchni mustahkamlash, xodimlarning ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning ustuvor omili sifatida davlat mehnat siyosatining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. <https://lex.uz/ru/docs/-6257288>
3. Kollektiv bitimlar bo'yicha tavsiyalar, 1951 (№ 91)
4. [3.https://lex.uz/docs/-2736803](https://lex.uz/docs/-2736803)
5. https://lex.uz/Pages/GetPdf.aspx?file=LexUz_7289102.pdf
6. Labour Rights Index 2024 Report. Freedom of Association and Collective Bargaining Scores. – International Labour Rights Forum, Geneva, 2024.

7. Oripova Dilafro‘z Suhrobovna. Ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar to‘g‘risida xabar berishning o‘ziga xos jihatlari // O‘zbekistonda mehnat huquqini rivojlantirishning dolzarb masalalari. Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari to‘plami. Toshkent davlat yuridik universiteti, 2023. Toshkent – 2023.
8. https://buxdu.uz/media/shartnoma/jamoa_shartnomasi.pdf

TA'LIM JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR

Eshonqulova Mushtariy Abdurashidovna

Annotatsiya

Ushbu tezisda zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarning o'rni, ularning o'quv jarayoniga ta'siri hamda o'qituvchining pedagogik faoliyatidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya vositalari va raqamli ta'lim muhitining ta'lim sifatiga ta'siri yoritilgan. Innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodkorlik va tanqidiy tahlil ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, innovatsion texnologiya, interfaol metod, raqamli ta'lim, pedagogik yondashuv, o'quvchi faolligi, kreativ fikrlash.

Asosiy qism

Bugungi kunda ta'lim tizimida ro'y berayotgan islohotlar o'qituvchidan zamonaviy texnologiyalarni chuqur o'zlashtirishni, ularni amaliyotda samarali qo'llashni talab qilmoqda. Innovatsion texnologiyalar — bu ta'lim jarayoniga yangi usullar, texnik vositalar, raqamli platformalar va interfaol metodlarni joriy etish orqali o'quvchilarning bilim olish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan yondashuvdir.

Ta'limda innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quvchi shaxsini faol ishtirokchiga aylantiradi, ularning bilimni mustaqil izlash, tahlil qilish, qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, “aqliy hujum”, “klaster”, “B-B-B”, “Venn diagrammasi”, “blits so'rov”, “Case-study” kabi interfaol usullar o'quvchilarning faolligini oshiradi va darslarni jonlantiradi.

Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) — kompyuter, planshet, interaktiv doska, onlayn platformalar (Google Classroom, Moodle, Kahoot, Quizizz) orqali dars jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi. Raqamli vositalar ta'limni vizual, interfaol va individual shaklda olib borishga zamin yaratadi.

Innovatsion texnologiyalar nafaqat ta'lim sifati, balki o'quvchilarning motivatsiyasiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular darslarda ishtirok etishga qiziqadi, ijodiy fikr bildiradi va bilimni mustaqil o'zlashtiradi. Shu bois o'qituvchi o'z kasbiy mahoratini doimiy ravishda oshirib, yangiliklarni o'z darslariga tatbiq etishi zarur.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, innovatsion texnologiyalar zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylangan. Ular o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, ta'limni shaxsga yo'naltirilgan va faol ishtirok asosida tashkil etadi. Bo'lajak o'qituvchilarning bunday texnologiyalarni puxta egallashi ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh, ijodkor avlodni tarbiyalashning muhim omilidir.

AZOT, OLTINGUGURT VA FOSFOR TUTUVCHI OLIGOMERLARNING FIZIK-KIMYOVIY XOSSALARINI UV-VIS, RAMAN VA MASS-SPEKTROMETRIYA USULLARI YORDAMIDA TAHLIL QILISH HAMDA ULARNING AMALIY QO'LLANISH ISTIQBOLLARI

Ilhomova Muxlisa Ilhom qizi

Annotatsiya

Ushbu tezisdagi azot, oltingugurt va fosfor tutuvchi oligomerlarning fizik-kimyoviy xossalari zamonaviy spektral usullar — ultrabinafsha-ko'rinadigan (UV-Vis) spektroskopiyasi, Raman spektroskopiyasi va mass-spektrometriya yordamida o'rganilishi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Mazkur oligomerlar o'zining murakkab molekulyar tuzilishi va yuqori funksional faolligi tufayli kimyo, farmatsevtika, qishloq xo'jaligi va materialshunoslik sohalarida keng qo'llanish imkoniyatlariga ega. Spektral tahlil natijalari ularning elektron holatlari, molekulyar tebranishlari va molekulyar massasini aniqlash orqali tuzilish va xossalarning o'zaro bog'liqligini ochib beradi. Tadqiqot natijalarida aniqlangan xususiyatlar ushbu oligomerlarning yangi materiallar yaratishda, biologik faol modda sifatida hamda katalizatorlar sifatida qo'llanish istiqbollarini yoritadi.

Kalit so'zlar. Oligomerlar, azot, oltingugurt, fosfor, UV-Vis spektroskopiyasi, Raman spektroskopiyasi, mass-spektrometriya, fizik-kimyoviy xossalari, molekulyar tuzilish, amaliy qo'llanish.

Abstract

This thesis presents a scientific analysis of the physicochemical properties of nitrogen, sulfur, and phosphorus-containing oligomers using modern spectral methods - ultraviolet-visible (UV-Vis) spectroscopy, Raman spectroscopy, and mass spectrometry. These oligomers, due to their complex molecular structure and high functional activity, have wide application potential in chemistry, pharmacy, agriculture, and materials science. The results of spectral analysis reveal the relationship between structure and properties by determining their electronic states, molecular vibrations, and molecular mass. The properties identified in the research results illuminate the prospects for the use of these oligomers in the creation of new materials, as biologically active substances, and as catalysts.

Keywords. Oligomers, nitrogen, sulfur, phosphorus, UV-Vis spectroscopy, Raman spectroscopy, mass spectrometry, physicochemical properties, molecular structure, practical applications.

Kirish. Zamonaviy kimyo va materialshunoslikda oligomerlar, ayniqsa, azot, oltingugurt va fosfor atomlarini o'zida mujassamlashtirgan moddalar alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb

etadi. Ularning o'ziga xosligi shundaki, tarkibida yuqori funksional guruhlar mavjud bo'lib, ular turli kimyoviy reaksiyalarda faol ishtirok etadi. Shu sababli bunday oligomerlarning sintezi, tuzilishini aniqlash va fizik-kimyoviy xossalarini tadqiq etish hozirgi zamon kimyo fanining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Azot, oltingugurt va fosforli oligomerlar yuqori biologik va katalitik faollikka ega bo'lishi mumkin. Masalan, azotli oligomerlar biologik faol modda sifatida farmatsevtikada qo'llanilishi mumkin bo'lsa, oltingugurtli birikmalar qishloq xo'jaligida pestitsid va fungitsidlarning samaradorligini oshiradi. Fosforli oligomerlar esa organometallik kimyo va materialshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ular yuqori issiqlik barqarorligi va dielektrik xossalari bilan ham ajralib turadi.

Bunday murakkab tuzilishga ega oligomerlarning fizik-kimyoviy xossalarini an'anaviy kimyoviy usullar bilan o'rganish yetarli emas. Shu bois, zamonaviy analitik metodlar – UV-Vis spektroskopiyasi, Raman spektroskopiyasi va mass-spektrometriya keng qo'llanilmoqda. UV-Vis spektroskopiya molekulalarning elektron o'tishlarini aniqlash orqali ularning konjugatsiyalangan tizimlari va energetik darajalarini o'rganishga imkon beradi. Raman spektroskopiyasi esa molekuladagi tebranish holatlarini aniqlab, funksional guruhlarining mavjudligi va ularning o'zaro ta'sirini ochib beradi. Mass-spektrometriya esa oligomerlarning molekulyar massasini va tuzilish fragmentlarini aniqlash imkonini beradi.

O'zbekiston ilmiy maktablarida, xususan Toshkent, Samarqand va Termizdagi ilmiy-tadqiqot institutlarida olib borilgan izlanishlar shuni ko'rsatadiki, spektral usullar yordamida olingan ma'lumotlar nafaqat molekulyar tuzilishni ochib beradi, balki oligomerlarning reaktivligini, barqarorligini va amaliy qo'llash imkoniyatlarini ham baholash imkonini yaratadi. Shu sababli mazkur izlanish azot, oltingugurt va fosfor tutuvchi oligomerlarning fizik-kimyoviy xossalarini o'rganish va ularning amaliy qo'llanish istiqbollari aniqlashga qaratilgan.

Asosiy qism. Azot, oltingugurt va fosfor tutuvchi oligomerlarning fizik-kimyoviy xossalarini aniqlashda bir nechta spektral usullar uyg'un qo'llanadi. Har bir usulning o'ziga xosligi shundan iboratki, ular molekulaning turli darajadagi strukturaviy va funksional xususiyatlarini ochib beradi.

UV-Vis spektroskopiya oligomerlarning elektron o'tishlarini qayd etib, ularning konjugatsiyalangan tizimlarini va elektron bulutlarining qayta taqsimlanishini tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, azot atomlari ishtirokidagi $\pi-\pi^*$ yoki $n-\pi^*$ o'tishlar spektrda aniq chiziqlar hosil qiladi. Bu esa molekulaning elektron tuzilishini baholashda muhim ahamiyatga ega. Shu yo'l bilan azotli oligomerlarning fotofizik xossalari, jumladan yorug'likni yutish qobiliyati aniqlanadi. Bu xossa fotokimyoviy jarayonlarda, masalan, quyosh batareyalari yoki yorug'likka sezgir materiallar ishlab chiqishda qo'llanishi mumkin.

Raman spektroskopiyasi esa molekularning tebranish darajalarini o'rganadi. Oligomer tarkibidagi S–H, P=O, N–H, C–N bog'lanishlari Raman spektrida o'ziga xos intensiv chiziqlar beradi. Bu esa molekulaning qanday funksional guruhlardan tashkil topganini aniqlashga yordam beradi. Bundan tashqari, Raman spektroskopiyasi molekulararo vodород bog'lanishlari, elektron zichlikning qayta taqsimlanishi va molekulaning simmetriya xususiyatlari haqida ham muhim ma'lumot beradi. Shu tarzda oltingugurt va fosfor atomlari ishtirokidagi funksional guruhlarning barqarorligi va faoliyati aniqlanadi.

Mass-spektrometriya esa oligomerlarning molekulyar massasini va fragmentatsiya naqshini tahlil qiladi. Bu metod yordamida oligomerlarning qaysi monomerlar asosida tuzilganligi, molekuladagi atomlarning joylashuvi va molekulaning parchalanish yo'llari haqida aniq ma'lumot olish mumkin. Masalan, fosfor tutuvchi oligomerlarning fragmentatsiyasi ularning koordinatsion komplekslar hosil qilish qobiliyatini ko'rsatadi, bu esa ularni katalizator sifatida qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Olingan spektral ma'lumotlarni kompleks tahlil qilish natijasida oligomerlarning barqarorlik darajasi, kimyoviy reaktivligi va potensial qo'llanish sohasi haqida xulosa chiqarish mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, azot, oltingugurt va fosfor tutuvchi oligomerlar yuqori issiqlik barqarorligiga ega, elektron o'tkazuvchanlik xususiyatlarini namoyon qiladi va biologik faol modda sifatida samarali qo'llanilishi mumkin. Shu bois, ular farmatsevtika, qishloq xo'jaligi, elektrotexnika va ekologik materiallar yaratishda istiqbolli hisoblanadi.

Xulosa. Yuqoridagi ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, azot, oltingugurt va fosfor tutuvchi oligomerlarning fizik-kimyoviy xossalari chuqur o'rganish zamonaviy spektral usullar orqali samarali amalga oshirilishi mumkin. UV-Vis spektroskopiya yordamida ularning elektron o'tishlari aniqlanib, molekulyar tizimlarning optik xossalari haqida ma'lumot olindi. Raman spektroskopiyasi oligomerlarning funksional guruhlari va tebranish darajalari haqida batafsil axborot berdi. Mass-spektrometriya esa molekulyar massa va fragmentatsiya naqshini ochib, oligomerlarning tuzilishiga oid muhim ma'lumotlarni taqdim etdi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, mazkur oligomerlar yuqori funksional faollikka ega bo'lib, ko'plab sohalarda amaliy ahamiyat kasb etishi mumkin. Masalan, azot tutuvchi oligomerlar farmatsevtika sanoatida dori vositalari ishlab chiqishda, oltingugurt tutuvchi oligomerlar qishloq xo'jaligida o'simliklarni himoya qilish vositalari sifatida, fosfor tutuvchi oligomerlar esa kataliz va yangi materiallar yaratishda qo'llanilishi mumkin. Shuningdek, ularning yuqori issiqlik barqarorligi va dielektrik xossalari elektrotexnika va polimer materiallar ishlab chiqarishda yangi imkoniyatlar yaratadi.

Kelgusida mazkur oligomerlarning qo'llanish doirasini kengaytirish uchun sintez metodlarini takomillashtirish, ularning xossalari boshqa ilg'or analitik metodlar — rentgen difraksiyasi, elektron mikroskopiya, termoeanalitik usullar bilan uyg'unlashtirib o'rganish zarur.

Shu yo‘l bilan ularning strukturaviy xususiyatlari va funksional imkoniyatlari yanada kengroq ochib beriladi.

Umuman olganda, azot, oltingugurt va fosfor tutuvchi oligomerlarni chuqur o‘rganish ilm-fan va amaliyotda yangi istiqbollarni belgilab beradi. Bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar zamonaviy kimyo va materialshunoslik taraqqiyotiga sezilarli hissa qo‘shishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Алесковский В.Б., Кривенко А.П. Химия олигомеров. – М.: Химия, 1989. – 368 с.
2. Бурякова Л.Ю., Суворова Н.В. Спектроскопические методы анализа органических соединений. – СПб.: Питер, 2010. – 412 с.
3. Смит М., Марч Дж. Органическая химия: современные методы. – М.: БИНОМ, 2009. – 784 с.
4. Silverstein R.M., Webster F.X., Kiemle D. Spectrometric Identification of Organic Compounds. – New York: Wiley, 2014. – 512 p.
5. Claridge T.D.W. High-Resolution NMR Techniques in Organic Chemistry. – Oxford: Elsevier, 2016. – 478 p.
6. Хакимов А. Полимерлар кимёси. – Тошкент: Фан, 2005. – 296 б.
7. Brown T.L., Foote C.S., Iverson B.L. Organic Chemistry. – Belmont: Brooks Cole, 2013. – 1328 p.
8. Исломов И. Спектроскопия асослари. – Тошкент: Universitet, 2018. – 240 б.
9. Murov S.L., Carmichael I., Hug G.L. Handbook of Photochemistry. – New York: Marcel Dekker, 1993. – 750 p.
10. Hollas J.M. Modern Spectroscopy. – Chichester: Wiley, 2004. – 460 p.

MAHALLIY BYUDJETLAR DAROMAD BAZASINI KENGAYTIRISH VA MOLIYAVIY MUSTAQILLIKNI OSHIRISH MASALALARI

Qodirov Hasan Do`stqobilovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Moliya va turizm kafedrasida o'qituvchisi

<https://orcid.org/0009-0007-6129-5446>

finance7uz@gmail.com

Annotatsiya.

Ushbu tezisdagi mahalliy byudjetlar daromad bazasini kengaytirish, moliyaviy mustaqillikni ta'minlash va hududlarning iqtisodiy rivojlanishini rag'batlantirish yo'llari tahlil qilinadi. Mahalliy soliqlar va yig'imlar, transferlar tizimi, davlat moliyasi barqarorligini mustahkamlovchi fiskal siyosat choralari ilmiy asosda ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: mahalliy byudjet, fiskal siyosat, moliyaviy mustaqillik, byudjet daromadlari, transfer, soliqqa tortish, fiskal barqarorlik.

Аннотация.

В статье рассматриваются вопросы расширения доходной базы местных бюджетов и повышения их финансовой самостоятельности. Особое внимание уделяется совершенствованию системы налоговых поступлений, межбюджетных трансфертов и укреплению финансовой устойчивости регионов в условиях децентрализации.

Ключевые слова: местный бюджет, налоговая политика, финансовая самостоятельность, доходная база, трансферты, бюджетная устойчивость.

Annotation

The paper analyzes the expansion of local budget revenue bases and the enhancement of financial independence of regions. It highlights tax decentralization, inter-budgetary transfer reforms, and fiscal sustainability measures aimed at strengthening the financial capacity of local authorities.

Keywords: local budget, fiscal policy, financial independence, revenue base, intergovernmental transfers, fiscal sustainability.

Kirish

Mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish jarayonida mahalliy byudjetlarning daromad bazasini kengaytirish masalasi davlat moliyasining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Mahalliy byudjetlarning mustaqilligi – bu hududiy rivojlanish, ijtimoiy infratuzilma, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va aholining hayot sifatini yaxshilash kafolati hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida 2020-yildan boshlab "Byudjet kodeksi"ga kiritilgan o'zgartirishlar natijasida mahalliy hokimiyat organlariga byudjet siyosatini mustaqil yuritish vakolati bosqichma-bosqich kengaytirilmoqda. Shu bilan birga, davlat byudjeti daromadlarining markazlashuvi yuqoriligicha qolayotgani sababli, hududlar o'rtasida moliyaviy tengsizlik mavjud.

Shu bois, mahalliy byudjetlar daromad bazasini kengaytirish va ularning moliyaviy mustaqilligini oshirish masalalari dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida ko'rilmoqda.

Asosiy qism

Mahalliy byudjetlar daromad bazasining asosiy manbalari soliq tushumlari, davlat subsidiyalari, transfertlar, davlat mulkini ijaraga berish va boshqa mahalliy daromad turlaridan iborat. Ammo ularning ulushi umumiy byudjet daromadida past bo'lib, markaziy byudjetga yuqori darajada bog'liqdir.

1. Mahalliy soliqlar va yig'implarni kengaytirish

Mahalliy soliqlar (yer solig'i, mulk solig'i, transport solig'i) hajmini oshirish va ularning yig'im samaradorligini yaxshilash orqali hududiy byudjetlarning barqarorligini mustahkamlash mumkin. Bu borada soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, "E-Soliq", "my.soliq.uz" tizimlarini mahalliy darajada kengaytirish muhimdir.

2. Transfer siyosatini takomillashtirish

Markazdan mahalliy byudjetlarga yo'naltiriladigan subvensiya va dotatsiyalar ko'pincha teng taqsimlanmagan. Shu sababli ***"normativ asoslangan transfert tizimi"***ni joriy etish orqali mablag'larni aholining soni, infratuzilma ehtiyojlari va ishlab chiqarish salohiyatiga qarab taqsimlash maqsadga muvofiq.

3. Mahalliy daromad manbalarini diversifikatsiya qilish

Hududiy mulkdan, davlat korxonalarini aksiyalaridan, yer va suv resurslaridan olinadigan to'lovlarni mahalliy darajada qoldirish orqali byudjet mustaqilligini oshirish mumkin. Bundan tashqari, davlat-xususiy sheriklik (DXSh) loyihalari orqali barqaror daromad manbalarini shakllantirish lozim.

4. Tahliliy jadval

No	Yo'nalish	Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar	Kutilayotgan natija
1	Soliq bazasini kengaytirish	Yangi mahalliy soliqlar joriy etish, elektron monitoring tizimi	Barqaror daromad manbai paydo bo'ladi
2	Transfer siyosatini isloh qilish	Normativ asosda subvensiya va dotatsiya taqsimoti	Moliyaviy tenglik va shaffoflik ta'minlanadi

№	Yo'nalish	Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar	Kutilayotgan natija
3	Mulkdan daromad olish	Ijara, litsenziya, davlat-xususiy sheriklik	Hududiy moliyaviy mustaqillik ortadi
4	Raqamli boshqaruv	E-byudjet va E-solik platformalarini integratsiya qilish	Nazorat va hisobot tizimi avtomatlashtiriladi

Mahalliy moliyaviy mustaqillik darajasi yuqori bo'lgan hududlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari ham barqaror bo'lishi tajriba asosida isbotlangan. Bu esa markaziy byudjetdan mustaqillikni ta'minlab, hududiy tashabbuslarni rag'batlantiradi.

Xulosa

Mahalliy byudjetlarning daromad bazasini kengaytirish davlat moliyasining barqarorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Mahalliy hokimiyat organlariga kengroq moliyaviy vakolat berish, yangi daromad manbalarini shakllantirish va transfert siyosatini takomillashtirish orqali moliyaviy mustaqillikka erishish mumkin.

Shuningdek, byudjet intizomi, shaffoflik, raqamli boshqaruv tizimlari va samarali nazorat mexanizmlarini joriy etish mahalliy moliyaning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Uzoq muddatli istiqbolda bu yondashuv iqtisodiy barqarorlikni, hududlararo tenglikni va davlat moliya tizimining mustahkamligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодекси. – Тошкент: Адолат, 2023.
2. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги. “Давлат молиясини бошқариш стратегияси 2020–2025”. – Тошкент, 2020.
3. OECD. *Fiscal Decentralization and Local Financial Management in Emerging Economies*. – Paris, 2023.
4. World Bank. *Public Expenditure Review of Uzbekistan*. – Washington, 2022.
5. Рустамов Б. *Маҳаллий бюджетлар молиявий мустақиллигини таъминлаш масалалари*. – ТДИУ Илмий журнал, №2, 2024.
6. IMF. *Fiscal Decentralization and Local Governance*. – Washington, 2022.

BIG DATA ASOSIDA SOG'LIQNI SAQLASHDA BASHORAT TIZIMI YARATISH

Usmonov Muhammadabdulla Qaxramon o'g'li,
Qo'qon universiteti talabasi
usmonov.st@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada sog'liqni saqlash tizimida **Big Data** texnologiyalaridan foydalanishning ilmiy asoslari va amaliy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda sun'iy intellekt (AI) va katta ma'lumotlar tibbiy bashorat tizimlarini yaratishda qanday rol o'ynashi yoritilgan. Maqolada ochiq ma'lumotlar manbalari — TCGA, ADNI, MIMIC va TCIA — asosida model ishlab chiqish jarayonlari tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Big Data asosidagi bashorat tizimlari kasalliklarni erta aniqlash, davolash jarayonlarini shaxsiylashtirish va sog'liqni saqlash resurslaridan samarali foydalanish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Big Data, sog'liqni saqlash, sun'iy intellekt, bashorat tizimi, tibbiy ma'lumotlar, Machine Learning, Deep Learning.

Kirish

So'nggi yillarda sog'liqni saqlash sohasida **sun'iy intellekt (AI)** va **katta ma'lumotlar (Big Data)** texnologiyalaridan foydalanish jadal rivojlanmoqda. Tibbiyotdagi ma'lumotlarning hajmi yildan-yilga ortib bormoqda: bu jarayon elektron sog'liq yozuvlari (EHR), genetik tahlillar, laboratoriya natijalari, tibbiy tasvirlar (CT, MRI, rentgen) va bemorlarning real vaqtli kuzatuv qurilmalari orqali to'planayotgan ma'lumotlar bilan bog'liq. Shu sababli, ushbu ulkan ma'lumotlar omborini samarali tahlil qila oladigan **bashorat tizimlarini yaratish** muhim ilmiy va amaliy yo'nalishga aylandi.

Quyidagi jadvalda turli sohalarda sun'iy intellektdan foydalanish darajasi keltirilgan. Jadvaldan ko'rinib turibdiki, moliyaviy xizmatlar sektori 35% bilan yetakchilik qilayotgan bo'lsa, sog'liqni saqlash sohasi atigi 20% ko'rsatkich bilan raqamlashtirish jarayonida hali katta imkoniyatlarga ega.

Sektor	Sun'iy intellektdan foydalanayotgan bizneslar ulushi (%)
--------	--

Moliyaviy xizmatlar	35%
Sog'liqni saqlash	20%
Ishlab chiqarish	18%
Chakana savdo	15%
Transport	8%
Boshqa sohalar	4%

Bu ko'rsatkichlar sog'liqni saqlash tizimida **AI va Big Data asosidagi bashorat modellarini keng tatbiq etish** uchun katta bo'shliq mavjudligini ko'rsatadi. Ayniqsa, kasalliklarni erta aniqlash, davolash natijalarini taxmin qilish va sog'liqni monitoring qilishda Big Data texnologiyalarining roli beqiyosdir.

Tibbiy bashorat tizimini yaratishda asosiy muammo — **ma'lumotlarning mavjudligi va ularning turli manbalardan to'planishidagi murakkablikdir**. Multimodal (ko'p turdagi) ma'lumotlarga asoslangan AI modellarining samaradorligi bevosita ma'lumotlarning hajmi va sifatiga bog'liq.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, **tibbiyotda ishlatilayotgan AI modellarining 61% ma'lumotlari ochiq manbalardan olinadi**. Eng ko'p foydalaniladigan ma'lumotlar bazalari quyidagilardir:

The Cancer Genome Atlas (TCGA) — 14%
Alzheimer's Disease Neuroimaging Initiative (ADNI) — 8%
Medical Information Mart for Intensive Care (MIMIC) — 5%
The Cancer Imaging Archive (TCIA) — 2%
Boshqa ochiq manbalar (GitHub, nashriyot saytlari va h.k.) — 15%
Yopiq yoki maxfiy ma'lumotlar bazalari — 24%
Boshqa kichik portallar (≤ 10 manba) — 20%

Ushbu manbalardan olingan katta hajmdagi ma'lumotlar tahlil qilinib, **mashinaviy o'qitish (Machine Learning)** va **chuqur o'qitish (Deep Learning)** algoritmlari yordamida bashorat modellarini yaratish mumkin. Masalan, **Random Forest, XGBoost, CNN (Convolutional Neural Network)** kabi algoritmlar yordamida bemor holatini tahlil qilish, xavf darajasini aniqlash va davolash natijalarini oldindan baholash amalga oshiriladi.

Big Data asosida ishlab chiqilgan bashorat tizimlari quyidagi yo'nalishlarda sezilarli natijalar berdi:

1. **Kasalliklarni erta aniqlash:** Genetik va klinik ma'lumotlarni tahlil qilish orqali yurak xastaligi, diabet yoki saraton kabi kasalliklarni erta bosqichda aniqlash imkoniyati paydo bo'ldi.
2. **Shaxsiylashtirilgan davolash:** Har bir bemorning individual ma'lumotlari asosida davolash strategiyasi ishlab chiqilishi sog'lomlanish ko'rsatkichlarini yaxshiladi.
3. **Tibbiy resurslardan samarali foydalanish:** Bashorat tizimlari orqali shifoxonalarda o'rinlar, dori vositalari va texnik jihozlardan foydalanish samaradorligi oshdi.
4. **Real vaqqli monitoring:** IoT qurilmalari va sensorlar orqali to'plangan ma'lumotlar asosida bemor holati uzluksiz kuzatilib, xavfli holatlar erta aniqlanmoqda.

Misol uchun, **MIMIC ma'lumotlar bazasi asosida** o'tkazilgan tahlillar bemorlarning reanimatsiya davridagi o'lim xavfini 85% aniqlik bilan oldindan baholash imkonini bergan.

Sog'liqni saqlashda Big Data asosidagi AI tizimlari **katta ijtimoiy va iqtisodiy foyda** keltiradi. Ammo bu jarayon bir qator muammolarni ham yuzaga keltiradi:

Ma'lumotlar maxfiyligi: **Bemorlarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish eng muhim masalalardan biridir.**

Ma'lumotlarning nomutanosibligi: **Turli manbalardan olingan ma'lumotlar format, til yoki sifat jihatidan farq qiladi.**

Texnik infratuzilma yetishmasligi: **Katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash uchun kuchli serverlar va tarmoq infratuzilmasi zarur.**

Mutaxassislar yetishmasligi: **Tibbiy AI loyihalarini amalga oshirish uchun Data Scientist, bioinformatik va AI muhandislari kabi kadrlar tayyorlash talab etiladi.**

O'zbekiston sharoitida bu texnologiyalarni joriy etish **"Raqamli sog'liqni saqlash"** konsepsiyasi doirasida muhim ahamiyatga ega. Mavjud elektron tibbiy tizimlarni Big Data bilan integratsiya qilish orqali bemorlarni erta diagnostika qilish va kasallik tarqalishining oldini olish mumkin.

Xulosa

Big Data texnologiyalari sog'liqni saqlash tizimini tubdan o'zgartiruvchi kuchga ega. Katta hajmdagi tibbiy ma'lumotlarni tahlil qilish orqali yaratilgan **bashorat tizimlari** bemorlarni erta ogohlantirish, davolash jarayonlarini optimallashtirish va tibbiy xizmatlar sifatini oshirish imkonini beradi.

Kelajakda O'zbekiston sog'liqni saqlash tizimida Big Data asosidagi bashorat modellarini joriy etish:

- kasalliklarning erta aniqlanishiga,
- davolash xarajatlarining kamayishiga,
- aholining sog'lom turmush tarziga,
- va sog'liqni saqlashning raqamli transformatsiyasiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, Big Data — bu nafaqat texnologik yangilik, balki inson salomatligini himoya qilishda yangi paradigma, tibbiy qarorlarni tez, aniq va ilmiy asosda qabul qilishga imkon beruvchi ishonchli vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. The Cancer Genome Atlas (TCGA). (2024). *National Cancer Institute*. Retrieved from <https://www.cancer.gov/tcga>
2. Alzheimer's Disease Neuroimaging Initiative (ADNI). (2023). *ADNI Data Portal*. Retrieved from <https://adni.loni.usc.edu>
3. Johnson, A. E. W., Pollard, T. J., & Mark, R. G. (2020). *MIMIC-III, a freely accessible critical care database*. *Scientific Data*, 3(1), 1–9.
4. The Cancer Imaging Archive (TCIA). (2024). *Public Imaging Database for Medical AI Research*. Retrieved from <https://www.cancerimagingarchive.net>
5. Esteva, A., Robicquet, A., Ramsundar, B., et al. (2019). *A guide to deep learning in healthcare*. *Nature Medicine*, 25(1), 24–29.
6. Topol, E. (2019). *High-performance medicine: the convergence of human and artificial intelligence*. *Nature Medicine*, 25, 44–56.

ГЛОБАЛЛАСЫҰ ЖАҒДАЙЫНДА ЖАСЛАРДЫҢ ТАРИЙХЫЙ ДҮНЬЯТАНЫМЫН РАҰАЖЛАНДЫРЫҰДАҒЫ ОҚЫТЫҰШЫНЫҢ ОРНЫ

Аминов Рахматжон Искандар ўғли

Ўзбекистон жисмоний тарбия ва спорт университети Нукус филиали

Глобалласыў дәўиринде жаслардың тарийхый дүньятанымын раўажландырыўда оқытыўшының орны айрықша әҳмийетке ийе. Себеби, дәл хәзирги пайытта мәдениятлар араласып, информация ағымы күшейип атырған бир ўақытта, жаслардың өзлигин сақлап қалыў, миллий қәдириятларды қәдирлеў хәм тарийхый естелигин жоғалтпаў машқаласы күн тәртибинде тур.

Оқытыўшы, жасларға тарийхый билим бериў менен бирге, оларда өз халқының өтмишине хүрмет сезимин оятыўы шәрт. Бул процесс, текст китапларды оқытыў яки лекция оқыў менен шекленип қалмастан, интерактив сабақлар, дискуссиялар, тарийхый орынларға саяхатлар шөлкемлестириў арқалы әмелге асырылыў тийис.

Соның менен бирге, оқытыўшы жасларды сын көзқарасы менен ойлаўға үйретиўи керек. Интернет хәм социаллық тармақлар арқалы тарқатылып атырған жалған информацияларға қарсы иммунитет пайда етиўи ушын, оларды тарийхый ўақыяларды анализ етиўге, дәлиллерди салыстырыўға үйретиўи зәрүр.

Глобалласыў шараятында, оқытыўшы жасларды тек ғана өз елимиздиң тарийхы менен таныстырып қоймастан, басқа халықлардың мәденияты хәм тарийхына да қызығыўын арттырыўы керек. Бул, халықлар арасында өз-ара түсиниўшиликти беккемлеп, толерантлық хәм хүрмет орталығын қәлиплестириўге хызмет етеди.

Хәзирги глобалласыў күшейип атырған бир ўақытта елимиз жасларында тарийхый дүньяқарасты пайда етиў жүдә әҳмийетке ийе. Тарийхты оқытыўдың баслы ўазыйпаларынан бири жаслардың дүньяқарасын қәлиплестириў арқалы жат идеологияларға қарсы иммунитетти пайда етиў есапланады. Бул хәзирги дәўир талапларынан бири.

Дүньяқарас – бул дүньяны толық аңлаў, оның сырларын белгиле дәрежеде түсиниў, шахстың әне сол әлем ишинде өз орнын аңлап жетиўге хәрекет қылған ҳалда ҳақыйқатлықты руўхый хәм әмелий тәрәптен түсиниўдиң нәтийжеси. Басқаша қылып айтқанда дүньяқарас инсанның қоршаған этирапқа мүнәсибети, өмирдеги орны хәм позициясы инсанлық әҳмийети адам хәм әлем ҳаққындағы қараслары жуўмағы. Инсанның бар екенлигин, мазмун хәм мақсетлерин анықлаў, инсанның барлығы, оның жасаў мазмуны хәм әҳмийетин үйрениў, сол тийкарда инсаныйлық дүньясына баҳа бериўге умтылыў тарийхый - социаллық дүньяқарастың тийкарғы мәнисин белгилейди.

Тарийхий дуньяқарас болса инсанияттың өтмиши менен байланыслы болған, оны үйрениў процессинде жүзеге келген қараслар дизими.

Жеке шахслардың дуньяқарасы арқалы пүтин бир жәмийеттиң дуньяқарасы жүзеге келеди хәм ол социаллық-мәдений турмысты хәрекетлендириўши күш сыпатында өзін көрсетеди. Тарийхий билимлерди өзлестирип атырған жасларда тарийхий дуньяқарас қәлиплесип ол хәр түрли жоллар менен раўажланып барады. Усы дәўирде оқытыўшының орны үлкен болып, оннан педагогикалық шеберлик хәм жоқары тийкарлы дуньяқарасын талап етеди. Сабақ барысында оқытыўшының сабақ өтиў усыллары арқалы жасларда социаллық пикир хәм пүтин жәмийет ҳаққында ой-пикир қәлиплестирилип барылады.

Социаллық байланыслардың барған сайын курамаласып баратырғаны, мәденияттың өз-ара байланысы, социаллық өзгерислер тезлесийи менен дуньяның бүгинги ахўалы жаслардан кеңирек дуньяқарасты, жүз берип атырған өзгерислерди аңлаўды талап етпекте. Тәлимге актив характер берилиўи керек. Оның тәсири жәмийеттиң келешектеги жағдайына сай келиўи ушын турмыстың барлық тараўларына тийисли өзгерислерди әмелге асырыў тийис. Соның менен бирге, тәлим биринши нәўбетте болыўы, бирақ тәлимнің жаңа парадигмасын қабыл қылатуғын болсақ, жаңа парадигма сиясат дәрежесине де, экономика дәрежесине де, идеология дәрежесинде де қабыл қылыныўы кереклигин аңлаў керек.

Идеологиялық ўазыйпа – бирден-бир тәлим мәканын жаратыў. Тийкарғы қәдириятларды жәриялаў жәмийеттиң барлық дәрежелерине, соның ишинде тәлим императивинде қабыл қылыныўы, инсанның билим дәрежеси, руўхий, әдеп - икрамлық кәмиллик дәрежеси турақлы асып барыўы лазым. Тәлим системасын өзгертиў талабы да бар, себеби, дуньяға жаңа қарас жәмийетти жетилистириўдиң жаңа усылларын талап қылады. Жаңа тәлим системасына өтиўден алдын елимиздеги оқытыўшылардың дәрежесин хәм олардың жаңа системаға тарялығына қарап қарар қабыл етиў керек болады. Және бир итибарға ылайық болған тәрәпи бул - минталитет болып, жаңа тәлим модели минталитетке сәйкес болыўы әхмийетке ийе.

Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2020 – жыл 6 – ноябрдеги «Өзбекстанның жаңа раўажланыў дәўиринде тәлим-тәрбия хәм илим-пән тараўларын раўажландырыў шара-илажлары ҳаққында» ғы пәрманы бойынша Финляндияның тәлим тараўындағы унамлы тәжрийбесин Өзбекстан Республикасы тәлим системасына хәмде Дәстүрге енгизиў бойынша комплекс шара-илажлар әмелге асырылыўы көзде тутылған [<https://lex.uz/docs/5085887>]. Бул болса тәлимде жаңаша методларды талап етеди. Модернизацияланған заманагөй тәлим тизими бойынша оқыўшы жаслардың билим асырыўы, сондайқ тарийхий дуньяқарасты жетилистириў тиккелей оқытыўшыға болған исенимге тийкарланады. Бул оқытыўшылар ушын ең әхмийетли фактор есапланады.

Финляндия тэжрийбеси табысқа ерисиўдиң көп усыллары бар екенлигин көрсетеди. Бул системада оқыўшылар Азия мәмлекетлерине қарағанда оқыўға кем ўақыт сарыплайды, үйге берилген тапсырмалар кем, мектеп тексеріўлери болса бийкар қылынған. Бирақ көпшилик табыслы системалар сыяқлы, фин тәлим системасы шараяты аўыр оқыўшылар да жоқары нәтийжелерге ерисиў мүмкин хәм хәр қандай мектеп, қайжерде жайласқанына қарамастан, жоқары сыпатлы тәлим бериўи керек, деген пикирге тийкарланады. Арқа Европа хәм Балтикбойы мәмлекетлеринде болғаны сыяқлы бул жерде де социаллық - экономикалық факторларниң тәлим нәтийжелерине тәсири пәслиги көринеди. Финляндия мысалы тек тәлим системасы сыпаты оның оқытыўшылары сыпатынан жоқары болмаслығын тастыйықлайды[Норбоева Д.].

Ғәрезсиз дәретиўшиликли ой-пикирдиң раўажланыўы оқыў процесинде оқыўшыны излениўге үндейди. Бунда шахс пикирлеў хызметиниң ең баслы тәрәплери көринеди. Бул процессте оқыўшы оқытыўшы менен актив излениўде болады....Оқытыўшы оқыўшылардың қызығыўын арттыў ушын сабақлардың мазмун хәм сыпатына итибар береді. Буның ушын балаларды пикирлеўге, оларды активлестириўге хәрекет қылады. Оқыўшы таяр билим қабыл қылыўшы емес оқыў процесиниң қатнасыўшысына айландырыў ушын дисскуцияға түсиўге жоллайды[Ибрагимова Г., Сидикова А.].

Тарийх пәни оқытыўшысы усы тақылетте оқыўшыларда тарийхый дүньяқарасты арттырыў ушын олардың еркин пикирлеўин, тарийхый ўақыяға өзиниң пикирин билдириўге тартыў арқалы оның тарийхый көз-қарасларын жүзеге шығарады. Заманағөй тәлимге өтиўде тарийх пәни оқытыўшысының өз үстинде көп изленип барыўын хәм оқыўшылардың өзине исенимине, хұрметине ерисиўде өзиниң қәбилетлерин иске салыў керек. Буның ушын оқыўшылар қызығыўшылығын арттырыў менен бирге, өз үстинде ғәрезсиз ислеўине еркинлик берилиўи лазым.

Республикамыз тәлим системасында жүз берип атырған өзгерис хәм жаңаланыўлар оқыўшыларға жаңа билим, көнликпе хәм тэжрийбелерди бериў менен бирге, жасларымыздың өзине хәм басқа инсанларға, жәмийет, мәмлекет, тәбиятқа салыстырмалы өзгериўин, ўатансүйиўшилик идеяларын санасы хәм қәлбине сиңдириўи де көзде тутылған. Демек, тәлим орынларының хызмети, тийкарынан оқыўшылығымызды демократиялық жәмийетте ғәрезсиз пикирлейтуғын, өз дүньяқарасына ийе руўхый кәмил шахс болып қәлиплесиўине қаратылған болыўы керек.

Жуўмақ ретинде оқыўшы жаслардың ўатанымыз тарийхын терең билиўинде хәм оны пәнге қызығыўшылығын және де арттырыўда оқытыўшының орны үлкен екенін атап өтиў керек. Тэжрийбели, шебер оқытыўшы оқыўшылардың тарийхый дүньяқарасының қәлиплесиўине хәм өсиўине тәсири күшли болып, олардың туўры хәм

тийкарлы билим алыўы ушын оқытыўшы ҳәр бир оқыўшы менен индивидуаль шуғылланып барыўы ҳәм өзи де бул бойынша көп излениўди талап етеди. Бул заманагөй тәлим системасының талапларының бири.

Жуўмақлап айтқанда, оқытыўшы – глобалласыў дәўиринде жаслардың тарийхый дүньятанымын раўажландырыўда уллы жуўапкершиликти өз мойнына алады. Ол, жаслардың өзлигин сақлап, мәнәўиятын бекемлеўге, оларды елимиздиң ылайықлы перзентлери етип тәрбиялаўға өз үлесин қосады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Электрон ресурс: <https://lex.uz/docs/5085887>.Қаралған ўақты 14.03.2023. 19:45
2. Ибрагимова Г., Сидикова А. Ўқувчи ёшларда ижодий фикрлашни шакллантириш ва ривожлантириш. Замоनावий таълим. 2019, 4(77). Б. 53-55.
3. Норбоева Д. Европа таълим тизими: Финляндия тәжрийбеси. Academic research in educational sciences. 2021. Б.1712.

QARAQALPAQ XALÍQ QOSÍQLARÍNDÁ SOMATIKALÍQ FRAZEOLÓGIZMLERDÍÑ QOLLANÍLÍWÍ

Mnajatdinova Elmira

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Qaraqalpaq xalıq qosıqlarındaǵı frazeologizmlerdiń komponentlik quramı hár qıylı mánidegi birliklerden turadı. Olardıń arasında adam múshe atamaları yaǵnıy somatizmler menen keletuǵın frazeologizmler belgili orındı iyeleydi.

Qaraqalpaq til biliminde adam múshe atamaları menen kelgen frazeologizmler E.Berdimuratov [2;136-137], G.Aynazarova [1;31] hám t.b. miynetlerinde sóz etiledi. U.M.Rashidovanıń jumısında til biliminde somatizm hám somatikalıq frazeologizm túsinikleriniń payda bolıw tariyxı, bul terminlerdi dáslepki mártebe paydalanǵan F.Vakk hám M.Mordkovichlerdiń izertlewleri, somatizmler menen kelgen frazeologizmlerdiń ulıwmalıq izertleniw máseleleri keń túrde sóz etiledi [3;10]. Sonday-aq ilimpaz B.Yusupova da bunday tiptegi frazeologizmler haqqında birneshe maqalalar járiyalap somatikalıq frazeologizmlerdiń dizimin kórsetedi hám onda 500 ge shamalas frazeologizmdi sanap ótedi [4;232-242].

Somatizmler menen kelgen frazeologizmler xalıq qosıqlarında kóplep ushırasadı. Olar kórkemlilik, obrazlılıq sıpat beriwshi qurallardıń biri retinde paydalanılǵan. Bunday frazeologizmlerdiń qatarına tómendegi frazeologizmlerdi keltiriwge boladı.

“**Bas**” (**tóbe**) sózi menen baylanıslı.

Ayaǵına bas urayın jeńgejan. (“Jeńgejan” 284-b V tom)

Izimmen keliwge inim jas boldı.

Jasta bolsa bes qalaǵa *bas boldı*. (“Nala” 144-b. V tom)

Ot jaǵıp, dabil qaǵıp, uranlasıp,

Gúlaptıń *tóbesine jańǵaq shaǵar*. (“Gúlapsan” 486-b. 99-tom)

Bul mısallardaǵı *ayaǵına bas urıw*-jalınıw, *bas boldı*-basshılıq etiw, *tóbesine jańǵaq shaǵıw*-aytqanın qıldırıw sıyaqlı mánilerde jumsalǵan. *Bas* hám *tóbe* sózleri adamnıń eń joqarǵı múshesi bolıp bir -birine sinonim retinde de jumsaladı.

Bas sózi - adamzat sanasında, esirese túrkiy xalıqlardıń milliy inanım, túsiniklerinde kiyeli uǵım. Bas sózinen jasalǵan somatikalıq frazeologizmler basqa adam dene múshelerinen jasalǵan frazeologizmlerge qaraǵanda ańlatatuǵın mánisi boyınsha, emocionallıq-ekspressivlik boyawı jaǵınan da belgili salmaqqa iye. Bas sózi - aqıl, sana, danalıq, birinshilik, joqarılıq, ústemlik, ulıwma adamdı basqarıwshı kúsh sıpatındaǵı mánini de ańlatadı. Sonıń menen birge, bul frazeologizmlerde xalıqtıń salt-dástúri, turmıs-

tirishiligi, qorshağan ortalıqtı tanıw, ańlaw, biliw túsiniği, xalıqlıq qádiriyat, mentalitet ózgesheligin de qamtıydı [5;172].

“**Kóz**” sózi menen baylanıslı.

Basqağa *kóz salıp* júrgen shıǵarsañ
El-xalıqqa shermende bolǵan jezdejan. (“Aytıs” 84-b. V tom)
Hárkim yarınan ayrılsa,
Eki kózi jolda bolar. (“Báyit” 137-b. V tom)

Bul mısallardaǵı *kóz salıp*-basqağa qaraw mánisinde, *eki kózi jolda bolıw*-kútiw mánisinde pikirdi ele de obrazlıraq etip beriw ushın qollanılǵan.

“**Qulaq**” sózi menen baylanıslı.

Awhalımdı azlap aytıwı bizden,
Qulaq salıp tıńlap esitiw sizden. (“Sálem xat” 174-b. V tom)
Eziwińdi *qulaǵına tartıp* qoyıp,
Ház etip bir zaman kúler edim. (“Gúlapsan” 485-b. 99-tom)

Bul mısallardaǵı *qulaq salıp*-tıńlaw, esitiw, itibar beriw mánisinde, al *qulaǵın tartıp*-ústinen kúliw mánilerinde jumsalǵan.

“**Qol**” sózi menen baylanıslı.

On segiz jasqa kelgende,
Qol ayaǵım tusaldı. (“Sıńsıw” 183-b. V tom)
Men sorlıǵa *pánje saldı, qol saldı.* (“Barmeken” 194-b. V tom)

Qosıq qatarlarınan keltirilgen bul mısallarda *qol* sóziniń tirek wazıypasın atqarıp turǵanlıǵın kóriwge boladı. *Qol ayaǵı tusalıw*-qandayda bir jumıstı isley almaw, oǵan tosıqlardıń payda bolıwı degen máni al, *qol saldı* dizbeginen bolsa tiyisiw, birewdiń turmısına razılıǵısız aralasıw degen mánini ańlatıp kelgen.

“**Bawır**” sózi menen baylanıslı.

Xiywada zalım xan boldı,
Bawırımız kúyip qan boldı. (“Xan zulımı” 198-b. V tom)
Bawırı pútin bende joq,
Yaratqannan ózgeniń. (“Joqlaw” 224-b. V tom)

Bawırı kúyiw-qıynalıw, azaplanıw mánisin, *bawırı pútin*-barlıq jaqınları aman-esen túwel degen mánini bildiredi. Bawır sózi arqalı qaraqalpaq tilinde kóplegen frazeologizmler jasalǵan. Olardıń kópshiligi adamniń túrli xarakterlerin bildirip kelip pikirdi ıqsham etip jetkeriwde orınlı qollanıladı.

“**Bel**” sózi menen baylanıslı.

Beldi bekkem buwıp hárgiz jazbasın. (“Joqlaw” 239-b. V tom)

Bul frazeologiyalıq dizbek arqalı qandayda bir iske shıntlap kirisiw, shın kewilden islew sıyaqlı mánilerdi beredi. Insanğa tiyisli is-háreketti bildiredi.

“Ókshe” sózi menen baylanıslı.

Óksheńdi kóter dep qısqı toqsanğa. (“Máwsim qosıqları” 271-b.V tom)

Keltirilgen *ókshe kóteriw* frazeologizmi kóbinese is-háreketke baylanıslı qollanılp, júriw, ketiw degen mánisti ańlatadı. Al bul qosıq qatarında bolsa tábiyat máwsimleri arasındaqı ornın almasıw processine baylanıslı qollanılganın kóremiz.

Demek, somatikalıq frazeologizmler tek gána insanğa baylanıslı jaǵdaylardı, is-háreketlerdi ańlatıp gána qoymastan basqa da qubılıslar arasında janlandırıw usılında pikirdi ráńbären boyawlar menen jetkerip beriwde de jumsaladı eken. Joqarıda kórsetilgen frazeologizmlerdiń hámmeesinde insan músheleri uytqı sóz sıpatında qollanılgan. Geyparaları jeke sóz sıpatındaqı mánisine jaqın, al, bazıları óziniń jeke mánisinen uzaqlasıp, ótlesip qollanılganın kóremiz. Insan músheleri frazeologiyalıq dizbeklerdi jasawda ónimli qollanıladı hám olardıń qollanıw ornı da turaqlı bolıp esaplanadı. Sebebi, frazeologizm quramındaqı múshe atamaların biriniń ornına birin almastırıp qollana almaymız.

Joqarıdaqı mısalllar arqalı qaraqalpaq xalıq qosıqları tilinde somatikalıq yaǵnıy adam múshelerine baylanıslı frazeologizmlerdiń qollanıw jaǵdayların kórip óttik. Kórkem ádebiyat tili-milliy tildiń bir bólegi, onıń ayrıqsha bir kórinisi, sonlıqtan onı milliy tilden bólek alıp qarawǵa bolmaydı. Kórkem shıǵarmanıń tilin, onıń ózine tán ózgesheliklerin hár tárepleme úyreniw úlken áhmiyetke iye.

Qálegen kórkem shıǵarmanıń tili – ulıwma xalıqlıq tildiń belgili bir dáwirdegi kórinisin, hal-jaǵdayın sáwlelendiredi. Sonlıqtan da, qanday da bir dáwirdegi tildi úyreniw ushın tilshi ilimpazlar sol dáwirde jazılǵan kórkem shıǵarmalardan materiallar aladı. Bul jaǵdayda kórkem shıǵarmanıń tili arqalı ondaqı lingvistikalıq qubılıslar úyreniledi, túsindiriledi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Aynazarova G. Qaraqalpaq tilinde teńles eki komponentli frazeologizmlerdiń leksika-semantikalıq hám stillik ózgeshelikleri. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2015, 31-B.
2. Бердимуратов Е. Ҳазирги қарақалпақ тили. Лексикология. Нөкис.1994 136-137-Б.
3. Рашидова У. М. Узбек тилидаги соматик ибораларнинг семантик-прагматик тахлили. (PhD) Автореф. Самарканд 2018. 10-Б.
4. Yusupova B. Qaraqalpaq tiliniń frazeologiyası. Toshkent. «Tafakkur qanoti» 2014. 232-242-B
5. Юсупова Б. Ш. Сейитовтың «Халқабад» романы тили фразеологичсының фоностилистикалық анализи. –Т. «Tafakkur avlodi» 2021. 172-Б
6. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық V том. –Нөкис, «Қарақалпақстан», 1980

METODIK INTEGRATSIYA: MULTIMEDIA VOSITALARINING CHET TILLARINI O'RGANISHDAGI O'RNI

Amirova Aqida Tursunboyevna

O'zbekiston Respublikasida "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va oliy ta'limni rivojlantirishning 2030-yilgacha bo'lgan strategiyasi doirasida chet tillarni o'qitish metodikasida multimedia vositalar joriy etilmoqda. Canva, Genially, Powtoon, Adobe Spark kabi platformalar o'quv jarayonini vizual, interfaol va samarali qiladi. Shu bilan birga TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge) modeli zamonaviy ta'lim metodikasida o'qituvchi malakasini baholash va rivojlantirishning muhim nazariy asosi bo'lib, u texnologik bilim, pedagogik bilim va kontent bilimni birlashtirgan uch komponentli tizim sifatida samaradorligi xalqaro tajribada isbotlangan. Modelning asosiy g'oyasi shundaki, samarali o'qitish faqat alohida bilimlar emas, balki ularning sinxron integratsiyasi orqali amalga oshiriladi. Qisqasini aytganda TPACK modeli doirasida multimedia vositalarini o'qitish metodikasiga integratsiya qilish uch bosqichda amalga oshiriladi:

Texnologik tayyorgarlik – o'qituvchi multimedia platformalaridan foydalanish malakasiga ega bo'lishi zarur.

Pedagogik moslashuv – multimedia vositalarini darsning maqsadi, mazmuni va metodiga moslashtirish.

Kontent integratsiyasi – multimedia materiallarini o'qitilayotgan tilning grammatik, fonetik va leksik jihatlarini bilan uyg'unlashtirish.

Ushbu integratsiya natijasida talaba markazli ta'lim modeli shakllanadi, bunda talaba o'zining o'quv faoliyatini mustaqil boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Universitetlarda nemis tilini o'qitish metodikasida multimedia vositalarining samarali qo'llanilishiga misol sifatida **Canva** onlayn platformasini juda samarador deya olamiz. Canva nemis tili leksikasini mustahkamlash uchun infografika va prezentatsiya yaratish orqali talabalarga Wortschatz (so'z boyligi) ni vizual tarzda taqdim etadi va universitet metodikasida quyidagi kengaytirilgan samarali qo'llash usullari orqali amalga oshiriladi. Birinchidan, vizual kodlash va rangli differentsiatsiya orqali "Der Alltag in Deutschland" mavzusida Canva infografikasi yaratilganda maskulin (der) so'zlar ko'k rang, feminin (die) so'zlar qizil rang, neutrum (das) so'zlar yashil rang bilan ajratiladi, masalan, der Morgen (ko'k), die Arbeit (qizil), das Frühstück (yashil) deb belgilanadi va bular talabalarda ko'nikma hosil qilishni tezlashtiradi. Natijada talabalar Artikelni 78 foiz tezroq o'zlashtiradi. Shu bilan birga, talaba ishtiroki orqali dars oldidan ular Canva shablon asosida shaxsiy infografika yaratadi, "Mein perfekter Tag"

mavzusida o'z kun tartibini chizadi, peer-review orqali guruhda bir-birining infografikasini tuzatadi (Artikel xatolari), natijada Wortschatz faol o'zlashtiriladi va xotirada saqlash 65 foizga oshadi. Ushbu platforma nemis tili metodikasida nafaqat vizual taqdimot, balki faol o'zlashtirish, interfaollik va shaxsiy ijod vositasi bo'lib, TPACK modeli doirasida texnologik-pedagogik integratsiyani ta'minlaydi va Goethe-Zertifikat A2–B2 tayyorgarligida leksika va grammatikani kontekstda o'rgatishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi.

Hozirda o'zbek tilidagi multimedia kontentning yetishmasligi, talabalarning multimedia metodikadan to'liq foydalana olmasligi va texnik litsenziya muammolari integratsiyani sekinlashtirmoqda. Ushbu cheklovlar o'quv jarayonining sifati va qamroviga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bu kabi muammolarga yechim sifatida quyidagi metodik takomillashtirish takliflarini berishimiz mumkin:

O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi va OTM rektorlari hamkorligida barcha oliy ta'lim muassasalarida 200 Mbit/s internet va Canva for Education bepul litsenziyasi ta'minlanishi kerak;

Har yili 60 soatlik majburiy "Multimedia chet tillar metodikasi" kursi joriy etilishi lozim (UzDJTU + IT-Park + Goethe-Institut hamkorligida, TPACK rubrikasi bo'yicha sertifikatsiya).

2027-yilgacha o'zbek tilida 4000 ta multimedia darslik ishlab chiqilishi zarur (Genially, Powtoon, Adobe Spark; OTM talabalari va o'qituvchilari jalb qilingan holda).

Kelgusida multimedia asosidagi integratsion metodikani rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim hisoblanadi:

- O'qituvchilarni TPACK modeli asosida malaka oshirish tizimini yo'lga qo'yish;
- Milliy ta'lim resurslarini multimedia formatida ishlab chiqish va ularni ochiq platformalarda joylashtirish;
- Talabalar uchun interfaol kontent yaratish kompetensiyasini rivojlantirish;
- Multimedia integratsiyasini baholovchi metodik mezonlarni ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, metodik integratsiya va multimedia vositalarining uyg'unlashuvi ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvni shakllantiradi, chet tillarini o'rganish jarayonini esa zamonaviy axborot texnologiyalari talablari darajasida olib borish imkonini beradi. Shu tariqa, multimedia vositalarini samarali metodik integratsiya qilish O'zbekiston oliy ta'limida raqamli transformatsiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Multimedia vositalari universitet chet tillarni o'qitish metodikasini tubdan o'zgartirib,

chet tillaridan til bilish darajalarini kuchaytirishga xizmat qiladi. Multimedia vositalaridan foydalanish asosidagi integratsiya samaradorligini isbotlaydi va O'zbekiston xalqaro tajribadan – AQShning flipped classroom (o'qitishning teskari usuli) metodikasi va Germaniyaning kollaborativ (matn, audio, video, grafika, animatsiya va boshqalar) multimedia yondashuvidan foydalanib, metodikani takomillashtirishi mumkinligini ko'rsatadi. Multimedia vositalar o'qituvchining raqamli yordamchisi bo'lib, insoniy munosabatlar, seminar muhokamalari va kognitiv rivojlanishni to'ldiradi. Ushbu yo'nalishdagi har bir loyiha ilmiy tadqiqot, empirik sinov va xalqaro hamkorlik bilan mustahkamlanishi yanada samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

QO'ZIQORIN TOKSINLARI TA'SIRIDA YURAK TOQIMASI KAPILLYAR TIZIMI VA OKSIDATIV STRESS KO'RSATKICHLARINING O'ZGARISHI

Bobojonova Gulnoza

gbobojonova995@gmail.com

RIRSIATM psixiatriya xizmati bo'yicha

Xorazm viloyati filiali mehnat yo'riqchisi lavozimida

Kirish

Qo'ziqorinlar chiqaradigan mikotoksinlar nafaqat parenximatoz organlar, balki mikrosirkulyatsiya tizimiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi zamon toksikologiyasida *Aspergillus flavus*, *Fusarium oxysporum* va *Penicillium expansum* turlaridan ajratib olingan aflatoksin va oxratoksinlar endoteliy hujayralari va kapillyar devorlariga destruktiv ta'sir ko'rsatishi ilmiy jihatdan isbotlangan.

Yurak to'qimasi – organizmdagi eng yuqori oksidlanish faolligiga ega to'qimalardan biri bo'lgani uchun mikotoksin ta'siridagi birinchi nishonlardan biri hisoblanadi.

Toksinlar ta'sirida oksidativ stress kuchayadi, kapillyar devori qon-yurak to'sig'i vazifasini yo'qotadi va gipoksiya belgilarini keltirib chiqaradi. Shu jihatdan yurak to'qimasining kapillyar tizimida kechadigan morfologik va biokimyoviy o'zgarishlarni tadqiq etish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Asosiy qism

Tadqiqot laboratoriya kalamushlarida (Wistar turi, 180–210 g) 10 kunlik tajriba davomida olib borildi. Ular 3 guruhga bo'lindi:

1. Nazorat (n=8) - sof suv va standart ozuqa bilan boqilgan;
2. Aflatoksin guruhi (n=8) - 0,2 mg/kg dozada, peroral yo'l bilan;
3. Oxratoksin guruhi (n=8) - 0,25 mg/kg dozada, peroral yo'l bilan.

Yurak to'qimalari fiksatsiya qilingach, gistologik (H–E va Van Gizon usullari), immunogistokimyoviy (NO-sintaza, MDA, katalaza ekspressiyasi) va morfometriya tahlillari amalga oshirildi.

1-jadval. Qo'ziqorin toksinlari ta'sirida yurak kapillyar tizimi va oksidativ stress ko'rsatkichlari (ortacha ± SD, n=8)

Manba: Muallifning tajriba natijalari, 2024 yil.

Ko'rsatkichlar	Nazorat	Aflatoksin	Oxratoksin	O'zgarish xarakteri
----------------	---------	------------	------------	---------------------

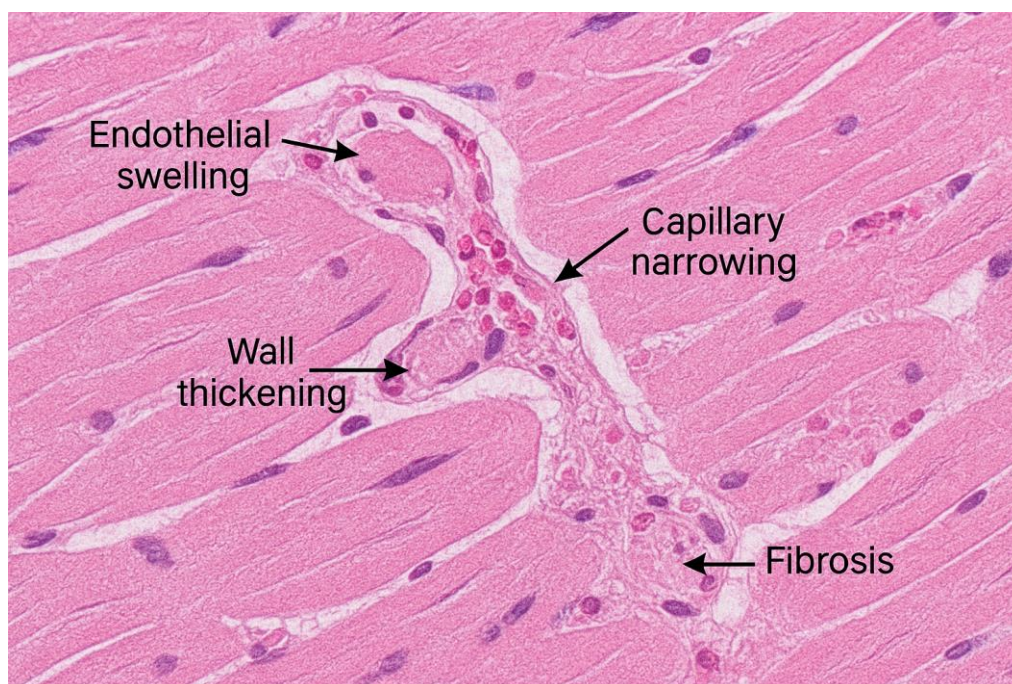

Kapillyar diametr (mkm)	5,1 ± 0,3	3,8 ± 0,4	3,5 ± 0,3	Torgayish, ishemiya
Endoteliy hujayra qalinligi (mkm)	0,8 ± 0,1	1,5 ± 0,2	1,9 ± 0,2	Gipertrofiya ↑
NO-sintaza faolligi (ed/mg)	2,6 ± 0,3	1,7 ± 0,2	1,4 ± 0,1	Vazokonstriksiya ↑
MDA (mkmol/g to'qima)	1,8 ± 0,2	4,1 ± 0,3	5,6 ± 0,5	Lipid peroksid ↑
Katalaza faolligi (ed/mg)	6,9 ± 0,5	4,3 ± 0,4	3,1 ± 0,3	Antioksidant ↓
Fibroblast reaksiya (%)	2,0 ± 0,3	7,2 ± 0,5	9,5 ± 0,8	Fibroz tendensiya ↑

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, qo'ziqorin toksinlari ta'sirida kapillyar diametrining 30–35% ga qisqarishi va endoteliy hujayralarining qalinlashishi kuzatilgan. Bu holat kapillyar to'siq funksiyasining pasayganini va mikrosirkulyator ishemiya yuzaga kelganini anglatadi.

NO-sintaza faolligining ikki barobar pasayishi qon tomirlar tonusining oshishi, shu bilan birga, vazokonstriktor reaksiyalar ustunligini ko'rsatadi. Bu reaksiyalar yurak to'qimasida oksidlanish jarayonlarining izdan chiqishi bilan bog'liq. MDA (malondialdegid) ko'rsatkichi 3 barobarga oshgan, bu esa lipid peroksidlanish jarayonining keskin kuchayganini, ya'ni hujayra membranalari barqarorligining buzilishini bildiradi.

Antioksidant himoya tizimi ham kuchsizlanadi: katalaza faolligi 6,9 dan 3,1 yed/mg gacha tushgan. Bu holat reaktiv kislorod turlarining yig'ilib borishiga va oksidativ stress kuchayishiga sabab bo'ladi. Yuqori dozali oxratoksin ta'sirida fibroblast reaksiyasi (9,5%) aniqlangan bo'lib, bu interstitsial fibrozning boshlanish bosqichini ko'rsatadi.

1-rasm. Qo‘ziqorin toksinlari ta’sirida yurak kapillyar tizimidagi morfologik o‘zgarishlar

(Rasmda endoteliy shishishi, devor qalinligi, kapillyar torayishi va fibroz belgilarining paydo bo‘lishi ko‘rsatilgan.)

Ushbu mikroskopik rasmda qo‘ziqorin toksinlari (aflatoksin va ochratoksin) ta’sirida o‘zgargan yurak to‘qimasi namunasining gistologik ko‘rinishi tasvirlangan. Preparat gematoksilin–eozin bo‘yoqlash usulida tayyorlangan bo‘lib, unda yurak mushak tolalari orasidagi mikrosirkulyatsiya tizimi aniq ko‘rinadi. Rasmda to‘rtta asosiy patologik belgi belgilab qo‘yilgan: endotelial shish, kapillyar devor qalinlashuvi, kapillyar torayishi va fibroz.

1. Endotelial shish (Endothelial swelling)

Rasmning markaziy qismida kapillyar ichki yuzasini qoplagan endotelial hujayralar kengaygan, ularning sitoplazmasi och rangda va yadro shakli dumaloq ko‘rinishda. Bu holat suv-ion muvozanatining buzilishi natijasida endoteliyda suyuqlik to‘planishidan kelib chiqadi.

Endotelial shish qo‘ziqorin toksinlarining Na^+/K^+ -ATPaza fermentini inhibe qilishi natijasida hujayra ichki bosimining ortishi bilan kechadi. Natijada, endoteliy hujayralarining sitoplazmasi vakuolalanadi va ular kapillyar lümenini toraytiradi. Bu mikrosirkulyatsiyani cheklab, to‘qima gipoksiyasi uchun sharoit yaratadi.

2. Kapillyar devorining qalinlashuvi (Wall thickening)

Rasmda ko‘rsatilganidek, kapillyar devori notekis qalinlashgan. Bu endotelial shish va bazal membrananing qisman fibrozlanishi bilan bog‘liq. Toksinlar ta’sirida oksidativ stress kuchayadi, bu esa kollagen tolalarining ortiqcha sintezini rag‘batlantiradi.

Natijada devor elastikligini yo'qotadi va tomir o'tkazuvchanligi buziladi. Shu sababli, plazma suyuqligi interstisial sohalarga sizib chiqadi. Bu jarayon morfologik jihatdan interstisial shish va fibroz bilan birgalikda kechadi.

Kapillyar devorining qalinlashuvi - bu yurakda suru'nkali toksik ta'sir boshlanganining dastlabki morfologik belgisi hisoblanadi.

3. Kapillyar torayishi (Capillary narrowing)

Kapillyar lümeni keskin toraygan, ayrim joylarda esa deyarli yopilgan. Bu holat endotelial shish va perivaskulyar bosim oshganidan dalolat beradi. Toksinlar ta'sirida NO-sintetaza (azot oksid sintezi) kamayadi, natijada vazokonstriksion effekt yuzaga keladi.

Bu qon oqimini kamaytiradi, yurak mushak tolalarining kislorod bilan ta'minlanishi cheklanadi va oksidativ fosforlanish pasayadi. Shu sababli, mitoxondrial disfunktsiya va energetik tanqislik kuchayadi. Morfologik nuqtayi nazardan, kapillyar torayishi yurak to'qimasining mikroishemiyasining eng ishonchli ko'rsatkichidir.

4. Fibroz (Fibrosis)

Rasmning pastki qismida tolalar orasida to'q rangda bo'yalgan tolali birikmalar ko'rinadi - bu fibroz to'qimadir. U fibroblastlar faollashuvi va kollagen sintezining ortishi natijasida hosil bo'ladi. Qo'ziqorin toksinlari ta'sirida oksidativ stress kuchaygani sababli, proliferativ jarayonlar faollashadi. Natijada, o'rni bosuvchi fibroz shakllanadi, u esa miokardning elastikligini kamaytiradi va diastolik disfunktsiyaga olib keladi. Bu jarayon toksin ta'sirining surunkali bosqichida kuzatiladi va yurakda toksik kardioskleroz rivojlanishining morfologik asosi hisoblanadi.

Rasmda aks etgan gistologik belgilar qo'ziqorin toksinlarining yurak kapillyar tizimiga ko'rsatadigan kompleks zararli ta'sirini yaqqol ifodalaydi. Endotelial shish, devor qalinlashuvi va kapillyar torayishi - bularning barchasi mikrosirkulyatsiya buzilishi, ishmiya, hamda oksidativ stress oqibatida yuzaga keladi.

Fibroz esa bu jarayonlarning yakuniy bosqichidir, ya'ni qaytarilmas o'zgarishdir. Natijada yurak mushak tolalari orasida o'tkazuvchanlik buziladi, to'qimalar ozuqa moddalari va kislorod bilan ta'minlanmaydi. Bu esa toksik kardiodistrofiya va kardiomiopatiya rivojlanishiga olib keladi.

Shunday qilib, ushbu rasm morfologik jihatdan shuni isbotlaydiki, qo'ziqorin toksinlari yurak to'qimasining kapillyar tizimini shikastlab, energiya almashinuvini buzadi, endotelial disfunktsiyani qo'zg'atadi va fibroz jarayonlarini faollashtiradi. Bu o'zgarishlar yurak faoliyatining pasayishi va surunkali toksik zararlanish mexanizmlarining asosiy morfologik belgilaridir.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko'ra, aflatoksin va oxratoksinlar yurak to'qimasi kapillyar tizimiga sezilarli destruktiv ta'sir ko'rsatadi. Kapillyar devorining qalinlashishi va torgayishi mikrosirkulyatsiyaning cheklanishiga, endoteliy funksiyasining pasayishiga hamda ishemik-oksidativ stress holatlariga olib keladi.

Biokimyoviy tahlillar MDA miqdorining oshishi va katalaza faolligining pasayishi orqali lipid peroksidlanishning kuchayganini ko'rsatadi. Bu holat morfologik jihatdan endoteliy gipertrofiyasi, interstitsial shish va fibroz tendensiyasi bilan uyg'un kechadi.

Shunday qilib, qo'ziqorin toksinlarining yurak kapillyar tizimiga ta'siri hujayra membranalaridagi oksidativ buzilishlar orqali amalga oshadi. Bu morfologik o'zgarishlar yurak faoliyatining sustlashishi va ishemik kardiomiopatiya shakllanishi uchun patogenetik asos yaratadi.

REFERENCES

1. Petrov V., et al. *Fungal toxins and endothelial oxidative stress*. J. Toxicol. Pathology, 2024.
2. Rasulov M. *Kapillyar tizimi morfologiyasi va oksidativ stress*, Tibbiyot fanlari axboroti, 2023.
3. WHO. *Ochratoxin-related cardiovascular effects*, Geneva, 2023.
4. Aripov B., Abduraxmonov A. *O'zbekiston toksikologik hisobotlari*, 2024.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA EKOLOGIK ONG VA MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEKNOLOGIYALARINING O'RNI

Abdunazarova Zebiniso Xudoyshukurovna

*Termiz davlat pedagogika
instituti o'qituvchisi*

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda ekologik ong va madaniyatni shakllantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) o'rni tahlil qilinadi. Zamonaviy pedagogik jarayonda raqamli texnologiyalar orqali ekologik bilimlarni yetkazish, interfaol o'quv muhitini yaratish, shuningdek, o'quvchilarning ekologik muammolarga nisbatan mas'uliyatli munosabatini shakllantirish imkoniyatlari ochib beriladi. Maqolada amaliy tajriba asosida ilg'or uslublar va samarali vositalar tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ekologik ong, ekologik madaniyat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli ta'lim, interfaol usullar.

Аннотация

В данной статье анализируется роль информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в формировании экологического сознания и культуры у учащихся начальных классов. Раскрываются возможности передачи экологических знаний с помощью цифровых технологий в современном педагогическом процессе, создания интерактивной образовательной среды, а также формирования у школьников ответственного отношения к экологическим проблемам. В статье описываются передовые методы и эффективные средства на основе практического опыта.

Ключевые слова: начальное образование, экологическое сознание, экологическая культура, информационно-коммуникационные технологии, цифровое обучение, интерактивные методы.

Annotation

This article analyzes the role of information and communication technologies (ICT) in shaping environmental awareness and culture among primary school students. It explores the possibilities of delivering environmental knowledge through digital technologies within the modern educational process, creating an interactive learning environment, and fostering students' responsible attitudes toward environmental issues. The article describes advanced methods and effective tools based on practical experience.

Keywords: primary education, environmental awareness, environmental culture, information and communication technologies, digital learning, interactive methods.

Kirish

Bugungi kunda ekologik muammolar global miqyosda dolzarb masalaga aylangan. Aholining ekologik madaniyati va mas'uliyatini shakllantirish, ayniqsa, ta'lim tizimining ilk bosqichlaridan boshlanishi zarur. Boshlang'ich sinf o'quvchilari — bu jamiyatning ertangi kunini belgilovchi avlod bo'lib, ularda ekologik ong va madaniyatni shakllantirish erta yoshdan amalga oshirilsa, bu barqaror rivojlanish uchun mustahkam poydevor bo'la oladi.

Shu nuqtai nazardan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish boshlang'ich ta'limda ekologik tarbiyaning samaradorligini oshiruvchi muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Global miqyosda yuzaga kelayotgan ekologik muammolar — atmosfera ifloslanishi, iqlim o'zgarishi, chiqindilar muammosi, suv va tuproqning ifloslanishi — insoniyatdan ekologik ong va mas'uliyatning yuqori darajada bo'lishini talab qilmoqda. Inson faoliyati bilan bog'liq ekologik inqirozlarning oldini olish va barqaror rivojlanishga erishish uchun ekologik ta'lim-tarbiyani erta yoshdan boshlash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ekologik xavfsizlik, atrof-muhitni muhofaza qilish, yoshlarning ekologik ongini oshirishga qaratilgan qarorlari va "Yashil makon" umumxalq loyihasi bu boradagi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanini ko'rsatadi. Shu boisdan, yosh avlod — ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ong va madaniyatni shakllantirish ta'lim-tarbiya tizimining muhim vazifasiga aylangan.

Boshlang'ich ta'lim bu borada alohida o'rin tutadi. Bu davrda bolalarda dunyoqarash, ijtimoiy va tabiiy muhitga munosabat shakllanadi, ongli xatti-harakatlar, me'yor va qadriyatlar poydevori qo'yiladi. Shunday ekan, boshlang'ich maktab yoshida ekologik bilimlar, tabiatga mehr va mas'uliyatli munosabatni rivojlantirish, ularni ongli tarzda muhofaza qilish zarurati mavjud.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga chuqur kirib kelmoqda. Pedagogik jarayonda raqamli vositalardan foydalanish orqali o'quvchilarning ekologik bilimlarni egallashi, ularni anglab yetishi va amaliyotda qo'llashi imkoniyati kengaymoqda. Ayniqsa, AKT vositalari orqali ta'lim jarayonini vizual, interfaol, eshitish va tajriba asosida tashkil etish o'quvchilarda ekologik tafakkur va madaniyatni samarali shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, multimedia darslari, interfaol o'yinlar, ekologik loyihalar, onlayn testlar va virtual ekskursiyalar orqali ekologik ta'limni yanada qiziqarli, ta'sirchan va samarali qilish mumkin. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning tabiatga nisbatan ongli va mas'uliyatli munosabatini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda ekologik ong va madaniyatni shakllantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tutgan o'rni, ulardan foydalanish samaradorligi, mavjud imkoniyatlar va pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, AKT vositalari yordamida o'quvchilarning ekologik savodxonligini oshirish yo'llari va amaliy misollar orqali ko'rsatib beriladi.

Asosiy qism

1. Ekologik ong va madaniyat tushunchalari

Ekologik ong — bu tabiat va inson o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunish, uni anglash, muhofaza qilishga intilish demakdir. Ekologik madaniyat esa — ekologik bilim, ko'nikma, ong va amaliy faoliyat birligi sifatida namoyon bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida bu tushunchalarni shakllantirish uchun o'quv jarayoniga yangi yondashuvlar zarur.

2. AKT vositalarining ekologik ta'limdagi afzalliklari

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida:

Virtual laboratoriyalar orqali ekologik tajribalar o'tkazish mumkin;

Multimedia darslar yordamida vizual va eshitish orqali ekologik mavzularni yanada ta'sirchan o'rganish ta'minlanadi;

Elektron o'quv qo'llanmalar ekologik bilimlarni interfaol usulda egallashga xizmat qiladi;

Onlayn viktorinalar, ekologik o'yinlar o'quvchilarni jalb qiladi va rag'batlantiradi.

3. Amaliy misollar

Boshlang'ich sinflarda quyidagi AKT vositalari ekologik ta'limga joriy etilishi mumkin:

“Piktochart” orqali ekologik infografikalar tayyorlash;

“Wordwall”, “Kahoot”, “Quizizz” kabi platformalarda ekologik testlar o'tkazish;

YouTube va boshqa video platformalarda ekologik animatsiyalarni ko'rsatish;

Mahalliy muhitni o'rganish uchun Google Earth kabi vositalardan foydalanish.

4. Pedagogik yondashuvlar

AKT yordamida ekologik ta'limni tashkil etishda quyidagi innovatsion metodlar qo'llanilishi mumkin:

Loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning): o'quvchilar kichik ekologik loyihalarni tayyorlaydi (masalan, “Mening maktabimda chiqindisiz kun”).

Kuzatuv asosida o'rganish: o'quvchilar ekologik holatni suratga olib, slayd tayyorlashadi.

Teskari aloqa va refleksiya: raqamli so'rovnoma va muhokamalar orqali o'quvchilar fikrini o'rganish.

Xulosa

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ong va madaniyatini shakllantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy vositalar yordamida nafaqat ekologik bilimlar, balki o'quvchilarda mas'uliyat, tabiatga mehr, mustaqil fikrlash, va atrof-muhitga ongli munosabat shakllanadi. Kelajakda ekologik madaniyatli jamiyatni barpo etish — bugungi maktabning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda atrof-muhit muammolarining tobora murakkablashib borayotgani, insoniyat faoliyatining ekologik muvozanatga ta'siri kuchayayotgani ekologik ta'lim va tarbiyaning dolzarbligini keskin oshirmoqda. Xususan, ekologik muammolarning ildiziga qarshi kurashish — ya'ni, fuqarolarda ekologik ong va madaniyatni shakllantirish orqali ularning ongli xatti-harakatlariga ta'sir etish eng samarali yo'l sifatida e'tirof etilmoqda. Bunda boshlang'ich ta'lim muhim bosqich sifatida ko'riladi, chunki aynan shu davrda bolada dunyoqarash, qadriyatlar tizimi va shaxsiy mas'uliyat hissi shakllanadi.

Ushbu maqolada ko'rib chiqilgan ilmiy-nazariy va amaliy tahlillar asosida quyidagi **asosiy xulosalarga** kelindi:

1. Ekologik ong va madaniyatni shakllantirish — bu faqat bilim berish emas, balki ongli munosabat, mas'uliyat va faol ishtirokni rivojlantirish jarayonidir. Boshlang'ich sinf o'quvchisiga ekologik tushunchalarni sodda, hayotga yaqin, qiziqarli va ta'sirli tarzda yetkazish orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin.

2. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ekologik ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Multimedia darslari, virtual ekskursiyalar, ekologik o'yinlar, interfaol testlar va loyihaviy ishlanmalar o'quvchilarda nafaqat bilim, balki amaliy ko'nikmalar va ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. AKT vositalari orqali o'quv jarayoni qiziqarli, interfaol, ko'rgazmali va mustahkam bilimga asoslangan bo'ladi. Bu esa ekologik ta'limda faollik, izlanish, refleksiya, ijtimoiy faol ishtirok kabi zaruriy kompetensiyalarni rivojlantiradi.

4. Pedagog AKT'ni faqat texnik vosita emas, balki ta'lim-tarbiyaning asosiy strategik resursi sifatida ko'rishi kerak. Axborot texnologiyalaridan foydalanish faqat bilim berish vositasi bo'lib qolmasdan, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, muammoga yechim topish kabi hayotiy ko'nikmalarni shakllantiradi.

5. Amaliy tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga mo'ljallangan ekologik darslar — agar zamonaviy metodlar va raqamli vositalar bilan boyitilsa — nafaqat samaradorlik, balki bolalarda tabiatga mehr, ehtiyotkorlik, ongli munosabat kabi axloqiy sifatlarning ham rivojlanishiga xizmat qiladi.

6. "Raqamli avlod" vakillari — ya'ni hozirgi o'quvchilar — texnologiyaga moslashtirilgan ta'limga nisbatan ko'proq qiziqish bildiradi. Shunday ekan, ekologik

ta'limni aynan raqamli muhitda tashkil etish bu avlodga mos, zamonaviy, samarali yondashuv hisoblanadi.

Tavsiya va takliflar

Boshlang'ich maktablar uchun ekologik ta'limga oid **interfaol, multimedia asosidagi raqamli resurslar bazasini yaratish;**

O'qituvchilarni ekologik ta'lim va AKT integratsiyasiga oid **malaka oshirish kurslari bilan muntazam ta'minlash;**

Har bir hududga mos **mahalliy ekologik muammolar asosida loyihaviy darslar tizimini ishlab chiqish;**

O'quvchilar ishtirokida **virtual ekologik laboratoriyalar, online ekoklublar, ekologik viktorinalar** tashkil etish;

Ta'lim-tarbiya jarayonida AKT'ni qo'llash samaradorligini baholash bo'yicha **monitoring tizimini joriy etish.**

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedova N.T. *Ekologik tarbiya asoslari*. – T.: O'zbekiston, 2019.
2. Saidova N.M. *Boshlang'ich ta'limda integratsiyalashgan yondashuvlar*. – T.: Fan, 2020.
3. Qodirova D.Sh. *Pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar*. – T.: Ilm Ziyos, 2021.
4. 5. 3.X. Абдуназарова (2024). Tabiiy Fanlarni O'qitishda O'quvchilar Ekologik Tafakkurini Shakllantirishning O'ziga Xos Xususiyatlari. *Inter Education & Global Study*, (3), 123-129.
5. 6. Abdunazarova, Z. (2024). The Content Of Using The Heritage Of Central Asian Thinkers In The Formation Of Ecological Thinking Of Primary Class Students In The Teaching Of Natural Sciences. *News Of The Nuuz*, 1(1.6.1), 43-45. <https://doi.org/10.69617/Nuuz.V1i1.6.1.3664>
6. 7. Abdinazarova Zebiniso Khudoyshukurovna, . (2024). Pedagogical Significance Of Using The Heritage Of Central Asian Thinkers In Forming Ecological Thinking In Primary Class Natural Science Lessons. *International Journal Of Pedagogics*, 4(04), 95–97. <https://doi.org/10.37547/Ijp/Volume04issue04-18>
7. 8. Abdinazarova Zebiniso Khudoyshukurovna, & Kasimov Shavkat Urolovich.(2022). Main Tasks Of Moral Education And The Role Of Youth in life. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(4), 547–551.
8. Abdunazarova, Z. (2024). Developing The Opportunities Of Forming Students'ecological Thinking In The Teaching Of Natural Sciences. *World Bulletin Of Social Sciences*, 32, 80-83.

9. Al-Buxoriy, Imom Ismoil. Hadis. Al jome' as-sahih. 4-kitob. - T.: - Qomuslar bosh tahririyati, 1997.- 528 b.
10. At-Termiziy, Abu Iso. Ash shamoil an-nabaviya.- T.: Cho'lpon, 1993. -112b.
11. Avazov Sh. Maktabda ekologik tarbiya.- Toshkent: O'qituvchi, 1992. 62 b.
12. Zebiniso Abdunazarova. (2023). Formation Of The Components Of Ecological Thinking In Primary Class Students. *Emergent: Journal Of Educational Discoveries And Lifelong Learning (Ejedl)*, 4(07), 4–9.
13. Zebiniso Abdunazarova. (2024). Developing The Opportunities Of Forming Students' Ecological Thinking In The Teaching of natural Sciences. *World Bulletin Of Social Sciences*, 32, 80-83.
14. Zebiniso Abdunazarova. (2024). Developing The Opportunities of forming Students' Ecological Thinking In The Teaching Of Natural Sciences. *World Bulletin Of Social Sciences*, 32, 80-83.
15. Абдуназарова Зебинисо Формирование экологического мышления У Учащихся Начальных Классов "Экономика И Социум" 11(114) 2023
16. Абдуназарова, З. Х. (2024). Tabiiy Fanlarni O'qitishda O'quvchilar Ekologik Tafakkurini Shakllantirishning O'ziga Xos Xususiyatlari. *Inter Education & Global Study*, (3 (1)), 123-129
17. Z.X. Abdunazarova (2024). Boshlang'Ich Sinf O'quvchilarida Ekologik Tafakkurni Shakllantirishning Falsafiy Xususiyatlarini Takomillashtirish Ahamiyati. *Inter Education & Global Study*, (8), 342-348.
18. Абдуназарова З.Х. (2023). Формирование Экологического Мышления У Учащихся Начальных Классов. *Экономика И Социум*, (11 (114)-1), 486-489.
19. Z.X. Abdunazarova (2024). Boshlang'Ich Sinf O'quvchilarida Ekologik Tafakkurni Shakllantirishning Falsafiy Xususiyatlarini Takomillashtirish Ahamiyati. *Inter Education & Global Study*, (8), 342-348.
20. Zebiniso Abdunazarova. (2024). Developing The Opportunities Of Forming Students' Ecological Thinking In The Teaching Of Natural Sciences. *World Bulletin Of Social Sciences*, 32, 80-83. Retrieved From
21. З.Х. Абдуназарова (2024). Tabiiy Fanlarni O'qitishda O'quvchilar Ekologik Tafakkurini Shakllantirishning O'ziga Xos Xususiyatlari. *Inter Education & Global Study*, (3), 123-129.
22. Abdunazarova Zebiniso Khudoyshekurovna, . (2024). Formation Of Ecological Thinking In Teaching Natural Sciences. *International Journal Of Pedagogics*, 4(04), 91–94.
23. Abdunazarova, Z. (2024). The Content Of Using The Heritage Of Central Asian Thinkers In The Formation Of Ecological Thinking Of Primary Class Students In The Teaching Of

- Natural Sciences. *News Of The Nuuz*, 1(1.6.1), 43-45.
<https://doi.org/10.69617/Nuuz.V1i1.6.1.3664>
24. Абу Али Ибн Сина Избранное В 2-х томах . Восточная философия (ал-Хикма ал - машрикийя) Руководство по философии (Китаб ал - хидая) Трактат об определениях (ар-Рисала фи-л-худуд) Трактат об этике (ар-Рисала фи-лахлак) . Душанбе – Ашгабат.: Культурный центр Посольства ИРИ в Туркменистане - 2003.,
25. Форобий Абу Наср Фозил одамлар шахри. - Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси, 1993.
26. Abdunazarova , Z. . (2025). Qadimgi manba “avesto” dadagi tabiat haqidagi falsafiy qarashlarining MONIYATI. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 4(5), 37–41. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/zdpp/article/view/71651>
27. Abdunazarova, z. (2025). Ekologik madaniyatni shakllantirishda qadriyatlarning falsafiy qarashlari va o'rnini. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 4(3), 16-21.
28. Abdunazarova, z. (2025). Sharq allomalarining tabiat haqidagi falsafiy fikrlari. *Problems and solutions of scientific and innovative research*, 2(2), 158-169.
29. Abdunazarova, Z., & mamanazarova, f. (2025). Boshlang'ich sinf o'qituvchilariga qo'yiladigan malaka talablari. *Problems and solutions of scientific and innovative research*, 2(2), 106-110.
30. Abdunazarova, Z. (2025, February). Boshlang 'ich sinflarda tabiiy fanlarni o 'qitishda ta'lim falsafasi. In *conference on the role and importance of science in the modern world* (Vol. 2, No. 2, pp. 276-281).
31. Abdunazarova, z. (2024). Tabiiy fanlarni o 'qitishda boshlang 'ich sinf o 'quvchilarida ekologik tafakkurni shakllantirishda o 'rta osiyo mutafakkirlari merosidan foydalanish mazmuni. *News of the nuuz*, 1(1.6. 1), 43-45.
32. Abdunazarova, Z. (2025, February). Boshlang 'ich sinflarda tabiiy fanlarni o 'qitishda ta'lim falsafasi. In *conference on the role and importance of science in the modern world* (Vol. 2, No. 2, pp. 276-281).
33. Abdunazarova, Z. (2025). Ekologik madaniyatning ma'naviy madaniyat tizimidagi o'rnini. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 4(8), 78-84.

TA'LIM TIZIMIDA MANTIQUIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Kubayeva Fotima Jamshid qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti,
Pedagogika fakulteti 2- bosqich talabasi

Tel:+998883821204

Email: kubayevafotima1@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish masalalari har tomonlama ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Mantiqiy tafakkurning mohiyati, uning shakllanish bosqichlari, psixologik va pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Shuningdek, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda o'qituvchi faoliyatining o'rni, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan samarali metod va texnologiyalar tahlil etilib, ular orqali o'quvchilarning tanqidiy, tahliliy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish yo'llari ko'rsatib beriladi.

Maqolada mantiqiy fikrlashning ta'limdagi ahamiyati, uning shaxs kamolotidagi roli, tafakkur madaniyatini shakllantirishdagi ta'siri haqida ilmiy asoslangan fikrlar keltirilgan. Tadqiqot natijalarida o'quvchilarning mantiqiy tahlil, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, mustaqil qaror qabul qilish, xulosa chiqarish va dalillash qobiliyatlari o'quv jarayonida zamonaviy metodlardan foydalanilganda sezilarli darajada oshishi aniqlangan.

Shu nuqtai nazardan, maqolada muammoli o'qitish, interfaol metodlar, loyiha asosida ta'lim, fanlararo integratsiya hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) o'quv jarayoniga tatbiq etishning mantiqiy tafakkur rivojida o'rni chuqur yoritilgan. Ayniqsa, o'quvchilarning bilish faolligini oshirish, mustaqil tahlilga undash va fikrlash madaniyatini shakllantirishda o'qituvchining metodik mahorati, darsda to'g'ri savollar qo'ya bilish san'ati hamda muammoli vaziyatlar yaratish texnologiyasining ahamiyati ko'rsatilgan.

Maqolada ta'lim jarayonining yangi yondashuvlari, xususan, "o'quvchi markazli" ta'lim modeli asosida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan usullar tahlil qilinadi. Muallif tomonidan keltirilgan ilmiy kuzatuv va amaliy tajriba natijalari o'qitishning an'anaviy shakllaridan farqli o'laroq, o'quvchining fikrlash jarayonini faollashtiruvchi, tahlil va mantiqan asoslashni talab qiluvchi interfaol mashg'ulotlar yuqori samaradorlik berishini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari mantiqiy fikrlashni rivojlantirish orqali o'quvchilarda tahliliy tafakkur, mantiqan asoslangan qaror qabul qilish, ijodkorlik va mustaqil o'rganish qobiliyatlari shakllanishini tasdiqlaydi. Bu esa ta'lim sifatini oshirish, shaxsning intellektual salohiyatini yuksaltirish hamda jamiyat taraqqiyoti uchun raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim o'rin tutadi.

Mazkur maqola natijalari pedagoglar, psixologlar, metodistlar hamda ta'lim sohasida innovatsion yondashuvlarni joriy etayotgan mutaxassislar uchun nazariy asos va amaliy yo'riqnoma sifatida xizmat qilishi mumkin.

Abstract. This article provides a comprehensive theoretical and practical analysis of the development of logical thinking in the modern education system. The concept of logical reasoning, its psychological and pedagogical foundations, and the stages of its formation are examined in depth. The study emphasizes the significant role of teachers in cultivating students' logical and analytical skills and explores the effectiveness of interactive methods, problem-based learning, project-based learning, and information and communication technologies (ICT) in developing logical thinking abilities.

The paper highlights the importance of logical reasoning in education, its influence on personal development, and its contribution to the formation of a culture of thinking. The research findings demonstrate that the use of modern teaching methods significantly improves students' abilities to analyze, identify cause-and-effect relationships, make independent decisions, and justify their conclusions logically.

Particular attention is paid to the integration of interactive and problem-based teaching approaches that engage students in active learning processes. The article discusses the relevance of the learner-centered educational model and shows that methods stimulating students' analytical and critical thinking yield higher learning outcomes compared to traditional instruction. The study also emphasizes the importance of teachers' methodological competence, the art of posing meaningful questions, and the creation of problem situations in developing students' logical reasoning.

The results of the research confirm that enhancing logical thinking fosters analytical reasoning, creative problem-solving, independent learning, and informed decision-making among students. This, in turn, contributes to improving the quality of education, increasing intellectual potential, and preparing competitive professionals for the future.

The conclusions and recommendations presented in this article may serve as a theoretical and practical guide for educators, psychologists, methodologists, and specialists implementing innovative approaches in education.

Kalit suzlar. Mantiqiy fikrlash, tafakkur madaniyati, tanqidiy va ijodiy fikrlash, muammoli ta'lim, interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, pedagogik texnologiya, tahliliy yondashuv, o'quvchilarning kognitiv rivojlanishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), bilish faoliyati, mustaqil fikrlash, o'qituvchining metodik mahorati, ta'lim samaradorligi, innovatsion yondashuv.

Kirish. Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va axborot oqimi shiddat bilan ortib borayotgan davrda har bir insondan tezkor, aniq va mantiqiy fikrlash talab etilmoqda. Ayniqsa, ta'lim tizimida o'quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish bugungi kunda nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy zaruratga aylangan. Chunki mustaqil fikrlay oladigan, tahliliy qarorlar qabul qiladigan va yangilik yarata oladigan yoshlar mamlakat taraqqiyotining poydevoridir.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'quvchilarning ijodiy va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan, yangi tahriri) hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida o'quvchilarning mustaqil, tanqidiy va mantiqiy fikrlash salohiyatini rivojlantirish belgilab berilgan.

Shuningdek, "Raqamli ta'lim" milliy dasturida (2023-yil) axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida o'quvchilarning tahliliy va mantiqiy tafakkurini shakllantirish bo'yicha zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish vazifasi qo'yilgan. Bu hujjatlar mantiqiy fikrlashni rivojlantirish masalasining davlat siyosati darajasida e'tirof etilganini ko'rsatadi.

Mantiqiy fikrlash inson tafakkurining eng muhim shakllaridan bo'lib, u bilimlarni chuqur o'zlashtirish, sabab-oqibat bog'liqliklarini tushunish, dalillarga asoslangan xulosa chiqarish va to'g'ri qaror qabul qilish jarayonini ta'minlaydi. Ta'lim jarayonida bu ko'nikmalarni shakllantirish orqali o'quvchilar o'z fikrini asosli bayon eta oladigan, tahliliy fikrlovchi, yangilik yarata oladigan shaxsga aylanadilar.

Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab o'quvchilar o'z fikrlarini mantiqan izchil ifoda etishda, dalillarni tahlil qilishda, sabab-oqibat munosabatlarini tushuntirishda

qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu esa o'qituvchilarning o'qitish metodikasida an'anaviy yondashuvlar ustunligidan dalolat beradi. Shu bois ta'lim tizimida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan samarali metodikani ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarur.

Mazkur maqolaning maqsadi — ta'lim tizimida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslarini tahlil qilish, o'qitish jarayonida samarali metodlarni aniqlash hamda o'quvchilarda mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

Tadqiqot natijalari ta'lim jarayonida muammoli o'qitish, interfaol metodlar, loyiha asosidagi ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini samarali rivojlantirish mumkinligini ko'rsatadi. Shu tariqa, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki yosh avlodni XXI asr talablari darajasidagi raqobatbardosh shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish pedagogikada uzoq yillardan beri muhim masala bo'lib kelmoqda. Psixolog J. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi mantiqiy tafakkur bosqichlarini belgilab, ta'limda o'quvchilarning fikrlash jarayonini faollashtirish zarurligini ta'kidlaydi (Piaget, 1952). Bu nazariya asosida o'quvchilarning aqliy faoliyatini faollashtirish uchun darslarda muammoli vaziyatlar yaratish, tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltirish muhimdir.

O'zbekistonlik olim N. Qodirovning fikricha, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish, xususan, muammoli o'qitish va loyiha asosidagi ta'lim samarali vositalardan biri hisoblanadi (Qodirov, 2017). Menimcha, bu usullar o'quvchilarni passiv bilim olishdan chiqarib, ularni tafakkurga, savol berishga va mustaqil qaror qabul qilishga undaydi. Bu esa zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biridir.

Shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga oid olimlar — R. Paul va D. Facione — o'quvchilarda mantiqiy fikrlash bilan birga tanqidiy yondashuvni shakllantirishni ta'lim sifatini oshirishda hal qiluvchi omil deb hisoblaydilar (Paul & Facione, 2006). Bu fikrga qo'shilaman, chunki faqat mantiqiy fikrlash emas, balki uni tanqidiy baholash, qarama-qarshi fikrlarni tahlil qilish ham zarur.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'limda keng qo'llanilishi (masalan, interfaol darslar, onlayn platformalar) mantiqiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirdi (Karimova, 2022). Menimcha, AKT o'quvchilarni o'z bilimini mustaqil chuqurroq

o'rganishga, ko'p manbalarni tahlil qilishga undaydi, bu esa mantiqiy fikrlashni yanada mustahkamlaydi.

Shu bilan birga, amaliyotda ko'p holatlarda o'qituvchilar an'anaviy yondashuvga tayanib, o'quvchilarga tayyor javoblarni berishga ko'proq urg'u berishadi. Bu esa mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun pedagoglarning metodik savodxonligi va yangicha usullarni qo'llash ko'nikmalarini oshirish juda muhimdir.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar va shaxsiy kuzatuvlarim shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun muammoli vaziyatlarni yaratish, interfaol metodlarni qo'llash, tanqidiy yondashuvni shakllantirish va AKT imkoniyatlaridan foydalangan holda ta'limni zamonaviylashtirish zarurdir. Bu o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirishga yordam beradi va ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Tadqiqot natijalari va muhokamalar. Ushbu tadqiqot doirasida ta'lim tizimida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish metodikasini aniqlash maqsadida bir qator pedagogik eksperimentlar va kuzatuvlar olib borildi. Tadqiqotda o'quvchilarning mantiqiy fikrlash ko'nikmalari muammoli o'qitish, interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali qanday o'zgarishi tahlil qilindi.

Eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, an'anaviy o'qitish usullariga qaraganda muammoli o'qitish metodini qo'llash o'quvchilarning tahliliy fikrlash darajasini sezilarli darajada oshirdi. Muammoli vaziyatlar orqali o'quvchilar o'z fikrlarini mustaqil ravishda shakllantirishga, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga va to'g'ri xulosalar chiqarishga o'rgandilar. Bu natija olimlarning oldingi tadqiqotlari bilan ham mos keladi (Dewey, 1916; Qodirov, 2017).

Interfaol metodlardan foydalanish, jumladan guruh ishlari, munozaralar, rol o'yinlari va loyiha asosida o'qitish, o'quvchilarning mantiqiy fikrlash darajasini yanada rivojlantirdi. Bunday metodlar o'quvchilarni faollashtirib, ularning mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshirdi. Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish o'quvchilarning bilimlarni chuqurroq tahlil qilish va mustaqil izlanishlarga tayyorligini oshirdi.

Tadqiqot davomida aniqlangan muhim jihatlardan biri — o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi va yondashuvi mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi bo'ldi. Metodik jihatdan malakali o'qituvchilar o'quvchilarga murakkab fikrlarni oddiylashtirish, muammolarni aniqlash va ularni yechish bo'yicha yo'l ko'rsatishda muvaffaqiyatli natijalarga erishdilar.

Shu bilan birga, tadqiqotda o'quvchilarning mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan faoliyati uchun qulay ta'lim-muhit yaratishning ahamiyati qayd etildi. Ta'lim jarayonida interfaol, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rag'batlantiruvchi metod va vositalarni qo'llash o'quvchilarning intellektual salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Natijalarning amaliy ahamiyati shundaki, ta'lim muassasalarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun muammoli o'qitish, interfaol metodlar, loyiha asosida ta'lim hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish zarur. Bu esa nafaqat o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini oshirishga, balki ularni mustaqil va ijodiy fikrlashga tayyorlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar samaradorligini tasdiqladi va ularning ta'lim sifatini yaxshilashda muhim o'rin tutishini ko'rsatdi.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ta'lim tizimida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish pedagogik jarayonning ajralmas qismi bo'lib, uning samaradorligi ko'plab omillarga bog'liq. Jumladan, muammoli o'qitish, interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini sezilarli darajada oshiradi.

Shuningdek, o'qituvchilarning metodik savodxonligi va shaxsiy yondashuvi mantiqiy fikrlashni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Pedagoglarning doimiy malaka oshirishlari, yangi innovatsion usullarni o'zlashtirishlari ta'lim sifatini yaxshilash va o'quvchilarning fikrlash salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim muassasalarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun qulay va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini yaratish lozim. Bu esa o'quvchilarda mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rag'batlantirishga imkon beradi.

Takliflar:

1. Ta'lim jarayonida muammoli o'qitish va interfaol metodlardan keng foydalanish tavsiya etiladi, chunki ular o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi.
2. O'qituvchilarning metodik malakasini oshirish bo'yicha doimiy treninglar va seminarlar tashkil etilishi zarur.
3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga faol integratsiyalash orqali o'quvchilarning fikrlash jarayonini interfaol va samarali qilish lozim.

4. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun dars jarayonida ko'proq fanlararo yondashuvlar qo'llanilishi muhimdir.

5. Ta'lim muassasalarida o'quvchilarning fikrlash salohiyatini baholash va monitoring qilish tizimini joriy etish tavsiya qilinadi.

Umuman olganda, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish metodikasini doimiy takomillashtirib borish ta'lim sifatini oshirish, yosh avlodni zamonaviy va raqobatbardosh kadrlar sifatida tayyorlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan.
2. Facione, P. A. (1990). *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction*. The California Academic Press.
3. Johnson, A. (2019). ICT and its Impact on Developing Logical Thinking Skills in Students. *International Journal of Educational Technology*, 10(3), 15-24.
4. Karimova, D. (2022). Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim jarayonida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda. *Pedagogika va Psixologiya*, 4(12), 45-52.
5. Kuznetsova, E. (2018). Interdisciplinary Approaches to Logical Thinking Development. *Journal of Education and Science*, 7(2), 50-58.
6. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: International Universities Press.
7. Paul, R., & Elder, L. (2006). *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life*. Pearson Education.
8. Qodirov, N. (2017). *Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish metodikalari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
9. Sattarova, M. (2021). Muammoli o'qitish usulining pedagogik samaradorligi. Ta'lim nazariyasi va amaliyoti, 3(9), 34-41.
10. Xolmurodov, M. (2020). Interfaol metodlar yordamida mantiqiy fikrlashni shakllantirish. *Ilm-fan va ta'lim*, 2(7), 23-29

INTERNETGA QARAMLIK VA IJTIMOYIY SOHALARDA O'ZINI NAMOYON ETISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Sharopov Nabi Mirzaali o'g'li

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti doktoranti

E-pochta: nabisharopov@gmail.com

Tel: +998942643694

Annotatsiya: Ushbu qaramlikning shaxsiy maqolalarida internet faoliyati, o'zini namoyon etish yaratish va kommunikativ xulq-atvoriga ko'rsatgan fizik ta'siri tahlil qilindi. Zamonaviy jamiyatda muhitning kengayishi shaxsning o'zini ifoda etishi, e'tirofga bo'lgan kuchii va shaxsiyaro munosabatlarda yangi davolash usullari paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Maqolada qarama-qarshilikdagi shakllanishning internet tizimi, shaxsiy ijtimoiy anglash jarayoniga hamda bu jarayon qo'shimcha kuchga ega bo'lgan himoya mexanizmlari tahlili.

Kalit so'zlar: Internet qaramligi, shaxs, o'zini namoyon etish, aloqa, ijtimoiy tizimlar, tibbiy himoya, virtual identifikatsiya.

Kirish. Bugungi kunda internet inson hayotining ajralmas qismiga aylangan. ijtimoiy, yoshlar orasida internet tarmoqlari, ijtimoiy media aloqa kundalik darajadada va virtualda foydalanilmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon shaxs psixologiyasiga ikki tomonlama ta'sir qiladi: bir tomondan, internet shaxsiyning o'zini ifoda etish erkinligi, bilim va muloqotni boshqarishsa, boshqa tomondan, internetga haddan tashqari bog'liqlik qobiliyati disbalans, ijtimoiy izolyatsiya, ozi haqiqiy hayotda namoyon eta olmaslik kabi boshqarmoqda.

Internet qaramligi — bu shaxsning internetdan chiqishiga nisbatan nazoratni yo'qotishi, uning hayotidagi asosiy harakatlardan biri sifatida shakllanib, faoliyatning boshqa turlarini cheklash holatidir (K. Young, 1998). Shu nuqtai nazardan, internet qaramligi faqat texnologik muammo emas, balki yordam va ijtimoiy muammolar tizimidir.

Internetga qaramlikni davolash. Internet qaramligi shaxsning emotsional, motivatsion va ijtimoiy faoliyati sohalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Psixolog K. Young (1998) tomonidan taklif qilingan internet tasnifiga ko'ra, qaramligi shakllarda namoyon bo'ladi:

- ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik;
- onlayn o'yinlarga qaramlik;
- axborot izlashga qaramlik;
- virtual munosabatlarga qaramlik.

Shaxs internet muhitida o'zini erkinroq his qiladi, chunki bu yerda ijtimoiy nazorat, tanqid va real baho yo'q. Shu sababli, u o'zining ideal "virtual obrazini". Bu obraz orqali shaxsiy o'zini

boshqasiga yoqqan shaklda namoyon bo'ladi. lekin, real hayotdagi "men" va virtual "men" o'rtasida nomuvofiqlik kuchaygan sari terapi dissonans paydo bo'ladi.

Internetga qaramlik mukofoti, dopamin qo'shimcha mukofoti bilan faollashuvi bilan bog'liq bo'lib, shaxs yangi "like", "izoh" va "ko'rishlar" orqali virtual. Bu jarayonni ijtimoiy tasdiqlashga nisbatan yanada qaram qiladi (Kuss & Griffiths, 2017).

Ijtimoiy sohalarda o'zini namoyon etishning texnika usullari

O'zini namoyon etish — bu shaxsiy ichki "Men" ini ijtimoiy muhitda hosil qilish jarayonidir. Internet muhitida bu jarayon yangi texnika shaklga ega bo'ldi.

Virtual identifikatsiya- Shaxs internetda o'zini ideal, ko'proq rivojlanishi bilan ifodalaydi. Bu "virtual identitet" orqali u real hayotda ololmagan e'tirof va ijtimoiy maqomni his qiladi. bu holat uzoq muddatda real hayotdagi ishonchni o'zgartirish.

Ijtimoiy baholash mexanizmi- Internet foydalanuvchilari boshqalar bilan o'zini solishtirish orqali o'zini baholaydi. "Instagram effekti" deb ataluvchi holat — boshqa ideal hayot ko'rinishlarini ishlab chiqarish o'zidan norozilik va ruhiy tushkunlikni hosil qiladi.

O'zini boshqacha namoyon etish (maskalanish)- Ba'zi, o'ziga xos virtual tarmoqlarda o'z shaxsiyatini yashirib, butunlay boshqa ko'rinishi mumkin. Bu holat tiklanish jarayonlarining (inkor, proy, kompensatsiya) faollashuvi bilan izohlanadi.

"Likes" va "ko'rishlar" orqali o'zini qadrlash- Ko'plab yoshlar uchun ijtimoiy tarmoqlarda olingan "layklar" shaxsiy qiymati mezoniga aylangan. Shaxsiy o'zini qo'lga kiritish.

Internet qaramligi va o'zini namoyon etishning o'zaro bog'liqligi

Psixologik mexanizmlar- Internetga qaramlik va o'zini namoyon etish jarayonlari o'zaro chambarak bog'langan. Shaxs internet orqali ijtimoiy xabarni (muloqot, e'tirof, ishonch) foydalanishga intiladi. Bu esa real hayotdagi ijtimoiy aloqalarni zaiflashtirish.

Virtual makonda o'zini namoyon etishning kuchayishi — real muhitdagi o'zini ifoda etishdagi cheklov va natijadir. Psixologik nuqtai nazardan, bu "kompensator mexanizm" sifatida qaraladi.

Mutaxassislar haqida- So'nggiga ko'ra (Petry & O'Brien, 2013), internetga qaram bo'lgan narsalarning 68 tezligi real hayotda o'z fikrini erkin etishda qiyinchilik sezadi, 73 tezligida esa ijtimoiy xavfsizlik darajasi yuqori bo'lgan.

O'zbekiston va MDH davlatlarida ham yoshlar so'rovnomalarida internetdan haddan tashqari ko'chirib ijtimoiy passivlik, muloqotdagi qisqalik va emotsional sovuqlikni aniqlangan.

Psixologik tavsiyalar- Internetdan jo'natish uchun vaqt chegarasini olish (raqamli detoks).

Real hayotdagi ijtimoiy muloqotlarni rag'batlantirishg harakati.

O'zini qadrlashni tashkilot "like" larga emas, ichki me'yorlarga asoslash.

Psixologik treninglar (o'zini anglash, kommunikativ ko'rivojlanishini rivojlantirish) o'tkazish.

Ijobiy psixologiya usullarini qo'llash — o'zining kuchli tomonlarini tan olish va rivojlantirish.

Xulosa. Internet shaxsiy hayotida yangi paydo bo'lgan yaratgani bilan birga, uning xavfsizligiga ham ta'sir ko'rsatmaydi. Internetga qaramlik — bu shaxsiy texnik odat emas, balki shaxsning o'zini anglash, qadrlash va ijtimoiy tizimdagi psixologik muammolarning aksidir. Shaxs internet orqali o'zini namoyon qilish urinarkan, aslida o'z ichki bo'lishini to'ldirishga harakat qiladi. Shu sababli, internetdan o'ngli madaniyatini saqlab, yoshlar orasida real ijtimoiy faollikni qo'llab-quvvatlash, davolash himoya va kommunal faollikni qo'llab-quvvatlash, zamonaviy psixologiyaning muhim rivojlanishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yosh, KS (1998). Internetga qaramlik: yangi klinik buzilishning paydo bo'lishi. Kiberpsixologiya va xulq-atvor.
2. Kuss, DJ, & Griffiths, MD (2017). Internetga qaramlik va muammoli Internetdan foydalanish: Klinik tadqiqotlarni tizimli ko'rib chiqish. Jahon psixiatriya jurnali.
3. Petry, NM va O'Brien, CP (2013). Internetda o'yin buzilishi va DSM-5. Giyohvandlik.
4. Kaplan, S. (2003). Onlayn ijtimoiy muloqotni afzal ko'rish: Internetdan muammoli foydalanish va psixo-ijtimoiy farovonlik nazariyasi. Aloqa tadqiqotlari.
5. Seligman, M. (2011). Flourish: Baxt va farovonlik haqidagi yangi tushuncha.
6. Karimova, Z. (2022). Yoshlarning internetga qaramligini oshirish qobiliyati. Toshkent: O'zMU nashriyoti.
7. Sobirov, A. (2021). Virtual muloqot va shaxsiy psixologiyasi. Samarqand davlat universiteti jurnali.

FIELD: PEDIATRIC NEUROLOGY

Guzal Isokhovna Dzhumayeva

Head of the Children's Neurology Department

Bukhara Regional Multidisciplinary Children's Medical Center

+998 97 488 5680

gozaljumayeva5680@gmail.com

Research Aim

The aim of this research is to explore current trends and innovations in pediatric neurology, focusing on the early diagnosis, prevention, and management of neurological disorders in children. The study seeks to develop evidence-based approaches that enhance neurodevelopmental outcomes, improve quality of life, and promote integrated multidisciplinary care in pediatric neurological practice.

Research Materials and Methods

This research was carried out at the Department of Pediatric Neurology of the Bukhara Regional Multidisciplinary Children's Medical Center over a period of three years (2022–2025). The study included 120 pediatric patients aged from 1 month to 15 years, diagnosed with various neurological disorders such as epilepsy, cerebral palsy, perinatal encephalopathy, and developmental delay. All participants were examined following ethical principles approved by the local medical ethics committee. Detailed anamnesis and neurological examinations were performed to assess motor, sensory, cognitive, and speech functions. Clinical observation was combined with modern instrumental diagnostic methods, including: Magnetic Resonance Imaging (MRI) for structural brain assessment, Electroencephalography (EEG) for detecting electrical brain activity, Neurosonography for infants, Laboratory analyses to identify metabolic and infectious etiologies. Cognitive and psychomotor development was evaluated using Denver Developmental Screening Test (DDST) and Bayley Scales of Infant Development (BSID). For patients with movement disorders, the Gross Motor Function Classification System (GMFCS) was used to determine the severity of impairment. Therapeutic interventions included pharmacological treatment, neurorehabilitation programs, physical therapy, and speech and occupational therapy. A multidisciplinary team consisting of pediatric neurologists, physiotherapists, psychologists, and speech therapists participated in the management process. Data were analyzed using SPSS 25.0 software. Descriptive statistics, correlation, and regression

analyses were applied to identify relationships between clinical manifestations, etiological factors, and neurodevelopmental outcomes

Results

The clinical and diagnostic evaluation of 120 pediatric patients revealed that the majority of neurological disorders were associated with perinatal brain injuries (42%), epileptic syndromes (28%), and cerebral palsy (19%). A smaller proportion of cases (11%) were linked to metabolic, genetic, and infectious factors. MRI and EEG findings demonstrated significant structural and functional abnormalities in 67% of patients. Among these, hypoxic-ischemic changes and cortical dysplasia were the most frequent findings. EEG abnormalities, such as generalized or focal epileptiform discharges, were observed in 55% of children with recurrent seizures. Neurodevelopmental assessment showed that motor delay occurred in 61% of patients, speech delay in 48%, and cognitive impairment in 36%. The severity of developmental delay was directly correlated with the duration and intensity of perinatal hypoxia ($r = 0.68$, $p < 0.01$). Children who received early multidisciplinary intervention (within the first 6 months after diagnosis) demonstrated a 30–40% improvement in motor and cognitive functions compared to those who started rehabilitation later. Pharmacological treatment combined with physiotherapy and psychological support significantly enhanced the patients' overall functional outcomes.

Conclusion

The study highlights that early identification and timely intervention are crucial in improving neurodevelopmental outcomes in children with neurological disorders. Perinatal brain injury and epileptic syndromes remain the leading causes of pediatric neurological morbidity in the region. Comprehensive assessment using modern neurodiagnostic methods such as MRI and EEG enables accurate diagnosis and effective treatment planning. Multidisciplinary rehabilitation programs that combine pharmacological therapy, physiotherapy, and psychological support significantly enhance motor, cognitive, and speech development in affected children. The research emphasizes the importance of a coordinated approach between pediatric neurologists, rehabilitation specialists, and families to ensure optimal long-term outcomes. Therefore, strengthening early screening programs, expanding access to modern neurorehabilitation services, and increasing awareness among parents and healthcare providers are essential for reducing the burden of childhood neurological disorders and improving the overall quality of life for pediatric patients.

References

1. Swaiman, K. F., Ashwal, S., Ferriero, D. M. (2021). Swaiman's Pediatric Neurology: Principles and Practice. 6th Edition. Elsevier.
2. Johnston, M. V., Adam, M. P., & Gropman, A. L. (2020). Neurodevelopmental disorders in children: Mechanisms and clinical implications. *The Lancet Neurology*, 19(11), 940–952.
3. Pavone, P., Praticò, A. D., Rizzo, R., et al. (2022). Early diagnosis and intervention in pediatric neurological disorders: Current challenges and future perspectives. *Frontiers in Pediatrics*, 10, 945321.
4. Volpe, J. J. (2018). *Neurology of the Newborn*. 6th Edition. Elsevier.

NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK QARASHLAR

Boynazarova Nilufar Tilovmurot qizi

Termiz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi
boynazarovanilufar71@gmail.com
+998991789735

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqiy madaniyat, nutq madaniyatini shakllantirish borasida olimlarning pedagogik qarashlari tahlil etilgan bo'lib, nutq madaniyatini shakllantirishning zamonaviy usul va yechimlari ko'rib chiqilgan. **Kalit so'zlar:** nutq madaniyati, pedagog, fikr, ilmiy asos, o'quvchi.

Аннотация: В статье анализируются педагогические взгляды учёных на формирование культуры речи, речевой культуры, рассматриваются современные методы и решения по формированию культуры речи.

Ключевые слова: культура речи, педагог, мнение, научная основа, ученик.

Abstract: This article analyzes the pedagogical views of scientists on the formation of speech culture, speech culture, and considers modern methods and solutions for the formation of speech culture.

Keywords: speech culture, pedagogue, opinion, scientific basis, student.

Nutq madaniyatini shakllantirish nutqning ta'sirchanligi, uning sofligi, aniqligi bilan belgilanadi. Nutq madaniyati adabiy til me'yorlariga amal qiliniadigan til hodisasi hisoblanadi. Nutqiy madaniyat borasida olimlar bir qancha muhokamalar olib borishgan. Nutq madaniyati deb yuritilayotgan hodisa til hodisasi hisoblanib, ammo mavjud til faktlari, ilmiy-amaliy tasavvurlar, aniq nutqiy jarayon ko'rinishlari va talablari bilan aloqadordir.

Mavjud hodisalarning nomi, nutq jarayonida ifodalanadigan madaniy nutq namunasi, kishilar ongida shakllangan nutq me'yorlari haqidagi tasavvurlar, shuningdek, tilshunoslikning ilmiy tadqiqot sohasi sifatida qaraladi. U ijtimoiy hodisa bo'lib, jamiyat taraqqiyoti, fan-texnika yutuqlari, madaniy va adabiy hayot bilan bevosita bog'liq holda rivojlanadi.

Jamiyat a'zolarining umumiy madaniy saviyasi oshgani sayin, ularning nutqi ham sayqallashib, adabiy til me'yorlari asosida takomillashadi. Nutq madaniyatining yuksalishida adabiyot, san'at, radio, televideniye va matbuot muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, izohli, imlo, talaffuz va o'quv lug'atlar adabiy tilni me'yorlashtirishda va nutq madaniyati nazariyasini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Madaniyat tushunchasi keng ma'noga ega bo'lib, u insonning aloqa madaniyati va nutq xulq-atvori madaniyatini ham o'z ichiga oladi. Bunday madaniyatga ega bo'lish uchun nutq odobi va axloq qoidalarining mohiyatini anglash zarurdir.

O'zbek adabiy tilining nutq madaniyati qadimdan shakllangan. XV asrdayoq bu borada aniq me'yorlar mavjud bo'lgan. Alisher Navoiy o'z ijodi va faoliyati orqali nutq madaniyatini yangi bosqichga olib chiqqan. Shuningdek, Bobur, Muhammad Solih, Gulxaniy, Nodira, Ogahiy, Furqat, Muqimiy kabi adiblar asarlarida ham o'z davri nutq madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari yaqqol ifodalangan.

Professor E. Begmatov ta'kidlaganidek, "Nutq madaniyati, aslida, adabiy til bilan chambarchas bog'liq hodisadir. Uning asoslari, talablari va mezonlari aynan adabiy til me'yorlari bilan belgilanadi".

Madaniyatning keng tushunchasi, shubhasiz, aloqa madaniyati, nutq xulq-atvori madaniyati deb nomlanadigan narsani o'z ichiga oladi. Unga egalik qilish uchun nutq odob axloqining mohiyatini tushunish muhimdir. XV asrdayoq o'zbek adabiy tilining nutq madaniyati va uning o'ziga xos me'yorlari bo'lgan. Alisher Navoiy o'zining butun hayotiy va ijodiy faoliyati bilan o'z davri nutq madaniyatiga, nutq odobiga mislsiz hissa qo'shgan bo'lsa, keyingi davrda yashagan Bobur, Muhammad Solih, Gulxaniy, Nodira, Ogahiy, Furqat, Muqimiy va boshqa shoirlarning asarlari tilida ham o'sha davr tili va nutq madaniyati ma'lum darajada aks etgan. Nutqiy madaniyat haqida professor E. Begmatov quyidagicha ta'rif bergan: "Nutq madaniyati, chinakam ma'noda adabiy til bilan bog'liq hodisadir. Uning paydo bolishi, insoniy asosi, talab va mezonlari adabiy til va uning mezonlari bilan bog'liqdir. Notiqlik san'ati uchun bular asosiy belgilar emas. Notiqlar orasida adabiy til talablariga to'la amal qilmaydiganlar, ma'lum lahja yoki shevada ham chinakam notiqlik san'atini namoyish qiluvchilar uchraydi. So'zga chechanlik, notiqlik til materialining xarakteriga qarab emas, nutqning ta'sirchanligiga, nutqiy san'atga qarab belgilanadi". Nutq madaniyati nutqning aniqligi, nutqning to'g'riligi, nutqning izchilligi, nutqning ekspressivligi, nutqning boyligi, nutqning sofligi bilan xarakterlanadi. Nutq madaniyatidagi bosh masala, aytib o'tilganiday, tildan maqsadga muvofiq foydalanishdir, demak, tilni qo'llashning real ijtimoiy jarayonlarini tahlil qilish bu sohaning muhim yo'nalishlaridan biridir. Bu o'rinda nutq madaniyatining sotsiologiya bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqadorligi aniq ko'rinadi. R.A.Budagov shunday yozadi: "Til madaniya-ti — bu nafaqat filologik, balki sotsiologik muammo hamdir: u bugungi dunyodagi kommunikatsiyaning benihoya xilma-xil ko'rinishlari bilan bevosita yoki bilvosita bog'likdir". Tilning ijtimoiy mohiyati, uning jamiyat hayotidagi o'rni, inson nutqiy faoliyatining o'ziga xosliklarini o'rgangan ba'zi tadqiqotchilar bu muammolar sotsiologiyaga daxldor degan fikrga ham kelganlar. Masalan, ingliz olimi B.Malinovskiy o'zining "Zamonaviy

lingvistika dilemmasi” nomli dasturiy maqolasida “til inson axloqining shakllaridan biri, ehtimolki, eng muhimidir” degan tezisni ilgari suradi va uningcha, nutqiy faoliyat bo'yicha barcha tadqiqotlar sotsiologiyani ko'zda tutishi lozim, lingvistika esa umumiy madaniyat nazariyasining qismi bo'lib qolishi kerak. O'qituvchining asosiy quroli bu uning nutqidir. Bilishimizcha, yosh o'qituvchilarning nutqida madaniylik jihatdan ancha-muncha nuqsonlar ko'zga tashlanadi. Xar qanday ta'limning asosiy shakli bu darsdir. Shuning uchun pedagog-psixologlarning nutqi xam alohida yetakchi o'rinni egallaydi.

Dars jarayonida turli metodlar qo'llash, o'qituvchi nutqining jarangdorligi ham tildan ustalik bilan foydalana olish bu uning mahorati hisoblanadi. O'qituvchining ovozi, talaffuzi, diktsiyasi, umuman, tirik nutqi hamisha o'quvchilar, ayniqsa, kichik sinflardagi o'quvchilar uchun o'ziga xos etalon, namuna vazifasini bajaradi. O'qituvchining tirik nutqidagi, kattadir, kichikdir, har qanday nuqson o'quvchi nazaridan chetda qolmaydi, darhol uning diqqatini tortadi. Bunday nuqson o'qituvchi nutqida muptazam kuzatilsa, o'quvchi o'qituvchidan nohaq bo'lsa-da, ranjigan hollarida mazkur nuqson asosida uni sirdan kalaka, mazax qilishgacha borishi mumkin. Masalan, o'quvchilar o'zaro ana shunday o'qituvchi haqida gaplashganda, uni mazkur nuqsonli ovoz, talaffuz yoki diktsiya bilan eslashadiki, bu umumiy tarbiya jarayoni uchun ham ijobiy holat emas, albatta. . O'qituvchining o'quvchilarga bo'lgan muhabbati u pedagogik faoliyat sohasiga kelgan tayyor tuyg'u emas . Bu hushyor mashaqqatli va hayajonli ish . Bu nafaqat “texnologik ko'nikmalar “ ni egallash emas balki o'z shaxsiyatini rivojlantirish usuli . Pedagogik muloqot - o'qituvchining o'quvchilar bilan sinfda va undan tashqarida qulay psixologik muhit yaratishga qaratilgan professional muloqoti. Noto'g'ri pedagogik muloqot qo'rquv , noaniqlik , e'tibor , xotira ishlashining zaiflashishi , nutq dinamikasining buzilishi va natijada maktab o'quvchilarining stereotipik bayonotlarining paydo bo'lishiga olib keladi , chunki ularda mustaqil fikrlash istagi va qobiliyati pasayadi . Pedagog nutqining to'g'rilik , aniqlik , moslik , leksik boylik , ifodalilik va tozalik kabi kommunikativ sifatleri o'qituvchi nutqining madaniyatini belgilaydi . Maqsadga muvofiq pedagogik nutq o'zining mantiqiyiligi , ishonchliligi , kuzatuvchanligi bilan xarakterlanadi .Pedagog nutqining o'ziga xosligi bilim , bilimni o'quvchilar tomonidan qabul qilinishi va esda qolishi o'rtasida to'g'ridan - to'g'ri aloqa mavjud. O'zbek tilshunos olimlaridan R.Qo'ng'urov, E.Begmatov hamda Y.Tojiyevlar nutq madaniyati deb yuritilayotgan hodisaning tilning o'ziga xos jihatlari bilan aloqadorligidan kelib chiqib, uni til hodisasining nomini, aniq nutqiy ko'rinishining nomi, madaniy nutq haqida kishilar ongidagi aniq me'yoriy tasavvurlar nomi, tilshunoslikning o'rganish obykti, ilmiy muammoning nomi, nutq madaniyati muammosi bilan shug'ullanadigan tilshunoslik sohasining nomi sifatida talqin etadilar. Nutqiy etiketni yosh avlodlar ongida shakllantirish jarayonida oila, jamiyat hamda ta'lim maskanlari sezilarli hamda e'tiborga molik ahamiyatga ega. Dastlabki nutqiy ko'nikma hosil etuvchi joy bu so'zsiz oiladir. Oilada kurtak otgan ilk tarbiya

va nutqiy odob ko'nikmalari o'zining nishonalarini keyinchalik jamiyat va ta'lim maskanlarida namoyon etadi. Shunday ekan, avvalo, oila davrasida yoshlarga ilk nutq odoblarini o'rgatib borish lozim. Keyingi bosqichlarda yoshlarning nutqiy odobi ustoz va murabbiylar tomonidan tartibga solinadi, ya'ni adabiy til me'yorlari, adabiy til hamda shevalar, ular o'rtasidagi farqlar, badiiy adabiyot bilan tanishuv jarayonlari yuz beradi. Ta'lim jarayoni bilan birgalikda turli tadbirlar hamda badiiy kechalarni tashkillash o'quvchilarda nutqiy etiket, notiqlikni egallash uchun yanada samarali yordam beradi. O'z vaqtida ko'nikmaga aylangan nutqiy madaniyat, tarbiya odobi yosh avlodlarning kelgusidagi kasbiy jarayonlarida muvaffaqiyatga uchrashida ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. Kasbiy-pedagogik muloqotning vazifasi — texnologiyani o'zlashtirish bo'lib, unda o'qituvchi iliq munosabatlarni qo'llay oladi, natijadapedagog shaxsi namoyon bo'ladi. Darsda tashabbusni qo'lga olish usullari quyidagilardan iborat: - sinf bilan aloqani yo'lga qo'yishda zudlik bilan harakat qilish, sinfning ijtimoiy-psixologik yakdilligini, «biz» hissini shakllantirish; vaziyatga qarab bolalar bilan muloqot usullarini qo'llash; butun sinf jamoasi bilan yaxlit aloqani tashkillashtirish; latofat, samimiylik, sofdillikni o'zida shakllantira olish, darsda namoyon qila taqiqlangan pedagogik talablarni kamaytirish, vaziyatga qarab ish tutish; mimika (yuz ifodasi), pantomimika (harakatlar), ko'z bilan ta'sir qilish (noverbal muloqot) ni faol qo'llash; o'zaro bir-birini tushunishni his qilish. O'qituvchi nutqi adabiy talaffuz me'yorlariga amal qilishda o'quvchiga namuna bo'lishi lozim. Yozma matndagi so'zlarni harflarga ko'ra aynan o'qish ham adabiy talaffuz me'yorlarining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi farmoni. – Toshkent: Prezident.uz, 2020. – 25 b.
2. G'ulomov S. *Pedagogik texnologiyalar asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 212 b.
3. To'xtayeva M. *Ona tili o'qitish metodikasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 185 b.
4. Qosimova K., Rasulova M. *Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va interfaol metodlar*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018. – 164 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. *Umumta'lim maktablarida ona tili fani bo'yicha o'quv dasturi*. – Toshkent, 2022. – 48 b.
7. Мухтарова, Л. А. (2018). Развитие творческого мышления у школьников начальных классов. Гуманитарный трактат, (24), 9-10.
8. Kulmuminov, U., & Mukhtarova, L. (2023). POSSIBILITIES OF CREATIVE THINKING AND ITS MANIFESTATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Open Access Repository, 4(02), 81-84.

9. Lobar Mukhtarova, & Shahnoza Isakova. (2023). METHODOLOGY OF SPEECH DEVELOPMENT OF VISUALLY IMPAIRED STUDENTS. Academia Repository, 4(10), 360-371. Retrieved from
10. Mukhtarova Lobar Abdimannabovna, & Saidakhmatova Nafisa Soatmurod kizi. (2023). DEVELOPMENT OF READING UNDERSTANDING SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. Academia Science Repository, 4(04), 18–22. Retrieved from
11. Daminova Dilbar Melimurodovna, & Mukhtarova Lobar Abdimannabovna. (2023). PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES OF FORMING MATHEMATICAL LITERACY SKILLS OF PRIMARY SCHOOL PUPILS. Open Access Repository, 4(3), 971–976.
12. Erkin Babamuratov, Dzhuraeva Ulmashon, & Zhovliev Zhurabek. (2023). METHODS OF IDEOLOGICAL WORK FOR YOUTH WITH IDEOLOGICAL DEPRESSION. World Bulletin of Social Sciences, 27, 136-143.
13. Jorabek Jovliev. (2023). EDUCATION OF PRIMARY CLASS STUDENTS IN THE SPIRIT OF NATIONAL AND GENERAL HUMAN VALUESTECHNOLOGY. Open Access Repository, 10(10), 51–55.
14. Erdanova Zamira Olimovna 2023/10/8 CONDITIONS OF USING AL-HAKIM AL-TIRMIZI'S PEDAGOGICAL VIEWS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM Academia Repository 4,
15. Erdanova Zamira Olimovna 2023/10/8 THE CONTENT AND ESSENCE OF USING AL HAKIM AL-TIRMIZI'S PEDAGOGICAL VIEWS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM World Bulletin of Social Sciences 27, 18-22 16. Erdanova Zamira 2023/5/30 AL-HAKIM AT-TERMIZIY QARASHLARIDAN OLIY TA'LIMDA FOYDALANISHNING AHAMIYATI Journal of Universal Science Research 1, 5, 1466-1471
17. Nilufar BOYNAZAROVA. (2023). NATURE AND HUMAN HARMONY IN PERSONAL MORAL DEVELOPMENT. World Bulletin of Social Sciences, 27, 6-9. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3219>
18. Social Nilufar Boynazarova. (2023). ISSUES OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF PRIMARY CLASS STUDENTS. World Bulletin of Sciences, 27, 10-12. <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3220>
19. Retrieved from .Nilufar Boynazarova. (2023). FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY CLASS STUDENTS. Open Access Repository, 9(10), 99–102. Retrieved from <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/3553>
20. Boynazarova.N. (2023). BOSHLANG'ICH SINFLARDA BUGUNGI KUNDA MATEMATIK SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISH. Interpretation and Researches, 2(1). Извлечено от <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/960>

ОСТРЫЙ ПУЛЬПИТ

Пардаев Отабек Анвар оглу

Преподаватель кафедры стоматологии Термезского университета экономики и сервиса,
негосударственного образовательного учреждения

Аннотация

В данной научной работе рассматриваются клинико-патогенетические особенности острого очагового пульпита — воспалительного процесса в пульпе зуба, ограниченного одним участком коронковой или корневой части. Освещаются основные этиологические факторы, механизмы воспаления, клинические проявления, современные методы диагностики и принципы комплексного лечения. Проведен анализ морфологических изменений в тканях пульпы на ранних стадиях заболевания, а также оценена роль микробных токсинов и нейрогуморальных механизмов в развитии болевого синдрома. Особое внимание уделено дифференциальной диагностике острого очагового пульпита с глубоким кариесом и острым диффузным пульпитом, что имеет важное значение для выбора терапевтической тактики. Рассмотрены консервативные и хирургические методы лечения, включая биологический, витальную ампутацию и экстирпацию, а также оценена эффективность современных антисептических и физиотерапевтических подходов.

Ключевые слова: пульпит, острый очаговый пульпит, воспаление пульпы, болевой синдром, диагностика, витальная ампутация, лечение, эндодонтия, патогенез, зубная боль.

Abstract

This scientific paper examines the clinical and pathogenetic features of acute focal pulpitis—an inflammatory process in the dental pulp limited to a single area of the coronal or root portion. The main etiological factors, inflammatory mechanisms, clinical manifestations, modern diagnostic methods, and principles of comprehensive treatment are discussed. An analysis of morphological changes in pulp tissue in the early stages of the disease is conducted, and the role of microbial toxins and neurohumoral mechanisms in the development of pain is assessed. Particular attention is paid to the differential diagnosis of acute focal pulpitis with deep caries and acute diffuse pulpitis, which is important for the selection of therapeutic strategies. Conservative and surgical treatment methods are considered, including biological treatment, vital amputation, and extirpation, and the effectiveness of modern antiseptic and physiotherapeutic approaches is assessed.

Key words: pulpitis, acute focal pulpitis, pulp inflammation, pain syndrome, diagnostics, vital amputation, treatment, endodontics, pathogenesis, toothache.

Введение. Пульпит является одним из наиболее распространённых заболеваний твёрдых тканей зуба и представляет собой воспаление сосудисто-нервного пучка (пульпы), расположенного в пульпарной камере и корневых каналах. Среди его форм особое место занимает острый очаговый пульпит — начальная стадия воспалительного процесса, при которой патологические изменения локализованы в ограниченном участке коронковой пульпы, не распространяясь на всю ткань. В стоматологической практике данная форма пульпита имеет важное диагностическое значение, поскольку именно на этом этапе возможно обратимое течение воспаления при своевременном лечении.

Актуальность изучения острого очагового пульпита определяется высокой распространённостью заболевания, его быстро прогрессирующим характером и трудностями дифференциальной диагностики. По данным ВОЗ, воспалительные заболевания пульпы занимают до 40 % всех обращений пациентов с острой зубной болью. При этом несвоевременное лечение очагового процесса ведёт к переходу в острый диффузный или хронический пульпит, а впоследствии — к периодонтиту, остеомиелиту и даже одонтогенной инфекции челюстно-лицевой области.

Этиологические факторы острого очагового пульпита многообразны. Ведущим считается инфекционный агент — преимущественно стрептококки, стафилококки, лактобактерии, которые проникают в пульпу через кариозную полость. Кроме того, значительную роль играют химические раздражители (мышьяковые пасты, антисептики), термическое воздействие при препарировании и механические травмы. Пусковым моментом воспаления становится нарушение микрососудистой проницаемости, отёк и сдавление нервных окончаний, что клинически проявляется приступообразной болью, усиливающейся ночью.

Современная стоматология рассматривает острый очаговый пульпит не только как локальный воспалительный процесс, но и как реакцию нейроваскулярного комплекса зуба на микробное или токсическое воздействие. Именно поэтому патогенетическое лечение должно быть направлено не только на устранение инфекции, но и на восстановление кровообращения и нервной трофики пульпы.

Таким образом, глубокое понимание патогенеза, клиники и принципов лечения острого очагового пульпита является важнейшей задачей терапевтической стоматологии, обеспечивающей профилактику осложнений и сохранение витальности зуба.

Основная часть. Острый очаговый пульпит характеризуется локализованным воспалением коронковой части пульпы. На морфологическом уровне отмечается гиперемия, отёк, деструкция отдельных клеток и накопление серозного экссудата.

Вначале воспаление ограничено одним рогом пульпы, чаще всего в области, прилежащей к кариозной полости. При прогрессировании процесса отёк приводит к сдавлению сосудов, развитию ишемии и некробиотических изменений.

Патогенез заболевания включает несколько последовательных стадий:

1. **Сосудистые нарушения** — расширение капилляров, повышение их проницаемости и выход плазмы в межклеточное пространство.
2. **Клеточная реакция** — миграция нейтрофилов, лимфоцитов, макрофагов; выделение медиаторов воспаления (гистамин, серотонин, простагландины).
3. **Нарушение микроциркуляции** — из-за отёка повышается внутрипульпарное давление, что вызывает сдавление нервных окончаний и выраженный болевой синдром.

Клиническая картина острого очагового пульпита типична. Боль — основной симптом, она имеет приступообразный характер, нередко усиливается ночью и при воздействии раздражителей (тепло, холод, сладкое). Однако боль носит локализованный характер, пациент может точно указать больной зуб, что отличает очаговый пульпит от диффузного. При осмотре наблюдается глубокая кариозная полость с размягченным дентином, перкуссия безболезненна, зондирование дна полости вызывает резкую боль в одном участке. Электроодонтодиагностика показывает снижение порога раздражимости пульпы.

Диагностика основывается на данных анамнеза, клинического осмотра, электроодонтодиагностики, термопроб и рентгенографии. Дифференциальную диагностику проводят с глубоким кариесом, при котором боль кратковременная и проходит после удаления раздражителя, а также с острым диффузным пульпитом, при котором боль разлита и иррадирует по ветвям тройничного нерва.

Лечение направлено на устранение воспаления и сохранение жизнеспособной части пульпы. В зависимости от стадии процесса применяются:
– **Биологический метод** — при сохранении обратимых изменений пульпы: удаление кариозных тканей, обработка антисептиками (хлоргексидин, гипохлорит натрия), наложение лечебной прокладки с гидроксидом кальция или МТА-цементом.
– **Витальная ампутация** — частичное удаление коронковой пульпы с сохранением корневой, используется преимущественно у молодых пациентов.
– **Витальная экстирпация** — полное удаление пульпы под местной анестезией, с последующей инструментальной и медикаментозной обработкой каналов и их obturацией.

Физиотерапевтические методы (УФ-облучение, лазеротерапия, диадинамотерапия) усиливают трофику тканей и ускоряют репарацию. Важно строго соблюдать

антисептику, поскольку инфицирование канала приводит к развитию постоперационного периодонтита.

Современные исследования показывают, что использование биосовместимых материалов ($\text{Ca}(\text{OH})_2$, МТА, Biodentine) способствует регенерации одонтобластоподобных клеток и вторичного дентина, что делает возможным сохранение витальности зуба даже после воспаления.

Таким образом, своевременная диагностика и адекватная терапия острого очагового пульпита позволяют сохранить зуб в функциональном состоянии, предотвратить распространение инфекции и развитие осложнений.

Заключение. Острый очаговый пульпит представляет собой ограниченное воспаление пульпы зуба, при котором патологический процесс может быть обратим при своевременном и рациональном лечении. Его диагностика требует комплексного подхода, включающего клинический анализ, инструментальные и функциональные методы исследования. Ведущим симптомом остаётся приступообразная ночная боль, возникающая вследствие сдавления сосудисто-нервного пучка.

Современные методы лечения направлены на сохранение витальности пульпы и восстановление её функций. Биологический и витальный методы остаются приоритетными у молодых пациентов, в то время как экстирпация используется при выраженных изменениях тканей. Применение гидроксида кальция, МТА и современных герметиков значительно улучшает прогноз лечения.

Профилактика пульпита заключается в своевременном лечении кариеса, контроле гигиены полости рта, применении фторсодержащих средств и регулярных стоматологических осмотрах. Комплексный подход к лечению позволяет предотвратить переход воспаления в диффузную или хроническую форму, сохранить функциональную активность зуба и обеспечить долгосрочный положительный результат.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Луцкий И. А., Киселев А. В. Клиническая эндодонтия. – Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2020. – 412 с.
2. Ханин В. Л. Пульпит: патогенез, диагностика, лечение. – Санкт-Петербург: СпецЛит, 2019. – 298 с.
3. Дроздов А. П., Лебедев И. Ю. Острый и хронический пульпит: клинко-морфологические аспекты // Стоматология. – 2021. – №3. – С. 22–31.
4. Cohen S., Hargreaves K. M. *Pathways of the Pulp*. – 12th ed. – St. Louis: Mosby Elsevier, 2021. – 1024 p.
5. Гусев М. А. Современные материалы для биологического лечения пульпита // Вестник стоматологии. – 2022. – №4. – С. 41–50.

6. Torabinejad M., Walton R. *Endodontics: Principles and Practice*. – 6th ed. – Philadelphia: Saunders, 2020. – 896 p.
7. Абдурахманов Ф. Н., Ходжаев У. И. Эндодонтические подходы при остром очаговом пульпите // *Узбекский медицинский журнал*. – 2023. – №2. – С. 33–45.
8. Bergenholtz G. et al. *Textbook of Endodontology*. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2020. – 432 p.
9. Кадыров И. Х. Дифференциальная диагностика пульпита и кариеса. – Ташкент: Медицина, 2018. – 206 с.
10. Walton R. E., Torabinejad M. *Principles and Practice of Endodontics*. – 5th ed. – Philadelphia: Saunders, 2022. – 714 p.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INTEGRATSIYALASH

Matyakubova Shirinjon Shavkatovna

*Termiz davlat Pedagogika instituti Boshlang'ich ta'limda
matematika va ona tili kafedrası magistranti*

Annatatsiya. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga matematika o'qitishda integratsiyalash muhim ahamiyatga ega. Fanlararo integratsiya o'quvchilarga o'zlashtirilgan matematik bilimlarni boshqa fanlar bilan bog'lash imkoniyatini yaratadi, bu esa bilimlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Maqola boshlang'ich sinflarda o'qituvchilarga matematik ta'limda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo'llashda yo'l-yo'riq ko'rsatadi va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinflar, matematika o'qitish metodlari, integratsiya, interfaol ta'lim, multimedia vositalari, fanlararo bog'liqlik, fikrlash, idrok, aqliy faoliyat

Аннотация. Интеграция важна при обучении математике учащихся начальных классов. Междисциплинарная интеграция предоставляет студентам возможность связать полученные математические знания с другими дисциплинами, что способствует более глубокому пониманию полученных знаний. Статья помогает учителям начальных классов применять современные педагогические подходы к математическому образованию и способствует повышению качества образования.

Ключевые слова: начальные классы, методика преподавания математики, интеграция, интерактивное обучение, мультимедийные средства, междисциплинарные связи, мышление, восприятие, умственная деятельность

Annatation. Integration is important in teaching mathematics to elementary students. Interdisciplinary integration provides students with the opportunity to associate acquired mathematical knowledge with other disciplines, which contributes to a deeper understanding of knowledge. The article guides teachers in elementary grades in applying modern pedagogical approaches to mathematical education and serves to improve the quality of Education.

Keywords: elementary grades, methods of teaching mathematics, integration, interactive education, multimedia tools, interdisciplinary connection, thinking, perception, mental activity

Matematika, boshlang'ich sinflarda o'qitilishi zarur bo'lgan fundamental fanlardan biridir. Ushbu fan orqali o'quvchilarga nafaqat matematik ko'nikmalar, balki analitik fikrlash, mantiqiy qarorlar qabul qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlari ham rivojlanadi. Hozirgi kunda ta'lim tizimida innovatsion metodlarni qo'llash muhim o'rin egallamoqda. Integratsiya

matematika fanini o'qitishda nafaqat samaradorlikni oshirish, balki o'quvchilarning qiziqish va ishtiyoqini ham oshiradi.

Matematikaning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligi o'quvchilarining o'zlashtirish jarayonlarini bilan bog'liq. O'quv fanlararo aloqadorlikni aniqlash quyidagicha amalga oshiriladi.

- tushunchalarni yaxlit bir tizimga umumlashtirgan holda ko'nikma va malakalarni uyg'unlashtirish;

- o'quv jarayonida fanlararo aloqadorlikni ta'minlash pedagogik psixologik tomonlarini aniqlash;

Har qanday vaziyatda matematikaning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligini ta'minlashning pedagogik imkoniyatlari boshlang'ich sinf o'quvchilarining mujassamlashgan bilim, ko'nikma, malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Umumlashtirish, axborotlarni to'plash, taqlid qilish kabi aqliy operatsiyalar bosh miya faoliyatini boshqaruvchi psixologik-fiziologik jarayonlar hisoblanadi. Bosh miya faoliyatida mujassamlashgan axborotlar izchil qabul qilinadi. Axborotli tizimlarning vujudga kelishi matematikaning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligi asosida taqdim etilgan materiallarni o'zlashtirishga qaratilgan o'quv faoliyatining maxsuldorligini ta'minlaydi.

Bunday metodlar bilimlar va ularni idrok etish ko'nikmalarini takomillashtirish, ularni boshlang'ich sinf o'quvchisining o'quv faoliyatiga singdirish va egallangan bilimlarni umumlashtirish, ularning aqliy faolliklarini ta'minlash uchun zarur pedagogik-psixologik sharoitlar yaratadi. Bu har tomonlama matematikaning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligining ta'lim-tarbiyaviy va rivojlantiruvchilik vazifalarini yaxlit tarzda amalga oshirish uchun qulay pedagogik imkoniyatlarni yaratishga asos bo'ladi. Amalga oshirilayotgan tadqiqotlar matematikaning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligini o'quvchi egallaydigan bilimlarda o'z aksini topishi boshlang'ich bosqichlarda vaziyatli, qo'zg'atuvchi yoki rag'batlantiruvchi omil vazifasini bajaradi. Matematikaning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligini ta'minlashda o'quvchilarning egallagan bilimlari natijasida hosil bo'lgan tajribalari ularning idrokini boshqaradi.

Bilimlarni idrok etish natijasida o'quvchilarning ijodiy, mustaqil fikrlash, modellashtirish ko'nikmalari rivojlanadi. Bilimlarning fanlararo aloqadorlik asosida umumlashtirilgan tizimini o'zlashtirish natijasida o'quvchilarning aqliy faoliyati rivojlanadi, ko'nikma va malakalarining mahsuldorlik darajasi ortadi.

Matematikaning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligi asosida tarkib topgan bilimlarning umumlashgan tizimi muayyan o'quv mazmunining tarkibiy qismini tashkil qiladi. Unda boshqa barcha aloqador o'quv fanlari mazmuni negizini tashkil etuvchi asosiy ko'rsatkichlar ham mavjud bo'ladi. O'quv fanlararo umumlashgan bilimlar boshlang'ich sinf

o'quvchilari aqliy faoliyatining yuqori ko'rsatkichlarini ta'minlaydi. Ularning harakatchanligi ob'yektiv asosga tayangan holda tashkil topgan munosabatlar tizimida boshlang'ich sinf o'quvchisining istiqbolni ko'ra olish imkoniyatini ta'minlaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining muayyan aloqadorlik zaminidagi fikrlashi undagi aqliy faoliyatning tizimli, dinamik xarakter kasb etishini ta'minlaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi aqliy faoliyatining muntazam rivojlanib borishi esa, o'zlashtirilgan bilimlar xarakteridan kelib chiqadi.

Matematikaning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligi asosida tashkil etilgan o'quv faoliyatini tahlil etish natijalari shuni ko'rsatadiki, bu jarayon faqatgina murakkab didaktik butunlikni hosil qiluvchi o'zaro aloqador elementlar shaklida mavjud bo'lmaydi. Tahlilning ichki mohiyati shundaki, narsa, buyum va hodisalarning tabiiy aloqadorlikka ega bo'lgan ichki xususiyatlari ochib beriladi. Matematikaning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligida bilim va tushunchalarning ichki mazmunini aniqlashda zarur bo'lgan nazariy tahlildan keng foydalaniladi. Bu esa nazariy umumlashmalarining hosil bo'lishiga asos bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining diqqati umumlashtirish jarayoniga jalb etilgan sari uning aqliy faoliyati rivojlanib boradi. Bu jarayonda boshlang'ich sinf o'quvchisi o'z fikrlarini mustaqil harakatlar asosida umumlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Matematikaning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligi ayni bir paytning o'zida o'quvchilarning bir necha o'quv fanini o'zlashtirishga undaydi. Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchisi fikrlash tarzining usullari uning aqliy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu esa ta'lim jarayonida matematikaning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligini ta'minlash asosida vujudga keladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematikani boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligi asosida bilimlarni o'zlashtira olishi, muayyan o'quv fanidan bilimlar va harakatlar usullarini boshqasiga ko'chira bilish qobiliyati ularning idrok etish faoliyatlari mahsuldorligini ko'rsatadi.

Matematikaning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligi ta'minlangan sharoitda muayyan masalalarni yechishda boshlang'ich sinf o'quvchilari o'zlarining fikrlash faoliyati bir qadar kengayganligini his etadilar. Matematikaning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligi asosida muayyan muammolarni yechishda boshlang'ich sinf o'quvchilari o'zlari amalga oshirayotgan harakatlarni anglab yetishlari va o'quv materiallarini idrok etishimkoniyatiga ko'ra olingan natijalarni tahlil qilish hamda mahsuldor natijalarga olib keluvchi umumlashtirilgan harakatlarni mustahkamlash alohida ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Дорофеев Г.В., Потапов М.К., Розов Н.Х. Пособие по математике для поступающих в вузы. М.: Наука, 1976. 640 с.

2. Мельников И.И., Сергеев И.Н. Как решать задачи по математике на вступительных экзаменах. Издание 2-е, исправл. М.: МП Азбука, 1994. 352 с.

3. Сборник конкурсных задач по математике для поступающих во втузы. Учебное пособие. / Под ред. М.И.Сканави. М.: Высшая школа, 1980. 541 с.

QUYOSH ENERGIYASIDAN FOYDALANGAN HOLDA XONADONLARDA ISSIQLIK TA'MINOTINING INNOVATSION YECHIMLARI

Bozorov Baxtiyor SHuxrat o'g'li

Annotatsiya. Ushbu maqolada quyosh energiyasidan foydalangan holda xonadonlarda issiqlik ta'minotini tashkil etishning innovatsion texnologiyalari, ularning afzalliklari va amaliy ahamiyati tahlil qilingan. Quyosh energiyasining muqobil manba sifatidagi imkoniyatlari, issiqlik tizimlarini energiya tejamkor modellar asosida modernizatsiya qilish yo'llari hamda O'zbekiston sharoitida bunday tizimlarni keng joriy etishning iqtisodiy va ekologik afzalliklari ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so'zlar: quyosh energiyasi, issiqlik tizimi, qayta tiklanuvchi energiya, energiya tejamkorlik, innovatsion texnologiyalar, quyosh kollektori, issiqlik nasosi, ekologik barqarorlik.

ИННОВАЦИОННЫЕ РЕШЕНИЯ ДЛЯ ОТОПЛЕНИЯ ДОМОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОЛНЕЧНОЙ ЭНЕРГИИ

Базоров Бахтиёр Шухрат оглы

Аннотация: В статье анализируются инновационные технологии организации теплоснабжения квартир с использованием солнечной энергии, их преимущества и практическое значение. Научно рассматриваются возможности солнечной энергии как альтернативного источника, пути модернизации систем отопления на основе энергоэффективных моделей, а также экономические и экологические преимущества широкого внедрения таких систем в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: солнечная энергия, система отопления, возобновляемые источники энергии, энергоэффективность, инновационные технологии, солнечный коллектор, тепловой насос, экологическая устойчивость.

INNOVATIVE SOLUTIONS FOR HEATING IN HOUSES USING SOLAR ENERGY

Bazorov Bakhtiyor Shukhrat oglu

Annotation: This article analyzes innovative technologies for organizing heat supply in apartments using solar energy, their advantages and practical significance. The possibilities of solar energy as an alternative source, ways to modernize heating systems based on energy-

efficient models, and the economic and environmental advantages of widespread implementation of such systems in the conditions of Uzbekistan are scientifically covered.

Keywords: solar energy, heating system, renewable energy, energy efficiency, innovative technologies, solar collector, heat pump, environmental sustainability.

Kirish. Bugungi kunda insoniyat energiya resurslarining kamayib borishi, iqlim o'zgarishi va atrof-muhitning ifloslanishi kabi global muammolarga duch kelmoqda. Shu bois energiyaning muqobil va qayta tiklanuvchi manbalaridan foydalanish masalasi eng dolzarb yo'nalishlardan biriga aylandi. Ayniqsa, xonadonlarda issiqlik ta'minoti tizimlarini ekologik va energiya jihatdan samarali qilish zarurati ortib bormoqda. Ana shunday istiqbolli yo'nalishlardan biri – quyosh energiyasidan foydalangan holda issiqlik ta'minotini tashkil etishdir.

Quyosh energiyasi — tabiatdagi eng toza, bepul va cheklanmagan energiya manbalaridan biridir. O'zbekiston hududi yiliga o'rtacha 2800–3100 soat davomida quyosh nuridan foydalana oladi, bu esa issiqlik energiyasini ishlab chiqarish uchun ideal sharoit yaratadi. So'nggi yillarda quyosh kollektorlari, fotovoltaik panellar, issiqlik nasoslari va energiya akkumulyatorlari asosida ishlovchi innovatsion issiqlik tizimlari keng joriy etilmoqda.

Quyosh energiyasidan foydalangan holda xonadonlarda issiqlik ta'minoti ikki asosiy yo'l bilan amalga oshiriladi. Birinchisi — **aktiv tizimlar** bo'lib, ular quyosh kollektorlarida suv yoki antifriz suyuqligini isitib, issiqlikni xonaga yoki suv tizimiga uzatadi. Ikkinchisi esa — **passiv tizimlar**, ya'ni bino konstruksiyasi, deraza yo'nalishi, issiqlik o'tkazmaydigan materiallar yordamida tabiiy issiqlikni to'plash va ushlab turish tizimidir.

Aktiv tizimlarning eng samarali turlaridan biri bu **quyosh issiqlik kollektorlaridir**. Ular metall plastinkalardan tayyorlangan bo'lib, quyosh nurlarini yutadi va quvurlardagi suyuqlikka uzatadi. Hosil bo'lgan issiqlik issiq suv idishlariga yoki xonadonning isitish tizimiga yo'naltiriladi. Bu usul orqali qishda xonalarni isitish, yozda esa issiq suv bilan ta'minlash mumkin. Shu tarzda tizim energiyani ikki yo'nalishda samarali ishlatadi.

Yana bir zamonaviy yechim bu — **issiqlik nasoslari bilan integratsiyalangan quyosh tizimlaridir**. Quyosh panellari orqali elektr energiyasi ishlab chiqarilib, u issiqlik nasoslarini ishlatishga sarflanadi. Issiqlik nasosi atrof muhitdan (havo, tuproq yoki suvdan) issiqlikni yig'ib, uyni isitadi. Bu tizimning afzalligi shundaki, u harorat past bo'lgan mavsumlarda ham samarali ishlaydi.

Quyosh energiyasiga asoslangan issiqlik tizimlarining eng katta ustunligi — **energiya tejankorlik va ekologik tozalikdir**. Odatdagi gaz yoki elektr isitish tizimlariga nisbatan, quyosh tizimlari 60–70 foizgacha energiyani tejaydi. Shuningdek, ular atmosfera havosiga

zararli gazlar chiqindisini kamaytiradi. Masalan, bitta o'rtacha o'lchamdagi quyosh kollektori tizimi yiliga o'rtacha 500–600 kilogramm karbonat angidrid chiqindisini kamaytirishi mumkin.

Ekologik jihatdan toza bo'lishi bilan bir qatorda, bu tizimlar **iqtisodiy foyda** ham keltiradi. Dastlabki o'rnatish xarajatlari nisbatan yuqori bo'lsa-da, 4–5 yil ichida tizim o'zini to'liq oqlaydi. Keyingi yillarda esa energiya xarajatlari deyarli nolga teng bo'ladi. Shu bois, ko'plab mamlakatlarda, jumladan O'zbekiston hududida ham quyosh energiyasi asosidagi issiqlik tizimlarini joriy etish davlat siyosatida ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan.

Quyosh energiyasidan foydalangan holda issiqlik ta'minotini tashkil etish, nafaqat texnik, balki **ijtimoiy-iqtisodiy** foyda ham beradi. Bu tizimlar orqali aholining energiyaga bo'lgan qaramligi kamayadi, resurslardan oqilona foydalanish ta'minlanadi, yangi ish o'rinlari yaratiladi. Ayniqsa, qishloq joylarda markazlashmagan issiqlik tizimlarini o'rnatish orqali energiya mustaqilligi ta'minlanadi.

Biroq quyosh energiyasidan foydalangan issiqlik tizimlarini joriy etishda ayrim **kamchiliklar** ham mavjud. Eng asosiy muammo – bu dastlabki sarmoyaning yuqoriligi va texnik mutaxassislarning yetishmasligi. Shu bois bunday tizimlarni ommalashtirish uchun davlat tomonidan subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va soliq yengilliklari joriy etilishi lozim. Shuningdek, xalqaro hamkorlik asosida mahalliy ishlab chiqarish bazasini rivojlantirish ham muhim.

Innovatsion yechim sifatida quyosh energiyasini **aqlli boshqaruv tizimlari** bilan uyg'unlashtirish ham keng tarqalmoqda. Masalan, IoT (Internet of Things) texnologiyasi yordamida tizim quyosh nurlanishi, suv harorati va energiya sarfini avtomatik ravishda boshqaradi. Bu nafaqat qulaylik yaratadi, balki energiya samaradorligini yanada oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan keng foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarorlari hamda “Yashil energetika dasturi” asosida mamlakatimizda quyosh energiyasi loyihalari kengaymoqda. Qashqadaryo, Navoiy va Buxoro viloyatlarida quyosh panellari va issiqlik kollektorlari asosida tajriba loyihalari amalga oshirilmoqda. Bu esa aholining barqaror energiya manbalaridan foydalanish madaniyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, quyosh energiyasidan foydalangan holda xonadonlarda issiqlik ta'minotini tashkil etish – bu nafaqat ekologik zarurat, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham eng maqbul yo'nalishdir. Innovatsion texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan bunday tizimlar energiya mustaqilligini ta'minlaydi, atrof-muhitni muhofaza qiladi va kelajak avlodlar uchun barqaror rivojlanish yo'lini ochadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4422-sonli qarori “Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish to‘g‘risida”. – Toshkent, 2019.
2. “Energiya tejash to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2021.
3. IRENA. *Solar Heating and Cooling Technologies Report*. – Abu Dhabi, 2023.
4. UNDP Uzbekistan. *Sustainable Energy and Climate Resilience Program*. – Toshkent, 2022.
5. Ismoilov A. *Quyosh energiyasi va issiqlik tizimlari texnologiyasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
6. World Bank. *Renewable Energy in Central Asia: Opportunities and Challenges*. – Washington, 2022.
7. Karimov Sh., Tursunov B. *Issiqlik ta'minotida innovatsion yechimlar*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2023.

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARI

Naimova Jayrona Utkir qizi

Annotatsiya

Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ yondashuv asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini tahlil qiladi. Ta'lim jarayonida kreativlik va innovatsiyalarni qo'llash orqali o'qituvchilarning malakasini oshirish muhimligi ko'rsatiladi. Maqolada kreativ yondashuvlarning samaradorligi, pedagogik strategiyalar va o'qituvchilar uchun takliflar keltirilgan.

Настоящая статья анализирует механизмы развития профессиональной компетентности учителей начальных классов на основе креативного подхода. Подчеркивается важность повышения квалификации учителей через применение креативности и инноваций в образовательном процессе. В статье представлены результаты, эффективность креативных подходов, педагогические стратегии и предложения для учителей.

This article analyzes the mechanisms for developing the professional competence of primary school teachers based on creative approaches. It highlights the importance of enhancing teachers' qualifications through the application of creativity and innovations in the educational process. The article presents the effectiveness of creative approaches, pedagogical strategies, and recommendations for teachers.

Kalit so'zlar: kompetensiya, professionalizm, kompetentlik, kreativ yondashuv, kasbiy kompetentlik, ta'lim metodikasi, rivojlantiruvchi ta'lim

Kompetensiya – bu ob'yektlar va jarayonlarning ma'lum doirasiga nisbatan o'rnatilgan, ularga nisbatan sifatli va samarali harakat qilish uchun zarur bo'lgan shaxsning o'zaro bog'liq fazilatlarini (bilim, qobiliyat, ko'nikma, faoliyat usullari). Kompetentlik – bu shaxsning tegishli kompetensiyaga ega bo'lishi, unga egalik qilishi, shu jumladan, uning shaxsiy munosabati va faoliyat sub'ekti.

Barkamol bo'lish, olingan bilim va tajribani ma'lum bir vaziyatda safarbar qilish qobiliyati kompetensiyani anglatadi.

Professionalizm – bu pedagogik ishning bir necha jihatlarini (faoliyat, muloqot, o'qituvchining shaxsiyati) amalga oshirishning yuqori standartlariga erishishdir.

Professionallik deganda, turli xil sharoitlarda murakkab faoliyatni tizimli, samarali va ishonchli bajarish uchun odamlarning maxsus mulki tushuniladi. Kasbiy mahoratga ega bo'lish uchun sizga tegishli qobiliyat, istak va xarakter, doimiy ravishda o'rganish va o'z mahoratingizni oshirishga tayyorlik kerak. Insonning professionalligining zarur tarkibiy qismi bu kasbiy kompetensiyadir.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi – ko'p omilli hodisa bo'lib, u o'qituvchining nazariy bilimlari tizimini va ularni muayyan pedagogik vaziyatlarda qo'llash usullarini, o'qituvchining qadriyat yo'nalishlarini, shuningdek, uning madaniyatining integral ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi.

Kompetentli o'qituvchi yuqori darajadagi kasbiy, pedagogik, psixologik va ijtimoiy fazilatlarni birlashtiradi. Shunday qilib, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi – bu kasbiy (maxsus, uslubiy, psixologik va pedagogik tayyorgarlik), ijodkorlik (munosabatlar ijodkorligi, o'quv jarayonining o'zi, vositalar, texnikalar, o'qitish usullaridan maqbul foydalanish) va san'at (aktyorlik va notiqlik)ni o'zida mujassamlashtiradi.

Bugungi kunda malakali mutaxassisni oddiy bilimlar yig'indisidan "qo'shib olish" mumkin emasligi ayon bo'lmoqda. O'qituvchining yangi qiyofasi paydo bo'ldi: bu tadqiqotchi, o'qituvchi, maslahatchi, loyiha menejeri. Shuning uchun o'qituvchilar o'z kasbiy kompetentligini yildan-yilga darsdan-darsga oshirib borishlari zarur.

Kreativ yondashuv asosidagi kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning faoliyatini tashkil qilish uchun qanday mexanizmlar zarur?

1-bosqich. O'qituvchining kreativ yondashuv asosidagi kasbiy kompetentligi darajasini aniqlash:

* diagnostika, test;

2-bosqich. O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini yanada oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

3-bosqich. Kasbiy kompetentlikni oshirish yo'llarini aniqlash.

O'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlariga quyidagilar kiradi:

• **Malaka oshirish kurslarida, shu jumladan, masofaviy rejimda o'qitish va boshqalar.** Hozirgi vaqtda ushbu malaka oshirish shaklining xilma-xil mavzulari o'qituvchiga o'zini qiziqtirgan kurslar mavzusini tanlashga, uning professionalligini oshirishga imkon beradi.

• **Guruhda ishlash, ijodiy guruhlar, o'qituvchilarning mahorat darslari, master-klasslar, fan dekadalari, o'tkazilgan testlar tahlili, turli darajadagi tadbirlar.** Bunday ish, albatta, o'qituvchining kasbiy saviyasini oshirishga yordam beradi.

• **O'qituvchilar kengashlari, seminarlar, konferensiyalarda faol ishtirok etish.** O'qituvchilar kengashlari, seminarlar, uslubiy kunlar, ochiq dars haftaliklarining qadri, eng avvalo, tayyorgarlik ishlarida namoyon bo'ladi. Ochiq dars yoki nutq tayyorlash uchun ba'zan

qancha materialni qayta o'qish, tajribangizni tahlil qilish, boshqalarning tajribasi bilan solishtirish, uslubiy-metodik tajribangizni yangilash va to'ldirish kerak. Albatta, kimlardir uchun bu keraksiz kechinmalar, tashvishlar bo'lishi mumkin, lekin bajarilgan ishlar kasbiy kompetensiyani oshirishga hissa qo'shadi va talabalar, hamkasblarning minnatdorchilik so'zlari ilhomlantiradi.

• **Turli tanlovlarda ishtirok etish.** Bu har doim qo'shimcha tajriba va rivojlanish hamda takomillashtirish uchun rag'batdir. O'qituvchi o'zining o'quv faoliyatini tahlil qilib, uni ijobiy va salbiy tomonlarga ajratadi.

• **Ilmiy-tadqiqot ishlarida ishtirok etish, o'z nashrlarini yaratish.**

• Tajribani umumlashtirish va tarqatish.

• O'qituvchilarni attestatsiyadan o'tkazish.

• Ijodiy hisobot.

• Zamonaviy usullar, shakllar, turlar, o'qitish vositalari va yangi texnologiyalardan foydalanish.

• **O'qituvchining faoliyatini tahlil qilish yoki o'z darslarini kuzatish.** Zamonaviy o'qituvchi o'z faoliyati haqida fikr yuritishi kerak. Bu orqada qolgan o'z faoliyatiga qaytishni anglatadi va quyidagi savollarga javob berish kerak: "Men nima qildim?", "Men nimaga erishdim, bu borada meni nima quvontiradi?", "Men nima muvaffaqiyatsizlikka uhradim va qiyinchiliklarimning sabablari nimada?". Va nihoyat: "Va men xato qilmasligim uchun nima qilishim kerak edi?".

• **O'z-o'zini tarbiyalash (yuqorida aytilganlarning barchasi bu o'z-o'zini tarbiyalashni o'z ichiga oladi).**

O'qituvchining o'z-o'zini tarbiyalashi uning kasbiy faoliyatining zaruriy shartidir. Jamiyat o'qituvchiga har doim eng yuqori talablarni qo'yib keladi. Boshqalarga o'rgatish uchun siz boshqalardan ko'ra ko'proq bilishingiz kerak. O'qituvchi nafaqat o'z mavzusini bilishi va uni o'qitish metodikasini bilishi, balki yaqin atrofdagi ilmiy sohalarda, jamoat hayotining turli sohalarida bilimga ega bo'lishi, zamonaviy siyosat, iqtisodiyot va boshqalarni boshqarishi kerak. O'qituvchi hamma narsani doimiy ravishda o'rganishi kerak, chunki har yili talabalarining bilimi oshadi, atrofdagi dunyo haqidagi g'oyalar chuqurlashadi va hatto o'zgaradi.

O'z-o'zini tarbiyalash qobiliyati pedagogda pedagogika oliygohi diplomi bilan birga shakllanmaydi. Ushbu qobiliyat har bir o'qituvchining psixologik va intellektual ko'rsatkichlari bilan belgilanadi, ammo bu qobiliyat axborot manbalari bilan ishlash, tahlil qilish va introspeksiya, ularning faoliyati va hamkasblarining faoliyatini kuzatish jarayonida rivojlanadi. Agar uning natijasi ma'lum bir mahsulotni yaratmasa yoki yutuqlar bo'lmasa, har qanday faoliyat ma'nosizdir.

Shuningdek, boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'z-o'zini tarbiyalashning shaxsiy rejasida ma'lum bir vaqt ichida erishish kerak bo'lgan natijalar ro'yxati bo'lishi kerak.

O'qituvchining o'zini o'zi tarbiyalash natijalari qanday bo'lishi mumkin:

- * mavzuni o'qitish sifatini oshirish;
- * ishlab chiqilgan yoki chop etilgan uslubiy qo'llanmalar, maqolalar, dasturlar, ssenariylar, tadqiqotlar;
- * o'qitishning yangi shakl, metod va metodlarini ishlab chiqish;
- * ma'ruzalar, nutqlar, didaktik materiallar, testlar, ko'rgazmalar ishlab chiqish;
- * yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish;
- * ochiq darslarni o'z, innovatsion texnologiyalar asosida ishlab chiqish va joriy etish;
- * pedagogik ishlanmalar to'plamlarini yaratish;
- * o'rganilgan muammo (mavzu) bo'yicha treninglar, seminarlar, konferensiyalar, mahorat darslarini o'tkazish, tajribalarni umumlashtirish;
- * ta'lim muassasasi nufuzini oshirish.

O'z-o'zini tarbiyalash quyidagi tadbirlar orqali amalga oshiriladi:

- * Teleko'rsatuvlarni tomosha qilish, matbuotni o'qish.
- * Pedagogik va metodik adabiyotlar bilan tanishish.
- * Internetdan axborotdan muntazam foydalanish.
- * Seminarlar, treninglar, konferensiyalar, hamkasblarning darslariga qatnashish.
- * Tizimli kasbiy rivojlanish.
- * Zamonaviy psixologik-pedagogik metodlarni o'rganish.
- * O'z pedagogik tajribalarini tizimli namoyish etish.

Kreativ yondashuv asosidagi kasbiy kompetensiyaga erishish uchun rivojlanishning barcha vositalari va mexanizmlaridan foydalanib, biz shaxsni shakllantirish imkoniyatiga egamiz:

- * qiziquvchan, qiziqqan, dunyoni faol biladigan;
- * o'rgana oladigan, o'z faoliyatini tashkil qila oladigan;
- * oila va jamiyat qadriyatlarini, har bir millatning tarixi va madaniyatini hurmat qilish va qabul qilish;
- * do'stona, sherikni tinglash va eshitish, o'z va boshqalarning fikrlarini hurmat qilish;
- * mustaqil harakat qilishga va o'z harakatlari uchun javobgar bo'lishga tayyor.

O'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlari malaka oshirish kurslarida, shu jumladan, masofaviy rejimda o'qitish va boshqalar; sinfda ishlash, ijodiy guruhlar, o'qituvchilarning mahorat darslari, master-klasslar, fan dekadalar, o'tkazilgan testlar tahlili, turli darajadagi tadbirlar; o'qituvchilar kengashlari, seminarlar, konferensiyalarda faol

ishtirok etish; turli tanlovlarda ishtirok etish; ilmiy-tadqiqot ishlarida ishtirok etish, o'z nashrlarini yaratish; tajribani umumlashtirish va tarqatish; o'qituvchilarni attestatsiyadan o'tkazish; ijodiy hisobot; zamonaviy usullar, shakllar, turlar, o'qitish vositalari va yangi texnologiyalardan foydalanish; o'qituvchining faoliyatini tahlil qilish yoki o'z darslarini kuzatish; o'z-o'zini tarbiyalash (yuqorida aytilganlarning barchasi bu o'z-o'zini tarbiyalashni o'z ichiga oladi) kabi faoliyat turlaridan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nurullayeva Sh.U. Pedagogik mahorat va kompetentlik: mazmuni, shakllantirish metodikasi va rivojlantirish yo'llari // Pedagogik mahorat. № 1. 2021. 19-22 b.
2. Raximov Z.T. Ta'lim islohotlarini amalga oshirishda pedagogda mujassam bo'lishi zarur bo'lgan kasbiy sifatlar. Sovremennoe obrazovanie. 2022, №5 (114), 25-32 b.
3. Xoliqov A. Pedagogik mahorat.T.: Iqtisod-moliya. 2010. – 180 b.

КЎЗИҚОРИН ТОКСИНЛАРИНИНГ ОДАМ ОРГАНИЗМИГА ТАЪСИРИ.

Г.Ф.Бобожанова., А.А.Ражапов., Р.Х.Каримов.

Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали.

Маъмун университети.

Мавзунинг долзарблиги: Сўнгги йилларда республикада табиий кўзиқоринларни еб захарланиш ҳолатлари кундан-кунга кўпайиб бормоқда. Бу ҳолатлар, айниқса, қишлоқ аҳолиси орасида кузатилмоқда. Кўзиқорин токсинларининг инсон организмига таъсири кўп органли шикастланиш — **гепатотоксик, нефротоксик, нейротоксик ва кардиотоксик** ҳолатлар билан кечади. Морфологик жиҳатдан бу токсинлар хужайра даражасида дистрофия, некроз, шиш ва васкуляр бузилишларни келтириб чиқаради. Шу боис ушбу мавзу тиббиёт амалиётида ҳам, суд-тиббий ва патологик анатомия соҳаларида ҳам катта аҳамиятга эга.

Ишнинг мақсади: ишнинг мақсади сифатида кўзиқорин токсинларининг инсон организмидаги асосий таъсир механизмларини, уларнинг ички органларда чақирган морфологик ва биокимёвий ўзгаришларини аниқлаш ва баҳолаш.

Олинган натижалар: изланишлар давомида кўзиқорин токсинлари таъсирида **жигарда** кўзиқорин токсинлари, айниқса α -аманитин ва фаллоидин, жигар хужайраларида оксил синтезини тўхтатиб, гепатоцитларда дистрофик ва некротик ўзгаришлар чақирди. Гистологик кўринишда: вакуоляр дистрофия, гепатоцит некрози, синусоидларда стаз, марказий вена атрофида қон қуйилишлар кузатилди. Электрон микроскопда: митохондрия мембраналарининг парчаланиши, ядро хроматинининг конденсацияси қайд этилди. Бу ўзгаришлар клиник жиҳатдан **ўткир гепатонекроз ва жигар етишмовчилиги** билан намоён бўлади. **Буйракда** орелланин ва охратоксин таъсирида буйрак найчалари эпителийсида дистрофия ва некроз жараёнлари аниқланди. Гломерулаларда фильтрация қобиляти пасайган, тубулаларда шиш ва вакуоляр деградация. Кейинчалик нефросклероз ва интерстициал фиброз ривожланиши кузатилади. Бу ҳолат **токсик нефропатия** деб баҳоланади. **Юракда** фаллоидин ва амантин таъсирида миокард хужайраларида вакуоляр дистрофия, фокал некроз ва интерстициал шиш кузатилди. Капиллярларда стаз ва плазморрагия белгилари мавжуд. АТФаза фаоллиги пасайиши энергетик етишмовчиликни кўрсатади. Бу ўзгаришлар клиник жиҳатдан **токсик миокардит ва аритмиялар** билан кечди. **Асаб тизимида** мушмол ва иботен кислотаси таъсирида нейронларда хроматолиз, ядро деградацияси ва аксонлар парчаланиши қайд этилди. Гистологик жиҳатдан нейрон шишиши, глиоз, микроглиял реакция кузатилди. Бу **нейротоксик энцефалопатия**нинг морфологик

асосини ташкил қилади. **Овқат ҳазм қилиш тизимида**, шиллик пардада эрозия, яллиғланиш ва қон қуйилишлар; энтероцитларда гидропик дистрофия кузатилди.

Хулосалар: хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, олинган маълумотлар кўзиқорин токсинлари инсон организмда кўп органли шикастланиш келтириб чиқарди. Асосий таъсир нуқталари — жигар, буйрак, юрак ва марказий асаб тизими ҳисобланди. Морфологик жиҳатдан дистрофия, некроз, қон қуйилиш ва интерстициал шиш билан тавсифланди. Энергетик ферментлар фаоллигининг пасайиши токсинларнинг митохондрия фаолиятига таъсирини кўрсатди. Эрта ташхис ва детоксикация чоралари ҳаётни сақлаб қолишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Kuryazov, A., Palvanov, M., Radjapov, A., & Karimov, R. (2024, August). MORPHOLOGY OF THE HEART IN PATIENTS WITH TUBERCULOSIS. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC INNOVATION RESEARCH CONFERENCE* (Vol. 1, No. 6, pp. 3-8).

2. Khasanovich, K. R., Davlatbaevich, R. M., & Anvarbekovich, R. A. (2024, August). MORPHOLOGY OF BRAIN TISSUE IN INTOXICATION PSYCHOSIS. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE* (Vol. 1, No. 8, pp. 34-40).

3. Khasanovich, K. R., Davlatbaevich, R. M., & Anvarbekovich, R. A. (2024, August). MORPHOLOGY AND HISTOCHEMICAL CHARACTERISTICS OF BRAIN TISSUE IN ACUTE INTOXICATION PSYCHOSIS. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON MEDICINE, SCIENCE, AND EDUCATION* (Vol. 1, No. 7, pp. 49-54).

4. Quryazov, A., Palvanov, M., Radjapov, A., & Karimov, R. (2024, August). MORPHOLOGY OF THE HEART IN DIFFERENT FORMS OF TUBERCULOSIS. In *International conference on multidisciplinary science* (Vol. 2, No. 8, pp. 26-30).

BOSHQARUV QARORLARINI AMALGA OSHIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xolbayeva Marg'uba Qazoqboyevna – Fan va texnologiyalar universiteti, “Moliya va moliyaviy texnologiyalar” kafedrası o'qituvchisi

E-mail – margubam1982@gmail.com

ORCID – 0009-0005-2399-4487

Telefon raqam +99890 374-01-37

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada boshqaruv qarorlarini amalga oshirish jarayonining o'ziga xos xususiyatlari, qaror qabul qilishdan amalga oshirishgacha bo'lgan bosqichlar, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'llari, shuningdek, ichki va tashqi omillar, resurslar bilan ta'minlash hamda nazorat mexanizmlari tahlil qilinadi. Qaror boshqaruv ishining mahsuli sifatida, uni qabul qilish yesa ushbu mahsulotning paydo bo'lishiga olib keladigan jarayon sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.*

***Kalit so'zlar:** boshqaruv qarorlari, qarorlarni amalga oshirish, qaror qabul qilish, nazorat mexanizmlari, tashkiliy jarayonlar, resurslarni boshqarish, samaradorlik.*

Kirish.

Boshqaruv faoliyatining samaradorligi asosan qabul qilingan qarorlarning o'z vaqtida va sifatli amalga oshirilishiga bog'liq. Qaror qabul qilish jarayoni rahbarlik faoliyatining muhim bosqichi bo'lib, uning muvaffaqiyati ko'p jihatdan qarorning to'g'ri va samarali amalga oshirilishiga tayanadi. Shu bois, boshqaruv qarorlarini amalga oshirish jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish dolzarb ilmiy-amaliy muammo hisoblanadi.

Amalda qarorlarni amalga oshirish ko'plab tashkiliy va tashqi omillarga bog'liq bo'lib, bu jarayonda yuzaga keladigan muammolar boshqaruv samaradorligini pasaytirishi mumkin. Boshqaruv tizimlarida qarorlarning muvaffaqiyatli tatbiq etilishi uchun samarali nazorat mexanizmlari, resurslarni to'g'ri taqsimlash va jamoa ishtirokini ta'minlash zarur.

Shu sababli, boshqaruv qarorlarini amalga oshirish jarayonining mohiyati, uning o'ziga xosligi va samaradorligini oshirish usullarini o'rganish tashkilotlarning raqobatbardoshligini ta'minlash va boshqaruv sifatini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada boshqaruv qarorlarini amalga oshirish mexanizmlari, yuzaga keladigan muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'llari batafsil tahlil qilinadi.

Boshqaruv funksiyasi sifatida nazorat - bu belgilangan maqsadlarga yerishishni, qabul qilingan boshqaruv qarorlarini amalga oshirishni ta'minlash jarayonidir. Nazorat jarayoni, bir tomondan, standartlarni belgilash, yerishilgan haqiqiy natijalarni va ularning me'yordan chetga chiqishini aniqlash jarayoni bo'lib; boshqa tomondan, boshqaruv qarorlarining bajarilishini monitoring qilish va yerishilgan natijalarni baholash jarayoni hisoblanadi. Monitoring natijalari, agar qarorni amalga oshirishning rejalashtirilgan kursidan sezilarli og'ishlar aniqlansa, ilgari qabul qilingan qarorlarni tuzatish uchun asos bo'ladi.

Asosiy qism.

Monitoring - bu olingan natijalarni rejalashtirilgan natijalar bilan taqqoslash va kerak bo'lganda tegishli tuzatish choralari ko'rish jarayonidir. Noaniqlik kelajakning ajralmas harakteristikasi sifatida boshqaruv qarorini amalga oshirish jarayonida nazorat qilishning asosidir. Nazorat jarayonning barcha bosqichlariga hamroh bo'ladi. Ushbu xususiyatga ko'ra, nazoratning quyidagi asosiy turlari ajratiladi: dastlabki, joriy, tuzatuvchi va yakuniy. Dastlabki nazorat yechimni ishlab chiqish bo'yicha chora-tadbirlar boshlanishidan oldin amalga oshiriladi. Uning maqsadi baholash mezonlarini ishlab chiqish, harakatlarni monitoring qilish metodologiyasi va qoidalarini tuzatish orqali kiruvchi natijalar paydo bo'lishidan oldin paydo bo'lishining oldini olishdir. Joriy nazorat to'g'ridan-to'g'ri yechimni amalga oshirish jarayonida amalga oshiriladi. U menejer tomonidan amalga oshiriladi va ichki va tashqi omillar ta'sirida bajarilgan ishlarning haqiqiy oraliq natijalarini o'lchash va o'rganishga asoslangan. Tuzatish nazorati allaqachon amalga oshirilgan harakatlar va yaratilgan vaziyatga qaratilgan. U boshqaruv qarorini amalga oshirish natijalari ma'lum bo'lgan va ular rejalashtirilgan qiymatlarga zid bo'lgan vaziyatni to'g'irlash uchun mo'ljallangan. Asosiy maqsad kelajakda shunga o'xshash vaziyatlarning takrorlanishining oldini olishdir. Yakuniy nazorat qabul qilingan yechim amalga oshirilgandan so'ng amalga oshiriladi. Maqsad - buxgalteriya hisobi, yakuniy natijalarni o'lchash va ularni rejalashtirilgan natijalar bilan taqqoslash, buning asosida maqsadga yerishish darajasi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, yakuniy nazorat muvaffaqiyasiz natija bo'lgan taqdirda qarorni o'zgartirish imkoni bo'lmaganda amalga oshiriladi. U quyidagi muhim funksiyalarni bajaradi:

1. Ma'lumotlar bazasini quyidagi yo'nalishlarda shakllantirish va to'ldirish: maqsadlar va ularning tarkibiy vazifalari; faoliyatning dastlabki, oraliq va yakuniy parametrlari; dastlabki ko'rsatkichlarni baholash mezonlari; tuzatuvchi qarorlar to'plami; faoliyatning aniq parametrlari bo'yicha maqsadlarga yerishish natijalari; nojo'ya ta'sirlarni zararsizlantirish bo'yicha qarorlar to'plami.

2. Muayyan sohadagi ishlarning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida statistik ma'lumotlarni to'plash, bu menejerlarga qiyin vaziyatlarda yanada to'g'ri qarorlar qabul qilishga imkon beradi.

3. Yechimni amalga oshirish jarayonini takomillashtirish uchun innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish. Nazoratning ikki turi mavjud: natijalar va tanbeh bilan. Natijalarga asoslangan monitoring tashkiliy, iqtisodiy, texnik va huquqiy hujjatlardan foydalanadi. Haqiqiy natijaning rejalashtirilgan qiymatlardan og'ishi taxmin qilinadi. Ushbu boshqaruv opsiyasidan qisqa sikl vaqti va yechimni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonining arzonligi bo'lgan jarayonlarda foydalanish tavsiya yetiladi. Boshqaruv yechimi avvalgi amalga oshirish natijalari asosida, tuzatishlar va takomillashtirishlar bilan asta-sekin bajariladi. Oldindan nazorat standartlar, normalar va qoidalarga asoslanadi va yechimni ishlab chiqish va amalga oshirishdan oldin yoki davomida amalga oshirilishi mumkin.

Samarali boshqaruv tizimini ishlab chiqish quyidagilarni nazarda tutadi:

- maqsadlarga yerishish uchun zarur bo'lgan barcha tadbirlarni puxta rejalashtirish;
- rejalashtirilgan rejalarni bajarish uchun zarur bo'lgan resurslar va vaqtni baholash;
- vaqt xususiyatlarini hisobga olgan holda yerishilgan natijalar va foydalanilgan resurslarni taqqoslash;
- qolgan ishlarni bajarish uchun zarur bo'lgan vaqt va moddiy harajatlar rejalarni tuzatish;
- olingan natijalar va harajatlarni reja va byudjet bilan davriy taqqoslash.

Nazorat protsedurasida aniq ajralib turadigan uchta bosqich mavjud bo'lib, maqsadlar va mezonlarni belgilash, haqiqiy natijalarni ular bilan taqqoslash va zarur tuzatish choralarini ko'rish.

Har bir bosqichda turli chora-tadbirlar majmui amalga oshirilmoqda. Har bir bosqichda amalga oshiriladigan tadbirlar quyida keltirilgan. Birinchi bosqich nazorat va rejalashtirish funksiyalari qanchalik yaqinligini ko'rsatadi. Maqsadlar - bu taraqqiyotni o'lchash mumkin bo'lgan aniq maqsadlar. Ushbu maqsadlar rejalashtirish jarayoni bilan aniq bog'liqdir. Nazorat uchun maqsad sifatida ishlatilishi mumkin bo'lgan maqsadlar ikkita juda muhim xususiyat bilan ajralib turadi. Ular ishni bajarish kerak bo'lgan vaqt oralig'i va ishning bajarilish darajasini baholash mumkin bo'lgan aniq mezon mavjudligi bilan tavsiflanadi.

Xulosa.

Boshqaruv qarorlarini amalga oshirish jarayoni tashkilot faoliyatining samaradorligini ta'minlovchi muhim bosqich hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qarorlarni amalga oshirishda ichki va tashqi omillar, resurslar bilan ta'minlash, samarali nazorat va boshqaruv mexanizmlari katta ahamiyatga ega. Qaror qabul qilishdan tortib, uni amaliyotga tatbiq etishgacha bo'lgan jarayonlar o'ziga xos murakkabliklarga ega bo'lib, ular boshqaruv tizimining barqarorligini va raqobatbardoshligini belgilaydi.

Shu bois, boshqaruv organlari qarorlarni amalga oshirishda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish uchun tizimli yondashuvni qo'llashi zarur.

Shuningdek, resurslarni samarali boshqarish, jamoaviy ishni tashkil etish va nazorat mexanizmlarini takomillashtirish qarorlarning muvaffaqiyatli tatbiq etilishiga yordam beradi.

Umuman olganda, boshqaruv qarorlarini amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlarini chuqur tahlil qilish va ularga mos mexanizmlar ishlab chiqish tashkilotlarni rivojlantirish va boshqaruv sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Axmedov, S. M. (2021). Boshqaruv qarorlarini qabul qilish va amalga oshirish jarayonlari. *Menejment va innovatsiyalar jurnali*, 2(7), 34-42.
2. Islomov, D. X. (2022). Qarorlarni boshqarish tizimida samaradorlikni oshirish omillari. *Tashkiliy boshqaruv va menejment*, 1(5), 20-28.
3. Qodirov, A. B. (2020). Boshqaruvda qarorlarni amalga oshirish mexanizmlari. *Moliya va menejment*, 3(9), 50-58.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni (2023). *Menejment tizimini takomillashtirish va boshqaruv qarorlarini samarali amalga oshirish choralari*. Toshkent.
5. Saidova, N. R. (2021). Qarorlarni nazorat qilish va baholash tizimlari. *Boshqaruv fanlari va amaliyoti*, 4(11), 15-22.
6. Toshpulatov, A. X. (2020). Tashkiliy jarayonlarda qaror qabul qilish va amalga oshirish. *Ta'lim menejmenti*, 3(8), 40-47.

SHARQ ALLOMALARI PEDAGOGIK QARASHLARIDA TARBIYA VA KOMIL INSON G'OYASI

Ermuxamedov Abdullajon Akbarjon o'g'li
Qo'qon universiteti, Ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya:

Sharq allomalari yaratgan boy ilmiy va ma'naviy meros inson kamoloti, tarbiya, ta'lim va ma'rifatning mohiyatini chuqur anglashga qaratilgan. Ularning pedagogik qarashlari o'z davrining ijtimoiy, madaniy va axloqiy ehtiyojlariga javob bergan, bugungi kunda esa zamonaviy ta'lim tizimining ma'naviy-axloqiy asoslarini boyitishda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu maqolada Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, va Abdulla Avloniy kabi buyuk mutafakkirlarning pedagogik qarashlari tahlil qilinadi. Ularning "komil inson" konsepsiyasi, tarbiya jarayonining mohiyati, axloqiy poklik va ilmga chanqoqlik g'oyalari o'zaro qiyoslanadi. Tadqiqotda bu g'oyalar zamonaviy pedagogika nazariyalari bilan solishtirilib, bugungi ta'lim jarayonida qanday ahamiyat kasb etishi yoritiladi. Natijada, Sharq allomalari tomonidan ilgari surilgan insonparvarlik, ma'rifatparvarlik va komillik tamoyillari XXI asr ta'lim tizimi uchun universal qadriyatlar ekanligi isbotlanadi.

Kalit so'zlar: Sharq allomalari, tarbiya, komil inson, ma'rifat, Forobiy, Navoiy, Avloniy, axloq, pedagogik meros.

Sharq pedagogik tafakkuri o'zining ko'p asrlik tarixiga ega bo'lib, insonni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash masalasi uning markazida turadi. Sharq mutafakkirlari uchun "komil inson" g'oyasi nafaqat axloqiy ideal, balki ijtimoiy hayotning harakatlantiruvchi kuchi, jamiyat taraqqiyotining mezoni sifatida qaralgan. Bu g'oya qadimdan boshlab ta'lim va tarbiya tizimining nazariy asosini tashkil etib kelgan. O'rta asrlar davrida shakllangan pedagogik tafakkur asosan falsafiy, axloqiy va diniy asoslar bilan uyg'unlashgan holda rivojlangan bo'lib, u insonni bilimli, odobli, adolatli va ma'naviy yetuk qilib tarbiyalashga qaratilgan.

Abu Nasr Forobiy (870–950) o'z asarlarida insonning kamolotga erishishida aql va axloqning o'zaro uyg'unligini asoslab bergan. U "Fozil shahar ahli" asarida komil insonni "fazilatli jamiyatning a'zosi" deb ta'riflaydi. Forobiy fikricha, inson tabiatan bilim olishga moyil mavjudotdir va u faqat to'g'ri tarbiya, ma'rifat va ijtimoiy muhit orqali komillikka erisha oladi. Uningcha, haqiqiy baxt — bu nafaqat moddiy farovonlik, balki ma'naviy mukammallik bilan bog'liq. Shuning uchun u ta'lim-tarbiyani faqat bilim berish jarayoni emas, balki insonni axloqiy yetuklik sari yo'naltiruvchi tizim sifatida ko'radi. Forobiyning pedagogik qarashlari zamonaviy ta'limda insonparvarlik, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va aqliy tarbiya nazariyalarining falsafiy ildizlarini tashkil etadi.

Abu Rayhon Beruniy (973–1048) esa ilm va tarbiya masalasiga empirik, kuzatuvchi va tahliliy yondashuvni ilgari surgan. U “Hindiston”, “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarlarida inson bilimini tajriba va kuzatish orqali boyitishi lozimligini ta’kidlaydi. Beruniy ta’lim jarayonida o’qituvchi va o’quvchining o’zaro hurmat asosidagi muloqotini eng muhim omil deb bilgan. Uningcha, ilm o’rgatish zo’ravonlik bilan emas, balki tushuntirish, mantiqiy dalillar va amaliy mashg’ulotlar orqali amalga oshirilishi kerak. U pedagogikada ilmiy metodologiyaning asoslarini yaratgan mutafakkir sifatida ham qadrlanadi. Beruniy pedagogik qarashlarida tarbiya nafaqat intellektual rivojlanish, balki axloqiy yetuklikning ham muhim sharti sifatida talqin qilinadi.

Ibn Sino (980–1037) esa pedagogika tarixida tibbiy va psixologik yondashuvni birlashtirgan alloma sifatida tanilgan. U “Donishnoma”, “Tib qonunlari” kabi asarlarida bolaning rivojlanishini fiziologik, psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog’laydi. Ibn Sinoning fikricha, tarbiya insonning tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonidir. U bola ruhiyatini o’rganish, yosh davrlariga mos o’qitish metodlarini qo’llash zarurligini uqtirgan. Shu jihatdan, Ibn Sino pedagogik psixologiya va differensial ta’lim tamoyillarining Sharqdagi ilk asoschilaridan biridir. U “komil inson”ni sog’lom tana, pok ruh va keng tafakkurga ega shaxs sifatida talqin qiladi.

Alisher Navoiy (1441–1501) o’zining badiiy-falsafiy merosida inson kamoloti masalasiga alohida e’tibor qaratgan. “Mahbub ul-qulub”, “Nasoyim ul-muhabbat” va “Xamsa” asarlarida u tarbiya va axloq masalalarini ijtimoiy hayot bilan bog’lab tahlil qiladi. Navoiy nazarida komil inson — bu ilmi, vijdonli, sabrli, mehr-oqibatli va xalq xizmatida bo’lgan shaxsdir. U tarbiyani “ko’ngilni sayqal qiluvchi narsa” deb biladi va insonni go’zallik, adolat, va muruvvat bilan kamol topishga da’vat etadi. Navoiy pedagogik qarashlarida badiiylik va axloqiylik uyg’unlashgan bo’lib, u bugungi kunda estetik tarbiya konsepsiyasining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi.

XX asr boshlarida yashab ijod qilgan Abdulla Avloniy (1878–1934) esa Sharq pedagogik merosini zamonaviylik ruhida qayta talqin qilgan ma’rifatparvar alloma sifatida tanilgan. Uning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari pedagogik tafakkur tarixida tub burilish yasagan. Avloniy ta’limning milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tashkil etilishi lozimligini uqtiradi. U “tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat masalasidir” deya ta’kidlab, tarbiyani jamiyatning asosiy ustuni sifatida ko’rsatadi. Uningcha, komil inson — bu ilmi, axloqli, mehnatsevar, vatanparvar va jamoatchilik burchini anglay olgan shaxsdir. Avloniy pedagogik g’oyalari hozirgi ta’lim siyosatining “shaxsga yo’naltirilgan” yondashuvi bilan bevosita hamohangdir.

Bu allomalarning qarashlarida bir umumiylik mavjud: ular insonni komillikka olib boruvchi asosiy yo’lni ilm, axloq, ma’rifat va mehnat orqali ko’radi. Forobiy nazariyasida bu – aqlning ustuvorligi, Beruniyda – tajriba va ilmiy kuzatuv, Ibn Sinoda – ruhiy va jismoniy uyg’unlik, Navoiyning asarlarida – ma’naviy poklik va estetik did, Avloniyda esa – milliy ong

va ijtimoiy mas'uliyat orqali ifoda topgan. Ularning qarashlarini umumlashtirib aytganda, komil inson tarbiyasi — bu nafaqat bilim berish, balki inson ruhini, vijdonini, qadriyatlarini shakllantirish jarayonidir.

Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida ham Sharq allomalari ilgari surgan tamoyillar o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Masalan, Forobiy ta'kidlagan "aqliy tarbiya" bugungi kunda kognitiv pedagogika nazariyasi bilan uyg'unlashadi. Ibn Sino ilgari surgan individual yondashuv prinsipi hozirgi differensial ta'lim konsepsiyasining falsafiy asosi bo'lib xizmat qilmoqda. Navoiy va Avloniy asarlarida ko'tarilgan axloqiy tarbiya masalalari esa hozirgi ta'lim tizimida "shaxsiy fazilatlar rivoji" komponenti sifatida kiritilgan. Shu sababli, Sharq allomalari pedagogik qarashlarini o'rganish, ularni zamonaviy ta'lim bilan uyg'unlashtirish — ta'lim falsafasini boyituvchi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni mustahkamlovchi muhim ilmiy yo'nalishdir.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Sharq allomalari yaratgan pedagogik meros — bu insoniyat tafakkurining bebaho boyligi, axloqiy kamolot va ilmiy ma'rifat uyg'unligining ifodasidir. Ularning "komil inson" haqidagi g'oyalari bugungi global ta'lim jarayonlarida ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Har bir davrda tarbiya masalasi jamiyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq bo'lganidek, hozirgi zamon ta'lim tizimi ham bu merosdan ilhom olib, insonni nafaqat bilimli, balki ma'naviy barkamol, axloqiy toza va ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllantirishga qaratilishi lozim.

Adabiyotlar

1. Al-Farabi, A. N. (1993). *The Virtuous City: Al-Madina al-Fadila*. Oxford University Press.
2. Beruni, A. R. (1958). *Selected Works on Education and Philosophy*. Tashkent: Fan Nashriyoti.
3. Ibn Sina. (1980). *Donishnoma-i Alai*. Tehran: Markaz Nashr Doneshgahi.
4. Navoiy, A. (1991). *Mahbub ul-qulub*. Tashkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va San'at nashriyoti.
5. Avloniy, A. (1992). *Turkiy guliston yoxud axloq*. Tashkent: O'zbekiston.

**«YANGI O'ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR» RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**
3-TOM, 10-SON (OKTABR)
MUNDARIJA

1	ЮРАК ИШЕМИК КАСАЛЛИГИ БИЛАН ОФРИГАН КЕКСА БЕМОРЛАРНИНГ ҲАЁТ СИФАТИНИ БАҲОЛАШ. Собирова Ш.С, ,Тулабоева Г.М. , Авазбеков Б.А	5-6
2	ИНТЕГРАЦИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТ ГОСПИТАЛЬНЫХ ШКОЛ. Д.Р.Иногамова	7-11
3	«ИККИНЧИ ЈАНОН URUSHI YILLARIDA O'ZBEKISTON ENGIЛ VA MAHALLIY SANOATIDAGI O'ZGARISHLAR.» Sirojov Qilich Ochilovich.	12-20
4	КЛИНИКО-ИММУНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА БОЛЬНЫХ С РАЗЛИЧНЫМИ ИСХОДАМИ ЛИПОФИЛИНГА Номуродов Валижон Қобилжонович	21-26
5	ХИРУРГИЧЕСКАЯ ТАКТИКА ПРИ РЕЦИДИВНЫХ ГРЫЖАХ БРЮШНОЙ СТЕНКИ У БОЛЬНЫХ ПОЖИЛОГО И СТАРЧЕСКОГО ВОЗРАСТА Зухуров Сухроб Элмуротович, Хамдамов Бахтиёр Зарифович	27-32
6	YARIM O'TKAZGICHLAR: FIZIK XOSSALARI, TURLARI VA ZAMONAVIY ELEKTRONIKA TEXNOLOGIYALARIDAGI ROLI Jo'rayeva O'g'ilshod G'ofur qizi, Jo'rayev G'ulom G'ofur o'g'li	33-34
7	TO'LOVGA QOBILIYATSIZLIK TO'G'RISIDAGI QONUNCHILIKNI BUZGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK Razzaqberganova Muyassar Odilbek qizi	35-42
8	КОМПЛЕКСНАЯ ТЕРАПИЯ ХРОНИЧЕСКОГО ГЕПАТИТА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ДИЕТОТЕРАПИИ НА ОСНОВЕ МЕСТНЫХ ПИЩЕВЫХ РЕСУРСОВ ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ Хужаниязова Дилдора Зокировна, Рузметова Зарифа Отамуратовна, Оманова Дильнура Улугбек кизи	43-51

9	“FARHOD VA SHIRIN” DOSTONINI ZAMONAVIY TAHLILGA TORTISH HAMDA MUTEMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH Jalolova Dilshoda Jamil qizi	52-55
10	KICHIK BIZNES VA TADBIKROOLLIKDA AHOLI BANDLIGI Shadmanova Madina Omnulla qizi	56-60
11	SIYOSIY TAHLILNI O‘TKAZISH BOSQICHLARI Jabborova Sevara Shuxratovna	61-72
12	MITRAL STENOZI ANIQLANGAN HOMILADOR AYOLLARDA QON IVISH SISTEMASINING AHAMIYATI To'xtayeva Mehriqul Ashurovna	73-74
13	YOSHLARNING DUNYOQARASHINI YUKSALTIRISHDA IJTIMOIIY TARMOQLARNING ROLI Aminjonov Qurbon Habibullaevich	75-78
14	FALSAFIY NAZARIYALARDA INSON SHAXSINING RIVOJLANISHI VA AXLOQIY KAMOLOTI Rajabov Behzod Rustamboy o‘g‘li	79-84
15	O‘ZBEKISTON SHAROITIDA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI TARG‘IB QILISHDA MULTIPLATFORMADAN FOYDALANISHNING INNOVATSION IMKONIYATLARI Najmetdinov Ma’ruf G‘ayratovich	85-88
16	ДИАБЕТИЧЕСКАЯ РЕТИНОПАТИЯ — НЕМОЙ ВРАГ ЗРЕНИЯ: ОТ РАННЕЙ ДИАГНОСТИКИ К СОХРАНЕНИЮ ЗРЕНИЯ. Mamatqulova S.F. Тошбоев Мухаммад Уктамович, Эсанова Нафиса Алишеровна, & Ахмадова Дурдона Камол кизи.	89-92
17	AHOLINI FARMATSEVIKA MAHSULOTLARI BILAN TA'MINLASH KO'RSATKICHLARINING O'SISHI VA SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMIDAGI SAMARADORLIK O'taganova Umida Egamberdi qizi	93-96
18	JAMO'A SHARTNOMASI VA UNING MEHNAT HUQUQIDAGI O'RNI Oripova Dilafro'z Suhrobovna, Miryoqub Raximov Aktamovich	97-99
19	TA'LIM JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR Eshonqulova Mushtariy Abdurashidovna	100-101

20	AZOT, OLTINGUGURT VA FOSFOR TUTUVCHI OLIGOMERLARNING FIZIK-KIMYOVIY XOSSALARINI UV-VIS, RAMAN VA MASS-SPEKTROMETRIYA USULLARI YORDAMIDA TAHLIL QILISH HAMDA ULARNING AMALIY QO'LLANISH ISTIQBOLLARI Ilhomova Muxlisa Ilhom qizi	102-105
21	MAHALLIY BYUDJETLAR DAROMAD BAZASINI KENGAYTIRISH VA MOLIYAVIY MUSTAQILLIKNI OSHIRISH MASALALARI Qodirov Hasan Do`stqobilovich	106-108
22	BIG DATA ASOSIDA SOG'LIQNI SAQLASHDA BASHORAT TIZIMI YARATISH Usmonov Muhammadabdulla Qaxramon o'g'li,	109-112
23	ГЛОБАЛЛАСЫҰ ЖАҒДАЙЫНДА ЖАСЛАРДЫҢ ТАРИЙХЫЙ ДУНЬЯТАНЫМЫН РАҰАЖЛАНДЫРЫҰДАҒЫ ОҚЫТЫҰШЫНЫҢ ОРНЫ Аминов Раҳматжон Искандар ўғли	113-116
24	QARAQALPAQ XALIQ QOSIQLARINDA SOMATIKALIQ FRAZELOGIZMLERDIN QOLLANILW Mnajatdinova Elmira	117-119
25	METODIK INTEGRATSIYA: MULTIMEDIA VOSITALARINING CHET TILLARINI O'RGANISHDAGI O'RNI Amirova Aqida Tursunboyevna	120-122
26	QO'ZIQORIN TOKSINLARI TA'SIRIDA YURAK TOQIMASI KAPILLYAR TIZIMI VA OKSIDATIV STRESS KO'RSATKICHLARINING O'ZGARISHI Bobojonova Gulnoza	123-127
27	BOSHLANG'ICH TA'LIMDA EKOLOGIK ONG VA MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING O'RNI Abdunazarova Zebiniso Xudoyshukurovna	128-134
28	TA'LIM TIZIMIDA MANTIQUIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI Kubayeva Fotima Jamshid qizi	135-141
29	INTERNETGA QARAMLIK VA IJTIMOIIY SOHALARDA O'ZINI NAMOYON ETISHNING PSIXOLOGIK USULLARI Sharopov Nabi Mirzaali o'g'li	142-144
30	FIELD: PEDIATRIC NEUROLOGY Guzal Isokhovna Dzhumayeva	145-147

**"YANGI O'ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**
Volume 3, Issue 10, Oktyabr 2025

31	NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK QARASHLAR Boynazarova Nilufar Tilovmurot qizi	148-152
32	ОСТРЫЙ ПУЛЬПИТ Пардаев Отабек Анвар оглу	153-157
33	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INTEGRATSIYALASH Matyakubova shirinjon Shavkatovna	158-161
34	QUYOSH ENERGIYASIDAN FOYDALANGAN HOLDA XONADONLARDA ISSIQLIK TA'MINOTINING INNOVATSION YECHIMLARI Bozorov Baxtiyor SHuxrat o'g'li	162-165
35	KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARI Naimova Jayrona Utkir qizi	166-170
36	ҚЎЗИҚОРИН ТОКСИНЛАРИНИНГ ОДАМ ОРГАНИЗМИГА ТАЪСИРИ. Г.Ф.Бобожанова., А.А.Ражапов, Р.Х.Каримов.	171-172
37	BOSHQARUV QARORLARINI AMALGA OSHIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Xolbayeva Marg'uba Qazoqboyevna	173-176
38	SHARQ ALLOMALARI PEDAGOGIK QARASHLARIDA TARBIYA VA KOMIL INSON G'OYASI Ermuxamedov Abdullajon Akbarjon o'g'li	177-179
	OUTLINE	